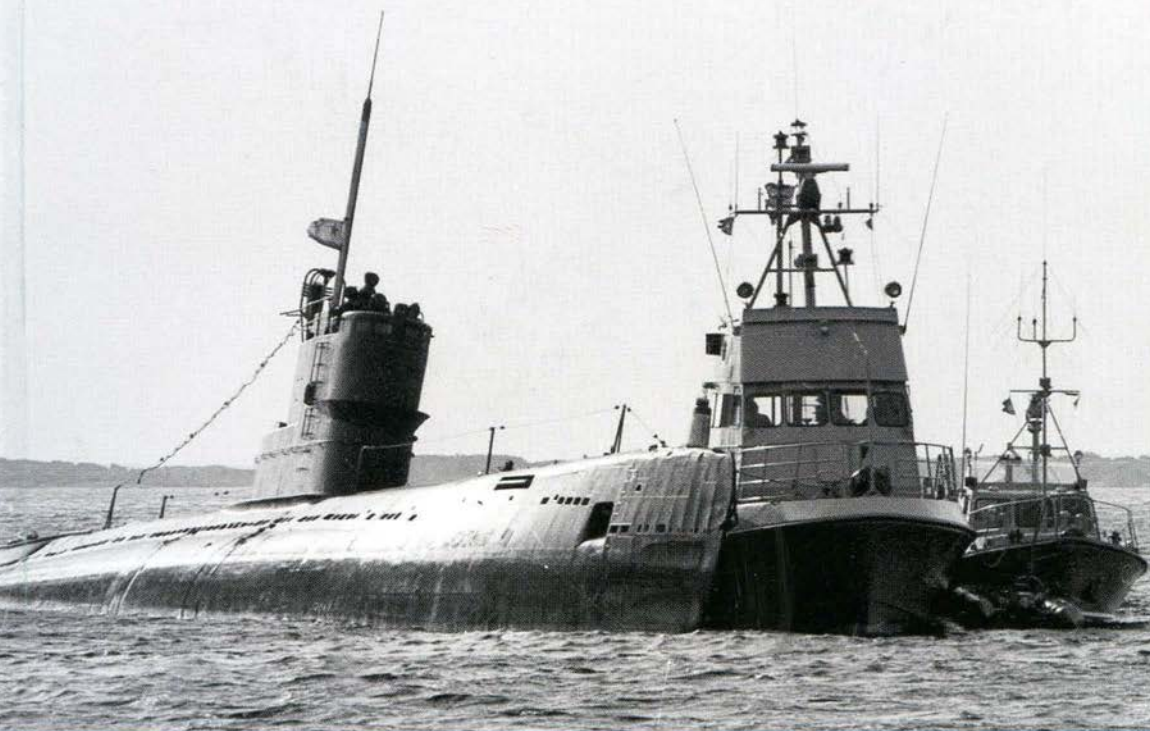

Nr 66

Forum navale

Sjöhistoriska Samfundets tidskrift 2010

Sjöhistoriska Samfundet

- har som målsättning att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former
- utger tidskriften Forum navale och Forum navales skriftserie
- anordnar sammankomster för medlemmarna med föredrag i sjöhistoriska ämnen

Arbetsutskott

Kommendör Bo Wallander (ordförande), f.d. museichef Klas
Helmerson (vice ordförande och sekreterare), fil. mag. Ingvar Sjöblom
(skattmästare), docent Leos Müller (redaktör), fil. lic. Mats Kero (redaktör),
Lars Bruzelius (webbredaktör), fil. dr. Stefan Lundblad

Adress

Sjöhistoriska Samfundet
c/o Anders Degerström
Krigsarkivet, 115 88 Stockholm
e-post: anders.degerstrom@krigsarkivet.ra.se

Tidigare nummer

Tidigare nummer av Forum navale och andra av Samfundet
utgivna skrifter beställes på ovan angivna adress.

Postgiro

15 65 19-1

Årsavgift

200 SEK

Redaktion Forum navale

Leos Müller: leos.muller@hist.uu.se
Mats Kero: matskero@hotmail.com

Forum navale
c/o Leos Müller
Historiska Institutionen, Uppsala universitet
Box 628, 751 26 Uppsala

www.sjohistoriskasamfundet.se

Nr 66

Forum navale

Sjöhistoriska Samsfundets tidskrift 2010

Utgiven med stöd av Sune Örtendahls stiftelse
och Ebbe Aspengrens fond

Grafisk form: Jenny Rosenius
Omslagsbild: U 137, foto BLT'
©Sjöhistoriska Samfundet och författarna
Axel Abrahamsons tryckeri AB, Karlskrona 2010

INNEHÅLL

<i>Mats Kero och Leos Müller: Förord</i>	5
In memoriam Jan Glete	8
In memoriam Gunnar Schoerner	12
In memoriam Christoffer H. Ericsson	14
<i>Fredrik Thomasson: "With the Sabre in One Hand and the Koran in the Other": Turkish Seamen in the Baltic after the Waning of Swedish-Turkish Relations in the 1790s</i>	16
<i>Mats Kero och Leos Müller: Ubåtsdebatten – redaktionell kommentar</i>	44
<i>Bengt Gustafsson: Mytens Ola Tunander</i>	47
<i>Ola Tunander: Maktens historieskrivning och forskarens. Replik till Bengt Gustafsson</i>	52
<i>Bror Stefenson: Replik till Ola Tunander</i>	63
<i>Göran Wallén: Replik till Ola Tunander</i>	67
<i>Ola Tunander: Från "säker" kränkning till "fantasifull" observatör. Replik till Bror Stefenson och Göran Wallén</i>	85
<i>Kent Zetterberg: Ubåtsfrågan ur ett strategiskt och politiskt perspektiv – en kommentar</i>	101
<i>Recensioner</i>	
<i>Mathias Mossberg, I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan. Anmäld av Kent Zetterberg</i>	112
<i>Vasilij Besedin, Inifrån U 137: min egen berättelse. Anmäld av Per Andersson</i>	122
<i>Per Tingbrand, Forna konflikter inom Nordkalotten: strövtåg, gränsfejder och krig till och med 1809. Anmäld av Ulla Ehrensverd</i>	126

Magnus Ullman, <i>Från Hogland till Svensksund: om drabbningarna till sjöss under Gustav III:s ryska krig 1788–1790.</i> Anmäld av Hans Norman	128
Christine Bladh (red.), <i>Rodderskor på Stockholms vatten.</i> Anmäld av Lars Ericsson Wolke	132
Marcus Rediker, <i>Slavskeppet: en historia om människor.</i> Anmäld av Stefan Lundblad	136
Göran C-O Clacsson, <i>Från livbåt till flytande palats.</i> Anmäld av Mats Kero	139
Johan Fischerström, <i>Utkast til beskrifning om Mälaren.</i> Anmäld av Bo G. Hall	142
<i>Summaries/Sammanfattningar</i>	
<i>Fredrik Thomasson: "Med sabeln i ena handen och Alcoran i den andra". Turkiska sjömän i Östersjön och de avtagande svensk-osmanska förbindelserna under 1790-talet</i>	145
<i>Bengt Gustafsson: A Reply to Ola Tunander</i>	147
<i>Ola Tunander: Court Chronicles vs. Historical Research.</i> <i>A Reply to Bengt Gustafsson</i>	148
<i>Bror Stefenson: A Reply to Ola Tunander</i>	150
<i>Göran R. Wallén: A Reply to Ola Tunander</i>	152
<i>Ola Tunander: From "Certain Submarine" to Fantasy.</i> <i>A Reply to Bror Stefenson and Göran Wallén</i>	158
<i>Kent Zetterberg: The Submarine Violations from a Strategic and Political Perspective</i>	161
<i>Sune Örtendahls stiftelse</i>	164
<i>Anvisningar för manusförfattare</i>	166

Förord

Mats Kero och Leos Müller

Med detta nummer har *Forum navale* fått en ny grafisk formgivning. Som läsaren märker handlar det inte om någon drastisk förändring. I tidskriftens nya drapering har vi sökt behålla och utveckla det bästa i den gamla formgivningen kombinerat med nya typsnitt på text och rubriker samt bild på omslaget. Kontinuitet och förnyelse har varit vår ledstjärna för att förhoppningsvis skapa en ännu läsvärdare och läsvänligare tidskrift. Kvinnan bakom denna omvandling är Jenny Rosenius som till vardags är redaktör vid Statens maritima museer. Tidskriften kommer även fortsättningsvis att tryckas på Axel Abrahamsons Tryckeri i Karlskrona.

Med detta nummer tar vi också ett avstamp efter Sjöhistoriska Samfundets första 70 år som högtidligen firades på Sjöhistoriska museet den 20 november 2009. Vid denna sammankomst hedrades minnet av Samfundets framlidne före vice ordförande och Sveriges främste maritimhistoriker Jan Glete, vars *In memoriam* inleder detta nummer. Samfundets nye vice ordförande torde vara känd av de flesta, före chefen för Vasamuseet Klas Helmersson. Tyvärr har vi också ytterligare två dödsrunor. En ägnas åt marindirektören Gunnar Schoerner som under många år ingick i Sjöhistoriska Samfundets styrelse. I den andra minns vi Christoffer H. Ericsson, en av Finlands främsta maritimhistoriker och för våra läsare välbekant skribent i *Forum navale*.

Svensk historisk forskning med sjöhistorisk anknytning bedrivs i dagens internationaliserade värld även av svenska forskare verksamma utomlands.

Fredrik Thomasson, som nyligen disputerat vid European University Institute i Florens, har skrivit en uppsats om en föga känd episod från Gustav III:s ryska krig, nämligen historien om turkiska krigsfångar och deras hemresa som en del av den diplomatiska uppgörelsen mellan Sverige och Turkiet efter kriget. Uppsatsen kretsar i stor utsträckning kring de svensk-turkiska relationerna men den har också en intressant sjöhistorisk aspekt.

Ubåtsdebatten i förra numret har väckt ett stort intresse och vi har fått ytterligare bidrag. Vi avslutar debatten mellan de olika positionerna för denna gång. Mer om detta i den redaktionella kommentaren.

I detta nummer har vi också en fyllig recensionsavdelning med kvalificerade granskningar av flera böcker. För att svensk sjöhistorisk forskning skall utvecklas räcker det inte med att ny forskning och nya böcker presenteras. Litteraturen måste också nagelfaras, dokumentation och slutsatser diskuteras – och om nödvändigt ifrågasättas. Allt för "att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former" som varit Sjöhistoriska Samfundets motto under mer än 70 år. Som vanligt vill vi uppmana våra läsare att inkomma med tips om böcker som vi borde uppmärksamma eller själva skriva recensioner. Vi avslutar förordet med den omfångsrika lista på publikationer som Sjöhistoriska Samfundet under 2009 stöttat och som våra medlemmar fick som medlemsböcker.

Skrifter utkomna i Forum navales skriftserie under 2009

Landin, Maria & Sjögren, Folke & Öberg, Björn, *På grund – förlist*. (Strängnäs: Bokförlaget Axplock, 2009) Forum navales skriftserie nr 30.

Insulander, Per, *Uppdrag Gyllene Hornet: svensk kanonbåt till Turkiet i orostid*. (Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri, 2009) Forum navales skriftserie nr 32.

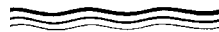
Hedin, Inga-Lisa: *Fyra fyrplatser – en lärarinna: berättelsen om Alma Dörning och om lotsbarnskolorna på Gotska Sandön, Östergarnsholm, Stora Karlsö och Valar-Burgsvik* (Klintehamn: Gotlandica Förlag, 2009) Forum navales skriftserie nr 35 (felaktigt angivet som nr 33)

Hofsten, Gustaf von & Rosenius, Frank (red.), *Kustflottan: de svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet*. (Stockholm: Kungliga Örlogsmannasällskapet, 2009) Forum navales skriftserie nr 34.

Mickwitz, Joachim (red.), *Havet, minnet, slaget: kriget 1808–09*. (Kimito: Sagalunds museistiftelse, 2009) Forum navales skriftserie nr 33.

Aldridge, David Dennis, *Admiral Sir John Norris and the British Naval Expeditions to the Baltic Sea 1715–1727*. (Lund: Nordic Academic Press, 2009) Forum navales skriftserie nr 37.

Wolke, Lars Ericsson & Hårdstedt, Martin & Hägg, Christer & Sjöblom, Ingvar, *Svenska sjöslag*. (Stockholm: Medströms Bokförlag, 2009) Forum navales skriftserie nr 36.

In memoriam

Jan Glete 1947–2009

Sjöhistoriska Samfundets mångåriga vice ordförande professor Jan Glete avled i cancer i sitt hem i Stockholm den 13 juli 2009. Han var endast 61 år och efterlämnar hustrun Sang Kum Yeo och dottern Jihi. I Jan Glete har Sverige förlorat en av sina främsta historiker och en internationellt ledande forskare inom europeisk statsbildnings- och sjöhistorisk forskning. Vi i Samfundet har förlorat inte enbart en vice ordförande utan också en generös och hjälpsam vän och kollega.

Jan Glete föddes i Västerås den 1 september 1947. Han tog sin fil. kand. vid Stockholms universitet 1969 där han också var aktiv i SSU och studentpolitiken. År 1975 disputerade Jan Glete på avhandlingen *Kreugerkoncernen och Boliden*, och han publicerade ytterligare en bok på området på basis av omfattande källstudier, *Kreugerkoncernen och krisen på svensk aktiemarknad: studier om svenskt och internationellt riskkapital under mellankrigstiden* (1981). Jan Gletes forskning hade redan från början två skilda spår: intresse för modern företagshistoria å den ena sidan och intresse för tidigmoderna stater och deras flottor å den andra sidan.

Han fortsatte med det företagshistoriska spåret under 1980- och 1990-talet. *ASEA under hundra år* kom ut 1983, *Ägande och industriell omvandling* år 1987 och *Nätverk i näringslivet* år 1994. Med dessa böcker, vilka rönt stor

uppmärksamhet i näringslivspressen, etablerade han sig som en ledande expert på svenskt näringslivs utveckling. Jans arbeten inom näringslivshistoria ger ett kvalitativt nytt sätt att betrakta den moderna svenska ekonomiska utvecklingen. Till skillnad från ett klassiskt ekonomiskhistoriskt perspektiv lyfte Jan – som var skolad historiker – fram aktörernas och organisationernas roll på bekostnad av enkla marknadsekonomiska förklaringar. Hans tillämpning av nätverksbegreppet på den svenska ekonomiska eliten blev en viktig inspirationskälla för ett antal unga svenska historiker som skrivit sina avhandlingar i slutet av 1990- och början av 2000-talet. Jan å sin sida välkomnade deras forskning.

Parallellt med denna forskning kom han att utveckla sitt stora intresse för tidigmoderna stater och deras flottor. Det första arbetet publicerades i *Forum navale* nr 30 (1976), "Svenska örlogsfartyg, 1521–1560: Flottans grundläggning under ett tekniskt brytningsskede". Detta följdes av artiklar i *Forum navale* nr 31 (1977), "Svenska örlogsfartyg 1521–1560"; *Forum navale* nr 45 (1990), "Den svenska linjeflottan 1721–1860"; *Forum navale* nr 49 (1993), "Johan III:s Stora Skepp"; *Forum navale* nr 51 (1995), "Hur stor var Vasa?". Jans teknik- och organisationshistoriska intresse applicerades även på ett senare tidsskede i boken *Kustförsvar och teknisk omvandling: teknik, doktriner och organisation inom svenskt kustförsvar 1850–1880* (1985).

Med det 750-sidiga tvåbandsverket *Navies and Nations: Warships, Navies and State Building in Europe and America, 1500–1860* (1993) kom Jan Glete att etablera sig som en ledande marinhistorisk forskare även internationellt. Detta arbete är fortfarande ett standardverk för alla flott- och sjökrigsintresserade historiker. Det anmärkningsvärda var att detta skedde samtidigt som han ännu var verksam som näringslivsforskare – ett bevis på Jans enorma arbetskapacitet och förmåga att låta olika forskningsfält korsbefrukta varandra. Från sina näringslivsstudier kunde han exempelvis tillämpa ekonomiska teorier om organisationer och institutionsbildning på det marina området. Teorierna var emellertid alltid applicerade på solida empiriska grundvalar och innefattade stora detaljkunskaper om skepp, dess utrustning, bestyckning och bemanning. Resultatet blev banbrytande studier av hur örlogsfloottornas alltmer komplexa organisationer var sammanvävda med framväxten av starka statsorganisationer i de tidigmoderna staterna från 1500-talet och framåt. Jans forskning kan ses som en förebild för god historieskrivning, som är empiriskt välgrundad men syftar, med hjälp av teoretiska redskap, till att ge övergripande förklaringar till hur stater och samhällen fungerar.

I två andra böcker som publicerades på Routledge, *Warfare at Sea 1500–1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe* (2000) och *War and State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-military States, 1500–1650* (2002), utvecklade han vidare sina idéer om samverkan mellan de tidigmoderna staternas framväxt och kriget till lands och till sjöss. Den djärva komparativa studien av Spaniens, Nederländernas och Sveriges statsbyggnadsprocesser rönt mycket uppmärksamhet. Få historiker skulle våga ge sig på ett sådant projekt – och klara av det. Komparationen förutsatte inte bara detaljkunskaper i de enskilda ländernas historia utan också stora språkliga förmågor. Med sin vilja och nyfikenhet klarade Jan detta utan problem.

Hans sista stora verk, *Swedish Naval Administration 1521–1721: Resource Flows and Organisational Capabilities*, postumt utgiven på det anrika förlaget Brill, förenar Jans tidiga analyser av 1500- och 1600-talets svenska flotta, som publicerats i *Forum navale* med hans senare mer syntetiska arbeten. I det stora fyrbandsverket *The Oxford Encyclopedia of Maritime History* (2007) medverkade också Jan Glete med tioalet uppslagsord med längre artiklar som "Naval Administration", "Navies, Great Powers: An Overview", "Warships: Early Modern Warships" – vittnande om hans stora internationella tyngd som marin-historisk forskare. Att nämna Jan Gletes alla bidrag till historisk forskning är givetvis omöjligt här. Utöver de nämnda verken och några böcker till skrev han en stor mängd artiklar, antologibidrag, recensioner, publicerade och opublicerade föredrag m.m. som upptar mer än 300 olika titlar.

Vi får inte heller glömma Jans pedagogiska verksamhet vid Stockholms universitet där han fick ansvar för det äldre historiska seminariet. Han hade också en talrik skara av doktorander som alla kan vittna om hans prestigelösa sätt att handleda, ge råd och forma en ny generation av historiker. Jan var en oerhört omtyckt handledare.

I Sjöhistoriska Samfundets styrelse var Jan Glete ledamot från 1993 och under 13 år vice ordförande fram tills sjukdomen tvingade honom att frånträda sin post våren 2009. I styrelsen var han en centralgestalt både genom sina stora kunskaper och sitt stora ansvarskännande. Samfundets bokutgivning har i stor utsträckning präglats av Jans initiativ och engagemang. Som ett senaste exempel kan David Aldridges bok om amiral sir John Norris nämnas. Det var Jan som uppmärksammade Aldridges avhandling och föreslog dess publicering i Samfundets regi. Med sina kunskaper om modernt

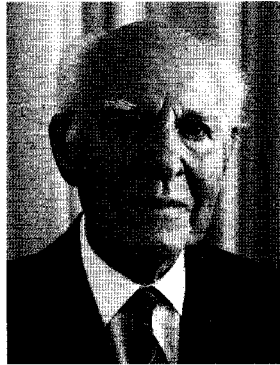
näringsliv var Jan djupt engagerad även i problem kring förvaltningen av Sune Örtendahls stiftelse.

Alla som kände Jan kan intyga att han alltid förblev prestigelös och vänlig på gränsen till blyghet, trots den internationella tyngd han förvärvat genom sina många forskningsinsatser. Jan Glete lämnar ett stort tomrum efter sig, både för dem som känt honom som vän och kollega-och inom svensk såväl som internationell sjöhistorisk forskning.

Mats Kero och Leos Müller

In memoriam

Gunnar Y W Schoerner 1912–2009

Marindirektören och kommendören Gunnar Schoerner, Stockholm, avled den 12 oktober 2009 i en ålder av 97 år. Han var född i Skeppsholms församling i Stockholm och son till marinöverdirektören Yngve Schoerner och hans hustru Hildur f. Åhman. Hans närmaste är hustrun Inga-Lill samt döttrarna Elisabeth och Lillemor med familjer.

Efter civilingenjörsexamen 1938 vid Kungl. Tekniska Högskolan (avd. för skeppsbyggnad) anställdes Gunnar Schoerner vid mariningenjörkåren. Under de första 14 åren tjänstgjorde han främst i olika befattningar till sjöss och blev så småningom fartygsingenjör på pansarskeppet *Drottning Victoria* och senare på kryssarna *Gotland* och *Tre Kronor*. Hans erfarenhet, skicklighet och engagemang för den skeppstekniska tjänsten uppskattades av alla, såväl hög som låg. Gunnar utbildades 1950 i marin skyddstjänst vid den amerikanska flottan, en erfarenhet som han därefter utvecklade för den svenska flottan. Åren 1956–59 var han stabsingenjör i Chefens för kustflottan stab.

Gunnar fick även en bred erfarenhet från marin landtjänst. Han kom att tjänstgöra vid Örlogsvarvet i Karlskrona, i marinledningen, vid Marinförvaltningen och vid Försvarets materielverk.

I Marinplan 60, en följd av beslutet om övergång till en lätt flotta, ingick anskaffning av nya torpedbåtar. Gunnar fick uppdraget att sammanhålla

projektet. Fartygen, typ *Spica* med efterföljare, blev mycket lyckade och kom att utgöra stomme i örlogsflottan under resten av 1900-talet. Från år 1963 fram till pensioneringen 1977 var Gunnar chef för kårchefens personalsektion och fick 1965 kommendörs tjänsteställning.

Gunnar Schoerners tid räckte till mycket mera. Under 33 år, från 1963 till 1996, ingick han i Sjöhistoriska Samfundets styrelse, åren 1964–70 som skattmästare. Han var ordförande under 14 år i föreningen Sveriges Flottas Stockholmsavdelning, var ledamot av Kungl. Örlogsmannasällskapet samt medverkade med ett flertal artiklar i bl.a. skeppstekniska facktidskrifter. Han gav även ut böckerna *Regalskeppet, en studie i 1600-talets skeppsbyggeri* och *När skepparpipen drillar, skämt och allvar under tretungad flagga*. Böckerna exemplifierar författarens spännvidd, från kunnsighet till lättsamhet! Gunnar Schoerner upplevdes i marinen som en hedersman.

Under många år var Gunnar Schoerner engagerad i bevarandet av skeppet *Vasa*. Han blev skeppsbyggnadsteknisk konsult i Vasaprojektet sommaren 1961, några månader efter bärgningen. Hans kunskaper kom först att tas i anspråk för planeringen av *Vasas* flyttning från Beckholmsdockan till det provisoriska Vasavarvet och av skeppets uppstöttning där. Den stålvagga, som *Vasa* har vilat i sedan 1964, är Gunnar Schoerners verk. Han var redan tidigt på det klara med att skeppet på lång sikt skulle behöva en mer avancerad stödstruktur. En sådan förbereds nu.

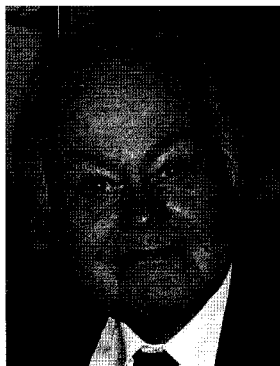
Gunnar Schoerner ingick i Vasavarvets konserveringsråd, som bistod museiledningen i de svåra bevarandefrågorna. Han var också medlem i "Projektgruppen för den skeppsbyggnadstekniska dokumentationen av *Vasa*" från 1962, tills gruppen avslutade sin verksamhet 1998. Redan på 1970-talet förespråkade han där lasermätningar av formförändringar i *Vasas* skrov, en teknik som nu används. År 1978 tilldelades han av Statens sjöhistoriska museums nämnd förtjänsttecknet Vasa Rediviva.

Stilla och lågmält, men med engagemang, sakkunskap och humor, gjorde Gunnar Schoerner en ovärderlig insats för skeppet *Vasas* fortsatta seglats i tiden. Vasamuseet betygar sin vördnad för en av sina tidigaste och trognaste pionjärer.

Olov Bergelin, Robert Nordqvist, Klas Helmersson

In memoriam

Christoffer H. Ericsson 1920–2009

Den finländske kultur- och sjöhistorikern Christoffer H. Ericsson har avlidit i Helsingfors den 6. 8. 2009 i en ålder av 89 år. Ericsson var mångårig medlem i Sjöhistoriska Samfundet och medverkade i *Forum navale* nr 26 1971 med en längre artikel "Porkala udde och Barösund 1789". Sitt intresse för Finska vikens sjökrigshistoria återkom han till för *Forum navales* läsare i ett par kortare artiklar så sent som i nr 63 (2007) och nr 65 (2009). Ännu i 80-årsåldern var Ericsson en produktiv författare och utkom efter millennieskiftet med flera böcker i sjöhistoriska och kulturhistoriska ämnen; nämnas kan *Finlands sydkust* (2003), en kulturhistorisk och nautisk handbok över farlederna från Stockholm till Finlands östgräns, och *Henry Ericsson: min far* (2002), ett viktigt bidrag till finlandssvensk kultur- och konsthistoria.

Christoffer H. Ericsson var son till konstnären Henry Ericsson och dennes hustru Quita som bägge tragiskt omkom i en bilolycka 1933 när han var 13 år. I vinterkriget deltog Ericsson som frivillig i ett infanteriregemente och sårades i slutskedet. Under fortsättningskriget tjänstgjorde han som officer innan han återigen sårades och överfördes till administrativa staber samt till marinen. Långt senare under efterkrigstiden kom Ericsson att ånyo tjänstgöra i marinen som byråofficer vid sjöstridskrafternas stab med kaptenlöjtnants grad. Dessutom hann Ericsson med att vara båtvarvsägare och verksam inom sjöfarts-

näringen, bl.a. som redare under en tioårsperiod. Ericsson författade också en historik över branschen, *Finlands redareförening 1932-1957* (Tammerfors 1957).

Att den unge infanteriofficeren blev sjöofficer har sin förklaring. Redan som 19-åring hade han egen segelbåt och "kunde utantill räkna upp vareviga fyr mellan Helsingfors och Mariehamn", för att citera vännen och seglingskamraten Benedict Zilliacus. Sina förkrigsseglatser skildrade Ericsson i sin debutbok *Vindslitet* som utkom 1942 och i nyutgåva 2004. Efter kriget var Ericsson en tid redaktör för anrika seglingstidskriften *Frisk Bris* innan han gav sig iväg mot Kanarieöarna med ketchen *Daphne*, en seglats som emellertid fick avbrytas. *Daphne* blev sedermera internationellt berömd med konsthistorikern och författaren Göran Schildt som skeppare och finns nu utställd på Forum Marimum i Åbo. Sitt engagemang inom seglingsporten fortsatte Ericsson som mångårig sekreterare för Sjöbjörnarna.

Från sin tjänst vid staben för sjöstridskrafterna övergick Ericsson till akademiska studier och blev 1968 chef för Marinarkeologiska byrån, senare Museiverkets sjöhistoriska byrå, och tillskyndare av Finlands sjöhistoriska museum. Parallellt med arbetet som museiman doktorerade Ericsson på en avhandling (1980) i italiensk renässansarkitektur vilket ledde till en biträdande professur i konsthistoria, docenturer vid Åbo akademi och Helsingfors universitet samt professors namn.

Christoffer H. Ericsson var en man med många strängar på sin lyra och hade redan i barndomen fascinerats av Medelhavsvärlden under vistelser i Rom tillsammans med släktingen, den svenske arkeologiprofessorn Axel Boëthius. Sitt intresse för sjöhistoria släppte Ericsson dock inte, och på hans initiativ grundades 1985 Nordiska Maritimhistoriska Forskargruppen (NMF). Som redaktör för dess rapporter, publicerade av Åbo akademi i serien Meddelanden från Jungfrusundsprojektet, verkade Ericsson ända fram till 2003.

Mats Kero

"With the sabre in one hand and the Koran in the other". Turkish seamen in the Baltic and the decline of Swedish-Ottoman relations in the 1790s

Fredrik Thomasson

Introduction

Sweden enjoyed friendly relations with the Ottoman empire for most of the eighteenth century. However, when Sweden signed a peace treaty with Russia in August 1790 this severed its alliance with Constantinople. Russia, a mutual enemy, had served as the glue binding the Turco-Swedish friendship.¹

This article discusses the change in relations after Sweden's breach of the treaty. It describes and contextualizes a little known episode following the Russo-Swedish war of 1788–90. During the war Sweden had captured a number of Turkish seamen that were fighting with the Russians in the Baltic. That European seamen and travellers were frequently seized in the Mediterranean by North African corsairs is well known. We know less about Ottoman subjects and their experiences of captivity in the hands of European powers. I will attempt to follow these sailors' destinies as far as is possible.

Fredrik Thomasson, b. 1965, Ph.D. in history at the European University Institute, Florence. He defended his thesis '*A Dangerous Man of the Enlightenment*'. J.D. Åkerblad and Egyptology and Orientalism in Times of Revolutions in 2009. He is presently preparing the thesis for publication as well as having started a new project on Atlantic history in the same period as this article treats.

The Swedish king arranged for the Turkish prisoners to be sent to Constantinople in order to appease Turkey. Sweden also offered naval assistance toward the Ottoman empire's reform of its navy. Both the transport of the Turkish sailors and the naval assistance proved difficult. I use these maritime episodes to illustrate Sweden's role in the Mediterranean and the waning of its relationship with Turkey.

Turkish seamen in Stockholm

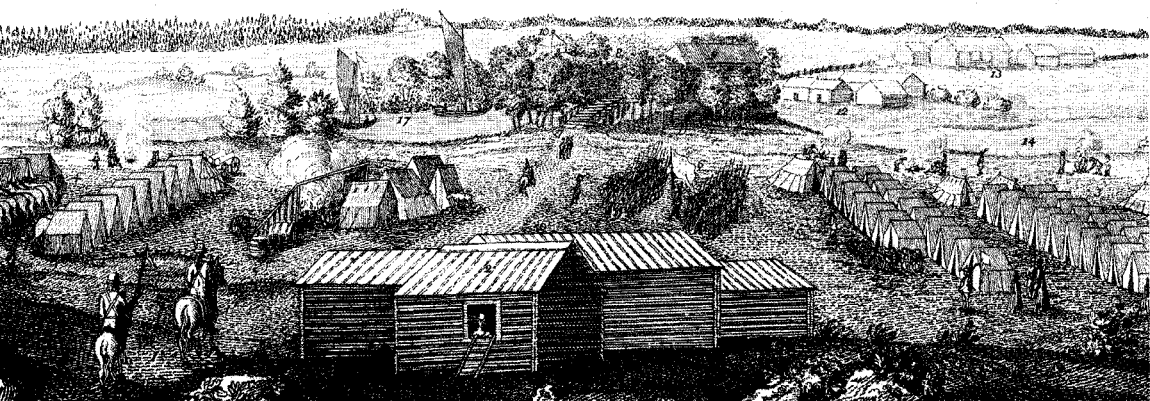
During the winter of 1790–91, Johan David Åkerblad (1763–1819) served as Turkish interpreter in the Division for Foreign Affairs (*Utrikesexpeditionen*), the Swedish equivalent of a foreign ministry. He answered a few questions that his protector Carl Christopher Gjörwell (1731–1811) had sent him. Gjörwell was one of the most important cultural figures in Stockholm of the second half of the eighteenth century. He was a prolific writer and his publishing ventures were extensive. He was an important promoter of foreign books and ideas, and twice suffered bankruptcy when ambitious publishing projects foundered. Gjörwell always needed news items for his newspapers.

Åkerblad described for him what had happened to some Turks captured during the war against Russia:

the fifty odd Turks that came here on the *Amphion* last autumn were in October [1790] embarked on a ship chartered by the King destined for Constantinople, but as it happened in great secrecy, I do not know why, I wish that my name should not be mentioned as the one that revealed it [...]²

Åkerblad was presumably the only Swedish Turkish speaker in Stockholm and as many of the prisoners were ordinary seamen and knew no other language he was probably involved in this act of 'great secrecy'. When the matter later became public Gjörwell wrote about these Turks in one of his periodic publications.³

Åkerblad had been posted to Constantinople in 1784 and had spent several years travelling in the Mediterranean. He only returned to Sweden the previous summer of 1789. Upon his return Åkerblad was ordered to join the war headquarters in Finland. Turkish-speaking prisoners had already been taken

The army headquarters at Kymmene Gård during the war against Russia in 1789. The conditions were harsh and even the king lived in a tent after a fire had destroyed his lodgings.⁵

and the Swedish command wanted to know what such captives could reveal about the state of things in both Russia and Turkey. Åkerblad received information from 'his Turks' about a new Ottoman envoy who had just arrived in Moscow and the impact of his arrival on Russian politics.⁴

During the summer and autumn of 1789 Åkerblad dealt both with Turkish correspondence and interpreted for and spoke with Turkish-speaking prisoners. An example is a Tartar captain, 'a good Muslim' as Åkerblad put it, who had been captured by the Swedish forces. Åkerblad had been instructed by the king to keep the Tartar captain company and report any information he might have.⁶ We do not know what happened to this officer but as a Russian subject he was not sent with the Turks to Constantinople and likely headed back to Russia after the end of the war. The Turkish seamen captured by the Swedes were subjects of an allied power and thus not strictly speaking prisoners of war. Ottoman sailors were certainly not common in the Baltic, especially not as firstly sailors in the Russian navy and then secondly as freed prisoners in Swedish custody. In contrast to this situation, captured seamen of many nationalities and different creeds were common in the Mediterranean where slavery and forced service had a long history.

The Barbary states and piracy

Recently a number of works have been published that discuss the fate of Europeans as slaves or prisoners in North Africa in particular. In light of this new research interest in Mediterranean issues the histories of both individual prisoners and the larger context of Mediterranean piracy and trade have been extensively considered. Many European prisoners published accounts of their hardships. Eighteenth-century travellers were well aware of the risks and many of them had read the accounts of former captives.

Among the recent publications are two books by the British historian Linda Colley.⁷ Her second book is based on Elizabeth Marsh's account of captivity. Marsh, from a British naval family, was taken captive in 1756. In Swedish the most well-known narrative is the sea captain Marcus Berg's account of his and fellow crew members' often gruesome two years in Moroccan captivity in the 1750s.⁸

Western North Africa was commonly known in Europe as the *Barbary*. The cities of Algiers, Tunis and Tripoli were nominally capitals of Ottoman provinces but were de facto governed like separate entities. Morocco never became part of the Ottoman empire but had constant contacts with it and recognised the sultan's religious authority. Corsairs from the Barbary states plied the Mediterranean and sometimes beyond, as evidenced by raids as far away as Britain and Iceland.⁹ When capturing ships they also took their crews and passengers. They often tried to ransom 'valuable' individuals and sold the others as slaves.

Swedish ships were also frequently captured and the crews enslaved. Eventually Sweden made peace with the North African regencies in order to protect its shipping. Treaties were concluded with Algiers in 1729, Tunis in 1736, Tripoli in 1741, and with the kingdom of Morocco in 1763. During the eighteenth century public collections were made in Sweden to raise money to pay the ransoms and free enslaved Swedes. From 1755–60, just before the aforementioned peace with Morocco, the Swedish state paid 130,000 rixdollars in ransom money for Swedish prisoners.¹⁰ But even after the treaties were finalized Sweden had to continue to organize convoys for the protection of Swedish shipping as well as regularly sending ships with the 'gifts' the local rulers requested to uphold the peace.¹¹ The Swedish Levant Trade Company instituted in 1738 never became profitable, and one of the main reasons was the high cost of organizing naval protection. As yet there are no comprehensive figures

for the Swedish case but calculations made in the 1790s indicated that around 15 percent of the net income of Danish Mediterranean commerce was spent on protecting Danish shipping.¹²

One of the main tasks of the 'Turkish translator' – Åkerblad's main role in the early 1790s – was to handle correspondence with the Barbary states. Stockholm also received several visits from Barbary representatives. The most famous of these are the embassies of the Tripolitan emissary Abd ar-Rahman in 1773 and 1779. The poet and songwriter Carl Michael Bellman celebrated the visit in 1773 with a song in his Fredman cycle: *Vid turkens audiens 1773*.

But while Swedish trade with the Levant was minor, other countries were more successful. The French ambassador at Constantinople, Count Marie-Gabriel-Florent-Auguste Choiseul-Gouffier (serving 1784–91), complained about the difficulties in retaining the Turks as allies but still called the empire 'one of the rich colonies of France'.¹³

A posting to Constantinople could be profitable. Higher diplomatic personnel had opportunities to make money by using trade privileges assigned to them by the Sublime Porte. The Porte was the common name for the Ottoman administration and refers to one of the gates, the *Bab-ı Âli*, leading into the palace area in Constantinople. It is thus similar to the concept of 'court', another spatial description for the place of power.

Mediterranean slavery

Mediterranean slavery is not as well-known as that of the Atlantic and reliable statistics are difficult to come by. The historian Robert C. Davis asserts that between 1530 and 1780 there were 'almost certainly a million ... European Christians enslaved by the Muslims of the Barbary Coast'.¹⁴ Statements about the number of European captives occasionally stir up debate and Davis' estimate is controversial. However, everyone agrees that the numbers are not comparable to the Atlantic slave trade. Davis' number of one million compares to the similarly discussed but less controversial estimate of around 12 million slaves being transported to the Americas. This number does not include Africans that died as a consequence of the trade. In addition to the difference in numbers Mediterranean slavery did not have a comparable impact on the societies it involved.

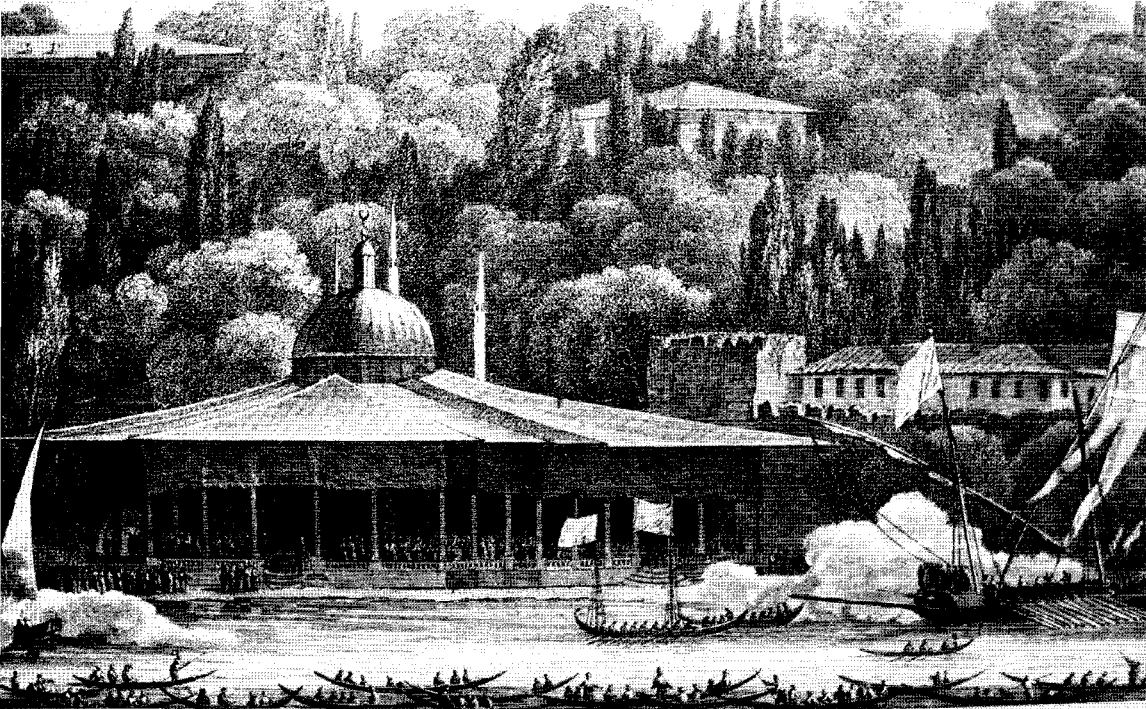
Slavery was nevertheless an important issue for relations between not only the nations around the Mediterranean but also other trading powers. It should not be forgotten that coastal populations were constantly threatened by raids, plunder and enslavement.¹⁵

But what we are partly dealing with in this article is a much less investigated phenomenon, the taking of Muslim prisoners and their treatment in Christian lands. As yet we know little about the experiences of Muslim captives. Except for prisoners of war, Muslims were seized and sold as slaves by both the Maltese Knights and the Tuscany-based Knights of Santo Stefano. The lack of printed sources in particular – very little was printed in the Islamic world until the nineteenth century – means that we have to rely on other types of material such as manuscript accounts, chronicles, protocols and government sources which document the presence of Ottoman or North African captives in Europe.

Slavery is in itself a multifaceted phenomenon as much recent research has underlined.¹⁶ In the Mediterranean case there is a tendency, even in contemporary literature, to underline the religious dichotomy between Christianity and Islam. The book by Davis cited above is partly an example of this. Popular titles often take the accounts of consuls and mariners at face value without trying to understand the wider context of Mediterranean relations.¹⁷ The debate is still often framed in the terms of 'Christian' and 'Muslim'. When discussing Mediterranean history it is not unusual to use these terms which might have little meaning in practice. Indeed, they often hide other important circumstances and may impede our understanding of the nuances of a system that was not always hostile.

The political economy of captivity and slavery went beyond religious borders. Enslavement was not restricted to peoples of other creeds but this is sometimes forgotten when discussing the Mediterranean. A reluctance to accept the fact that European countries actually made use of slave labour, despite its being in principle prohibited by law, may be another reason why the issue has been largely overlooked.¹⁸

While the sources for Ottoman and Muslim captives are poorer the issue is certainly worth investigating as the fate of the Turkish prisoners of war in Sweden attests. The eminent Ottoman historian Suraiya Faroqhi discusses reasons for the focus on European captives and proposes a variety of explanations, such as lack of sources and language barriers.¹⁹ Prisoners of war are not

The Kapitan Pasha saluting the sultan before leaving Constantinople for the campaign in Egypt in 1786.²⁰

usually studied as military history is traditionally not very keen on defeat and imprisonment. Faroqhi concludes that more instances will become known when archives are mined for specific information about Muslim captives.

The Ottoman empire at war

Åkerblad had himself travelled extensively along the North African coast and was well aware of the dangers of both maritime and overland travel. He had also had ample possibilities to experience the centrifugal forces that were threatening the Ottoman empire. Åkerblad visited Egypt in 1787:

I had not chosen a happy time to visit Egypt. You are already familiar with the unrest that for so long has devastated it and how well the Turkish chief admiral has exploited the infighting between the Egyptian Beys to make them recognize the supremacy of the Porte at least for a time. I came to Egypt when the war was raging.²¹

Ottoman victory in Egypt was, as Åkerblad predicted, only temporary, and soon the Beys were back in power again. When the war between Russia and Turkey broke out in 1787 forces from Egypt were recalled to fight the Russians. Already in 1788 Åkerblad could witness the consequences of the war between Russia and Turkey. He had had difficulties in finding a ship when continuing his trip from Jaffa to Alexandria: 'I was forced to wait there 14 days before I could find a small boat to Damietta [Dumyat]. Russian cruisers have made these waters so dangerous that the Arabs do not dare to go out.'²²

The war against Russia was not going well for the Ottomans. Shipping and trade were curtailed by the Russian naval presence. When Åkerblad finally arrived in Alexandria – after an adventurous journey that included a long ride disguised as an Arab – the chances that he would meet compatriots in Alexandria were slim. Swedish trade with Egypt was at a low point. According to an early nineteenth-century source only one Swedish ship visited Alexandria in the 1780s. In the 1770s about three ships visited Alexandria every year, but by the last decade of the century the number had shrunk to only one ship a year.²³

When Åkerblad continued his slow journey back to Europe, he made sure that he travelled in company that offered protection. He left Alexandria in August 1788. Taking passage on a French ship and in the company of a Moroccan royal made the trip safer:

At the end of August I embarked on a French ship bound for Tunis, in the company of the son-in-law of the Moroccan Emperor, Åbd el Malek who was returning from Mecca. He started by showing me courtesy and ended by making me pay 160 piastres for the passage. Our trip lasted 50 days.²⁴

Preparing for war against Russia

Turkey and Sweden had been allies for a great part of the eighteenth century. For several years before war broke out between Russia and Turkey Sweden had tried to kindle the antagonism through the activities of its minister in Constantinople, Gerhard Johan Baltasar von Heidenstam (1747–1803). He was instructed to sow discontent in Russo-Turkish relations in November 1784 and again in May 1785.²⁵ It was widely predicted that a new Russo-Turkish war

In addition to war and piracy another major defining factor influencing Mediterranean travel and shipping was the plague. The map shows the extent of the plague 1784–86, an epidemic that was among the most serious of the century. All travellers leaving the Ottoman empire had to pass through health checks and were often forced to stay in the so-called Lazarettos on the northern shores and the frontiers. When Åkerblad returned to Europe in 1789 he spent at least 40 days in quarantine in Marseille where he also lost great parts of his collection formed during his years in the East.²⁶

would soon break out and king Gustav III saw this as advantageous to Sweden. Such a war would alleviate Russian pressure in the north and divert Russian energies towards its southern expansion.

Russian pressure on Ottoman territories induced Turkey to declare war in August 1787. When news of this arrived in Stockholm the king immediately tried to encourage the Turkish war efforts. The king sought support from Prussia, France and Britain but these efforts came to nothing. Sweden

erroneously expected that Britain would oppose Russian expansion in the Eastern Mediterranean as a stronger Russia could threaten British interests further east.

The negotiations for a new alliance between Stockholm and Constantinople were still proceeding when Sweden declared to the Porte its intention to break with Russia on the basis of Sweden's alliance with Turkey from 1739. In return for supporting Turkey Sweden demanded subsidies throughout the war and for ten years following the end of the war. Sweden also demanded that Turkey would undertake no separate peace negotiations with Russia. Heidenstam eventually managed to negotiate a treaty but this was only signed in July 1789 when Sweden had already been at war with Russia for a year.

Sweden attacked Russia in the summer of 1788 and it was soon clear that the war could not be easily won. Discontent was widespread and 113 Swedish officers attempted mutiny in August. This war between Sweden and Russia was observed with great interest in Europe. Denmark saw that it might destabilise Sweden and so seized the opportunity to also declare war against Sweden.

'With the sabre in one hand and the Koran in the other'

On Åkerblad's arrival in Tunis in the fall of 1788 he received news from Sweden. The Swedish consul there, Carl Tulin, was on leave. He had left the North African coast as the plague was ravaging large parts of the Ottoman empire in the 1780s.²⁷ The information was detailed enough to enlighten Åkerblad on the dire Swedish conditions in the war against Russia:

How is it possible that some of our countrymen are so mean as not to want to follow the best of Kings? It was in Tunis that I was grieved to hear this instead of the news of victories that I expected.²⁸

Åkerblad heard about the mutiny and the unsuccessful campaigns. Having witnessed the results of Russia's warfare in the Mediterranean he was justly worried about the possibility of a Swedish defeat in the Baltic. He proposed to Gjörwell that it was time to call for an expedition against the common enemy of Sweden and Turkey:

A word from King Gustaf and I will fly with the sabre in one hand and the Alcoran in the other to preach a crusade in – – – – against the barbarians that provoked discord in the North and who threatens to crush my best friends – – – the 'Turks'.²⁹

During Åkerblad's years in Constantinople he had observed how especially France, Britain, Russia and the Austrian empire fought to gain influence at the Ottoman court. He had also seen how they tried to establish advantageous positions in what many foresaw as the impending break up of this 'weakened Empire' as the French ambassador Choiseul-Gouffier had expressed it in the introduction to his travelogue *Voyage pittoresque*..³⁰

The support Åkerblad showed for his 'best friends the Turks' need not necessarily be reduced to window-dressing vis-à-vis the recipient of the letter, the royalist Gjörwell. Åkerblad's sympathy for the Turks was more than an expression of fear of the common enemy, Russia. He had exceptional knowledge of Turkish culture and learning and was used in Stockholm as an expert on the customs of the Ottoman empire. Åkerblad had equipped himself with exceptional knowledge of the Ottoman empire at the exact moment that Sweden began to lose interest in its ally. His experiences of the war in Egypt had also made clear to him the aspirations of many Ottoman provinces to break free from Constantinople. This was also noticeable in Tunis where the local Bey wanted to maintain relations that guaranteed freedom of movement.

The quotation is fascinating but should not be over-interpreted. Nonetheless, it is evident that Åkerblad had understood the perils which faced a small country such as Sweden in relation to greater neighbours. Russia had entered an expansionist phase and would continue to grow substantially during the following decades. The plight of the Ottoman empire was evident, torn apart by internal troubles and subject to attacks by foreign powers.

It is amusing to imagine the warrior scholar Åkerblad flying forward in the air with the Koran in one hand and the sabre in the other, preaching a common crusade against the barbarian Russians. Using the crusade as a reference was not as loaded with significance as it is today; an anecdote about Choiseul-Gouffier is illuminating in this respect. He was an avid collector of antiquities and was trying to get permission from the Kapitan Pasha to remove a Greek inscription in an area that was under the naval commander's jurisdiction. The Kapitan Pasha was the supreme commander of the Ottoman navy.

If we are to believe the son of the Dutch representative in Constantinople, Choiseul-Gouffier claimed that the inscription was connected to an ancestor of his who had participated in the crusades.³² Sir Robert Ainslie, the British ambassador at the Porte 1776–93, maliciously informed the Kapitan Pasha that the inscription was much older than the era of the crusades; in fact, it is now dated to around 550 BCE. He also remarked that it would anyhow be difficult to find an ancestor of Choiseul-Gouffier who had taken part in the crusades. However, the climate of competition between European powers in Constantinople was such that any anecdote must be treated with circumspection.

Turkish sailors in the Russian navy

But how had those Turks captured by the Swedes in 1798–90 ended up in the Russian navy? One of the explanations was given by Åkerblad himself in answer to another of Gjörwell's questions. Gjörwell wanted to know more about the king's new page:

An image of the legendary Kapitan Pasha Ghazi Hasan (1713–90) who Choiseul-Gouffier approached in his quest for Greek antiquities. Hasan Pasha was the supreme commander of the Turkish navy 1770–89. He was often depicted with the lion that he kept as a pet – to the terror of many of his visitors.³¹

Mehemet, who has the honour to be page to His Majesty, is the son of an Iman of Scutari [Üsküdar] by the Bosphorus. His father had a minor position in the Turkish navy and the young Mehemet accompanied him and was taken by the Russians at Oczakow. The Prince of Nassau who was there then took him and showed him quite earnest proofs of his attachment. He experienced with this lord the campaigns of 88 and 89 and was finally taken by our forces at Svensksund.³³

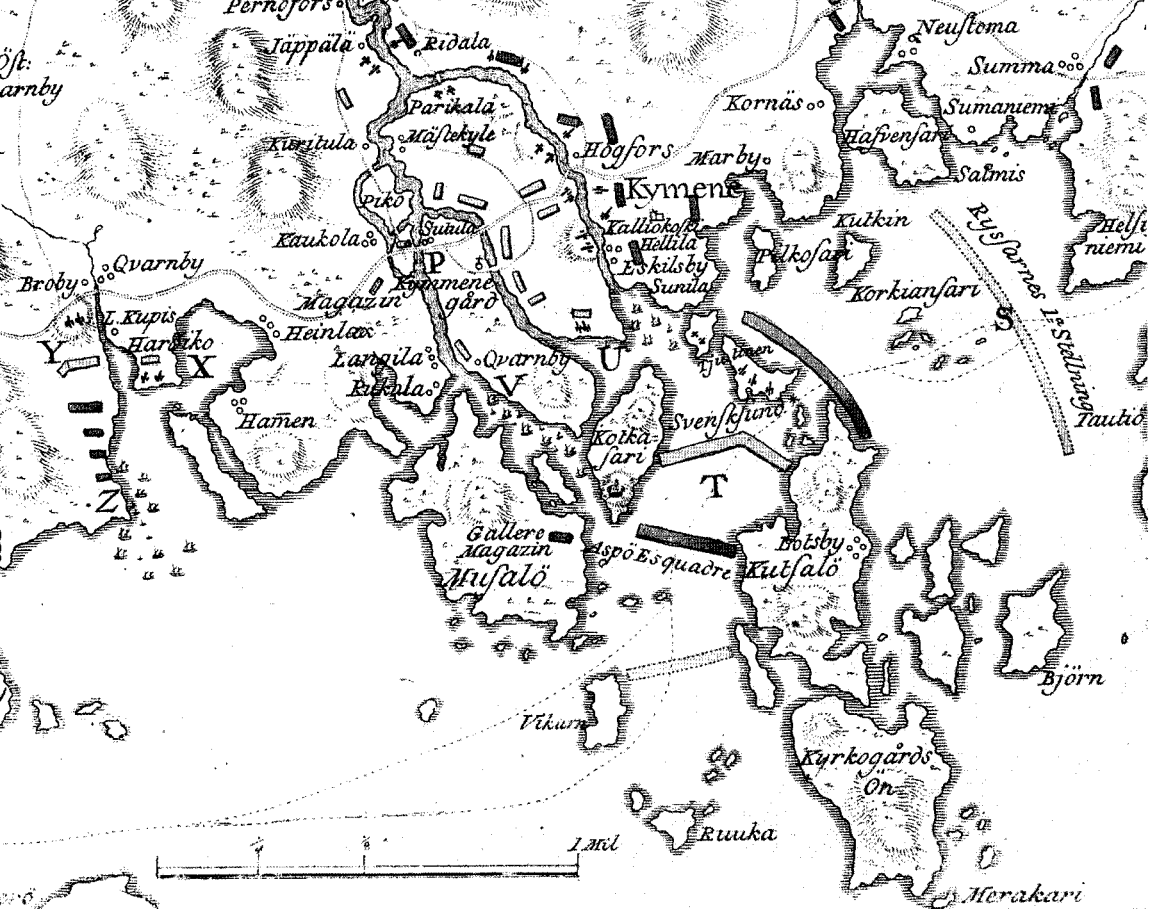
The Russian siege of Oczakow, on the northern shores of the Black Sea, during the Russo-Turkish war of 1787–92 was a violent affair, even for contemporary standards of warfare. Russia increasingly sought to conquer areas around the Black Sea.

Mehemet was taken into the service of the commander who would lead the Russian forces at the second battle of Svensksund, prince Charles of Nassau-Siegen. Mehemet's service under the Russian naval commander probably made him even more interesting in the king's and his court's eyes. One of the main prizes of the battle was the flagship of the Russian fleet and the boy's presence at the court would remind everyone of the Swedish victory at Svensksund.

Turkish sailors had also been captured by the Russians during the war with Turkey in the Black Sea. To prevent their escape they were moved to the Baltic. To force prisoners to serve in enemy forces was common practice undertaken by most warring parties.

Even though Åkerblad made plenty of use of his special language skills he was not happy with his posting to Finland. The war was suspended during the winter and Åkerblad returned to Stockholm.

No great campaigns were planned until the spring of 1790. Åkerblad did not want to go back to Finland and the war, but since naval activities were resuming his skills might be needed on the front. A royal secretary wrote to Stockholm in the spring of 1790: 'when the sea campaign starts one foresees that Turkish prisoners of war in the Russian navy must be dealt with, and then the Royal Secretary Åkerblad can probably not avoid being commanded here to Finland as Turkish interpreter'.³⁵ We do not know whether Åkerblad returned to Finland during the spring of 1790. The course of the war shifted several times during the spring and summer and Sweden had suffered major losses just a few days before the decisive battle at Svensksund 9 July.

Detail from a map of the campaign published in 1789. Svensksund is located just above the T. Kymmene, the king's headquarters were on the island northwest of the sound. The Finnish city Kotka is today located at the site.³⁴

The battle led to heavy losses for the Russian navy and is to date the biggest battle fought in the Baltic. As many as 6,000 Russians were taken prisoners, including the majority of the around 50 Turks that Åkerblad had informed Gjörwell about. After the battle the Russians were more favourably inclined toward negotiations. Swedish royal propaganda tried to use the triumph at Svenskund as a proof that they had won the war. However, the *status quo ante bellum* peace treaty that was signed with Russia in August 1790 only re-established the borders as they existed before the Swedish attack. It is likely that the Russians regarded the Baltic war as something of a side-show as they were concentrating on expanding southwards.³⁶

Prisoners and gifts

Åkerblad dealt with the Turkish prisoners when they arrived. They were sent to Stockholm on the *Amphion*, the king's schooner that had served as lodgings and staff ship during parts of the war (it is now partly preserved at the Maritime Museum in Stockholm).

The issue of these Turks' status is interesting. They were called prisoners of war in official correspondence in the sense that they had been Russian prisoners. Sweden had all through the Russian war sought Turkish support and subsidies. The treaty signed in 1789 prescribed that Turkey should pay large sums of money to support the Swedish war efforts against Russia and that no separate peace should be negotiated. Thus the treaty that had been agreed upon with great difficulties by the Swedish representatives in Constantinople and only finalised in the summer of 1789 was broken by the Swedes after only a year. In Stockholm it was of course known that this breach of the treaty would not be looked lightly upon in Constantinople.

Because Sweden and Turkey were allies any Turkish prisoners should in principle have been considered free men when taken by the Swedes. In reality it was not as simple as that. Military service was in many cases, of course, not a free choice. The Swedish authorities probably were unsure themselves how to deal with the Turks.

The prisoners were certainly interrogated but as the war was over they could not offer any valuable information to the Swedish army. The decision to send them back to Turkey must have been taken quickly considering the speed with which they were dispatched. It was probably not believed that the return of a few prisoners could mitigate the effects of the Swedish breach of loyalty against the Porte but in the meantime something had to be done with the Turks in Sweden.

Furthermore, the above mentioned peace agreements with the Barbary States required that frequent gifts were sent to the North African rulers and such a transport was already being organised in Stockholm. A ship named *Italiensk Fregatt* was being prepared to carry a wide range of goods to the ruler in Tunis. Gold and silver watches, snuffboxes studded with diamonds, jewellery, furs and pistols and other luxury goods were intended for the use of the court. The bulk of the freight consisted of mortars and cannons, ammunition, amongst those 800 grenades for the mortars,

100 barrels of pitch and tar, naval stores such as canvas for sails, ropes, timber for shipbuilding, 75 spires for masts et cetera. Masts were highly sought after as they were difficult to procure in the Mediterranean. Shipbuilding material and munitions were constantly high on the shopping lists of the Barbary States, and Sweden could thus equip them to successfully attack foreign ships.

The commander chosen for the task already had experience of sailing in the Mediterranean. Captain Carl Petter Blom (1762–1818) was also assigned the delicate task of returning the Turkish sailors to Constantinople.³⁷ Swedish diplomats were then to officially present the sailors as a ‘gift’ to the sultan.

All ships leaving for the Mediterranean needed a so-called *algeriskt sjöpass*, a document that showed that the ship was Swedish and that it was protected according to the Swedish agreements with the Barbary states. This was issued on 2 October and the ship left Stockholm shortly thereafter.³⁸

The Turks jumping ship

The period before the peace treaties with the Barbary states was of course especially dangerous for Swedish shipping in the Mediterranean but even after peace was established these waters were not risk-free. *Italiensk Fregatt's* journey confirms this as the trip proved eventful.

That the Turkish sailors were not a homogenous group already became apparent when the ship anchored at Elsinore. Not all of them wanted to go back to Turkey. Captain Blom could not stop one of them from going ashore and when he was called back to ship he refused:

the Aga remained in Elsinore, where he could not be induced to return to the ship. He probably feared the reception here [in Constantinople] as he had joined Russian service voluntarily and was taken *les armes à la main*, something that the other Turks, that did not like him particularly, did not neglect to inform us. I think he has returned to Russia.³⁹

The title Aga was usually used for military commanders and some court officials. We do not have a name or rank for this man but he was probably an Ottoman officer who either had deserted to join the Russian forces or did not put up the usual resistance when he was forced into Russian service. His fellow Turks were apparently not happy about his behaviour. It was a clever move to

wait for the ship to leave Swedish jurisdiction before absconding, as it would be difficult for the Swedish crew to use violence or coercion in foreign territory. The captain was not happy about the Aga's departure but could do nothing about it. He certainly knew that if there was truth in what the other Turkish sailors said, that the Aga had been caught fighting voluntarily with the Russians, then he would risk severe punishment once back in Turkey. As in many much more recent wars, to return to the home country after having been a prisoner of war can indeed be dangerous. The Aga was the first of the Turks to take advantage of a call at port. Captain Blom knew that this could cause him trouble and equipped himself with a witnessed certificate to prove that he had not been able to convince the Aga to return onboard.

The next event we know of was when the ship approached Tunis. It was not only pirates from the Barbary states that attacked foreign ships. Venetian ships blocked the entry to Tunis and attempted to seize the ship. According to captain Blom's testimony he managed to negotiate his way out of this tricky situation and to anchor at Tunis with the ship unharmed.

The Swedish consul Tulin was back from his leave and did his best to assist Blom. In Tunis it would again be clear that the Turks were not prisoners. The Turks disembarked the ship and 39 of them decided to not return:

In Tunis 39 Turks chose to join Tunisian service among those Emir Ally and Emir Ibrahim [?] even if consul Tulin and Cap. Blom tried hard to prevent it. They even forced Cap. Blom to give them their bedding when they left the ship.⁴⁰

Blom maintained that they had been persuaded to join Tunisian service – this might of course be true – but it is more likely that they took advantage of the possibility to jump ship at the first opportunity. Interestingly, two 'Emirs' are named who had probably in some manner served as officers and might, like the above-mentioned Aga, have had good reasons to avoid being returned to Turkey. Going back to Turkey may have resulted in their return to the war again.

The Turks do not seem to have regarded themselves as prisoners. In addition to losing the majority of the Turkish sailors, Blom was persuaded to sell the very ship transporting them to the Bey of Tunis. The ship was sold on 8 April 1791 and then fitted with additional cannons to prepare it as a Tunisian gift to the sultan in Constantinople. Contacts between the North African regencies and the central power in Constantinople were not always trouble-free, but the

Bey of Tunis had recently sent 100 seamen to Constantinople to support the Turkish war efforts against Russia.⁴¹

Blom was not happy about having to sell the ship but the relationship between Sweden and Tunis was such that it was quite difficult to decline the Bey's demands. The Barbary rulers were used to having their demands, often after hard bargaining, at least partly fulfilled. Obviously the Swedes calculated that it was worthwhile to satisfy the local rulers' wishes.

Blom hired a smaller French ship in Tunis and finally made his way to the Ottoman capital. When he arrived there on 11 May 1791 he and the remaining 13 Turks (one Hussein died during the last leg of the journey) had been travelling for more than seven months.

The Swedish diplomat who received Blom in Constantinople was not happy that the original ship had been sold. Despite this, on Blom's eventual return to Stockholm he was nevertheless awarded a medal for having been able to prevent the loss of the ship's cargo to the Venetians.

Seamen in tatters

The situation in Constantinople was complicated. In addition to the usual infighting and rivalries in the diplomatic community, the unstable situation in Europe fostered even more distrust. The extent of the effects of the French Revolution was becoming increasingly clear in the Ottoman capital. Further to the international complications, Swedish diplomats reported to Stockholm how the city was pullulating with rumours about Sweden's treachery. Although the Turkish sailors had certainly been sent back as a measure of Sweden's goodwill towards Turkey, nevertheless the next few years would prove to be extremely difficult for the Swedish representatives there.

The legation secretary Carl Gustaf Adlerberg (1763–1814) immediately notified Stockholm about Blom's and the seamen's arrival. He informed the Porte and tried as best as he could to explain why the number of seamen was so low in comparison with the group that had left Stockholm and asked for a date when the seamen could be handed over.

Adlerberg had to deal with various practicalities. The seamen arrived with their clothes in tatters. The mission was always short of money and he and Blom resorted to selling some of the items which had been on the ship sold

to the Bey in Tunis and that Blom had been able to bring to Constantinople. Adlerberg arranged a public auction where everything, from water barrels to the ship's provisions, was sold to provide money to clothe the sailors decently. The remaining Turks were also allowed to retain their bedding, on the basis that it would be unjust to take it away from them considering that those who had jumped ship in Tunis had kept theirs. Both Blom and Adlerberg were worried about the reaction in Stockholm but they had to deal with the matter quickly, and Adlerberg justified his decisions: 'As the King so graciously already spent several 1,000 rixdollars, we are convinced that this small expenditure cannot be judged excessive as one could not with honour present them in their present state.' Adlerberg could also report that the Kapitan Pasha took an immediate interest in the seamen:

They have already related their experiences as witnesses of the victory at Svenskund, and all its details, to the Kapitan Pasha, who at a whim summoned some of them to deliver accounts of their experiences. Not many Turks will have undertaken such long journeys at sea and over land and these men will probably be celebrated for months in the coffee houses as they describe their adventures [...] ⁴²

The Turkish sailors were eventually 'delivered' to the sultan and Adlerberg was presented with an ermine fur coat. The freeing of prisoners of war was certainly appreciated by the Porte but, as everyone was aware, this 'present' cost the Swedes little and probably did not result in any change in the fractious relationship after the Swedish breach of loyalty.

A couple of months after the group's arrival in Constantinople Adlerberg wrote in his dispatch about an event that would have put fear in the sailors that had been Russian captives: 'The Kapitan Pasha has had the entire 18-man crew of a Kirlangitz (a small fast boat with two or three masts) hung, on the allegation that they were Russian spies.'⁴³

Diplomatic Peasant-pride

Once the Porte realised that it had been betrayed by Sweden the situation for the representative in Constantinople became problematic. He was recalled and Pehr Olof von Asp (1745–1808), a nobleman that had been close to

Gustav III, was appointed as Swedish envoy. He was an able and judicious civil servant but had criticised the king's increasingly autocratic tendencies. The appointment was perceived as a sort of exile by many observers. Åkerblad reluctantly accepted his return to Constantinople, as Asp needed a Swede who was familiar with the local politics and who spoke Turkish and Arabic. Åkerblad arrived shortly after Asp in the fall of 1791.

There was great variety in the Swedish representatives' views of the Turks. When Adlerberg wrote about the Turkish seamen being interviewed by the Kapitan Pasha and how they would talk at length about their experiences in the coffeehouses he expressed – albeit in a mild form – some of the most long-held stereotypes of the inhabitants of the Ottoman empire. The Turks were perceived as somehow lacking in curiosity and not prone to travel, and their government was seen as run by more or less capricious sultans, viziers and military commanders.

Asp did his best to get any available information on the situation in Turkey before his departure from Sweden. He asked the Swedish veteran diplomat Ulric Celsing, who with a few short breaks had lived in Constantinople from 1755 to 1779, to brief him.⁴⁴ Celsing underlined the importance of not engaging in close contact with other diplomats, in particular the French, in order to minimize the risk of becoming involved in intrigues that would damage Sweden's reputation at the Porte. He continued by stressing that when officials at the Porte sought advice from Swedish diplomats the memorials translated into Turkish and presented to the Porte should never be signed. This was a way of securing Swedish independence in relation to the factional struggles within the Ottoman government. Celsing also informed the incoming minister that the Turks often remarked on the unsettled nature of western statecraft, especially noting its extraordinary opportunism. The Turks meant that a nation that wanted to uphold a friendship with another nation should continuously show proofs of such friendship.

Sweden had just confirmed the Turks' prejudice by breaking the alliance and Asp knew that the situation was delicate. But instead of complaining about the relationship with the Porte he wrote about the rigid formalities within the European diplomatic community: 'The ceremony visits are an unpleasant business. Everyone agrees on this but never has the Diplomatic Peasant-pride yet managed to abolish them.'⁴⁵ He used a Swedish expression (*Bondhögfärd*) to mock excessive or misplaced pride and described the rituals with irony.

If Asp could be accused of using stereotypes when describing his foreign interlocutors it usually occurred in relation to his European colleagues rather than to the Turks.

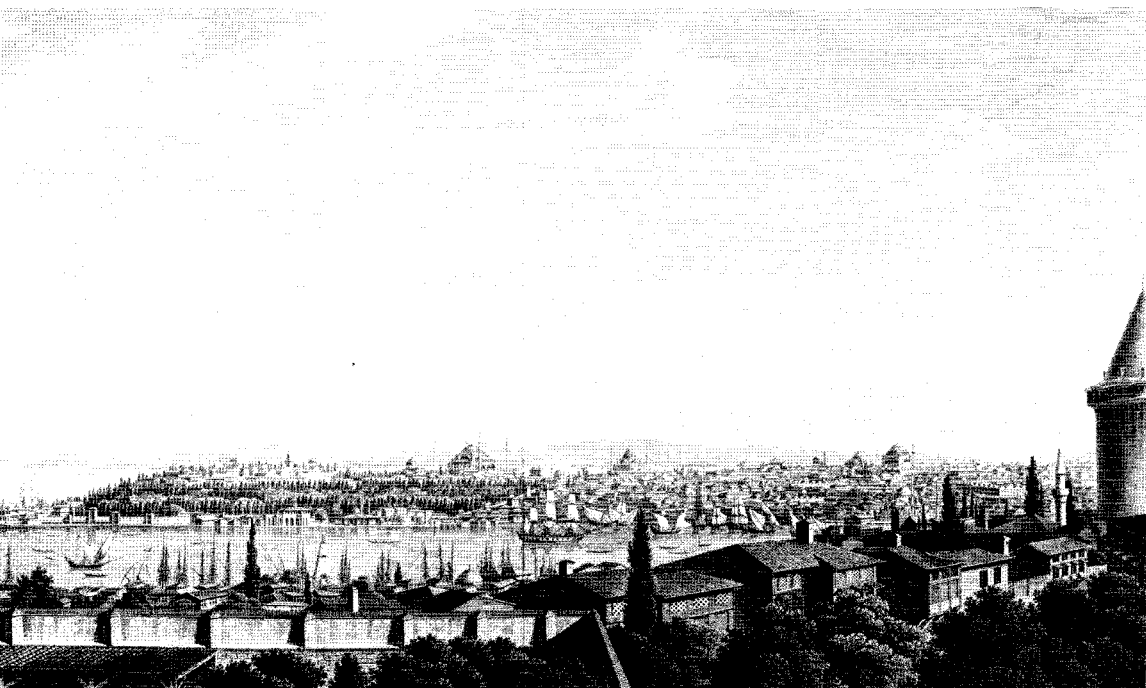
Indeed, when Asp attended his first audience at the Porte in December 1791, he was surprised by the reception he got from the sultan: 'I had been told that etiquette prescribes that the Sultan does not look at the person granted the audience. It was the other way around, he fixed my forehead so insistently that I could not with decency look around in the hall as I had wanted'.⁴⁷ The sultan observing Asp was Selim III (reign 1789–1807). Selim was instrumental in initiating reforms that led to major changes in the Ottoman state.⁴⁸ After describing his impressions, mostly in positive terms, Asp finished with a comparison between the different manners and rituals:

These are however among events that leave a memory that is not altogether insignificant, as it may serve as a ground for a serious comparison between human ways of living. These ceremonies are interesting for the mix of dignity, splendor, stillness, in addition to the maintenance of ancient and to us Christians so different customs while it is difficult to say with impartiality which is the most right and natural, if at all such a judgment can be applied to such customs.⁴⁹

Asp was reasoning within the framework of ceremonies and their necessity for a state. His comparisons between European and Turkish customs did not usually favour the European rituals.

Asp never seemed to make the error of underestimating his counterpart. Other western diplomats had reached the same conclusions. The British ambassador Sir James Porter (in service 1747–62) wrote: 'There is no Christian power which can vie with the Porte for care and exactitude in the several offices, business is done with the greatest accuracy, in any important document, words are weighed, and that signification constantly selected, which may most conduce to their own advantage.'⁵⁰ Porter claimed that the Porte only delivered results when it was in its interest to do so, but in this it was obviously no different than any other nation.

Sweden had lost its privileged relationship with the Porte after breaking the treaty and had to tread carefully. Asp followed Celsing's advice and avoided the French. The new French 'agent' – republican France was not recognized by the Porte and could not be represented by an official ambassador – noted Asp's distant manners with surprise: 'The Swedish legation showed such reserve that

Asp called Constantinople repugnant but admitted that its geographical situation and beauty surpassed everything he had seen. He wrote that the view from the window of the legation was an antidote to the displeasures of his posting. This view is from upper windows in the Palais de Suède, the Swedish mission's house.⁴⁶

it would have been suspicious if one did not know the representatives of this power as commendable men.⁵¹

Naval co-operation

Many Ottoman officials knew that if the empire was to be able to defend its territories the navy would have to be strengthened and modernised. The battles with Russia during the preceding and present war made the need for reform obvious. Sweden had offered to assist the Turkish navy and sent in several reprises Swedish naval officers, engineers and shipbuilders to

Constantinople. Such a party left Sweden 1790, before the peace treaty with Russia. They arrived in Constantinople when Sweden's breach was known and were received with scorn by the Turkish authorities and were not allowed to do any work.

Sweden was not the only country to offer assistance to the Turks, as France and Britain were also competing to become the Ottoman navy's trusted partner. It was in everybody's interest to prevent the expansion of Russian sea power enabling it to move from the Black Sea into the Mediterranean. Sweden's offer was rejected and even though the French had been invited by Kapitan Pasha they found it difficult to achieve results.⁵² The modernisation of the navy was recently described by Tuncay Zorlu from a Turkish viewpoint and it has been summarily treated in Swedish literature.⁵³ As with many other issues concerning Swedish-Turkish relations there is a great deal of Swedish archival material that remains uninvestigated.

Though the Porte initially rejected Sweden's offers, Turkish officials knew that foreign help was necessary to get the reforms started. The next couple of years Asp and Åkerblad became involved in sensitive negotiations trying to satisfy both the Swedish officers that had recurrent grievances about lack of payment and working conditions, as well as an Ottoman bureaucracy that had justified difficulties in trusting Swedish intentions. Eventually dry-docks and ships – both in Constantinople and on Rhodes – were built with Swedish assistance. There is presently a debate on whether to create a museum at the site of the Ottoman imperial arsenal in the centre of Istanbul, the site where the first dry-dock was built.

Further evidence that Asp followed Celsing's advice is found in a document drafted by Åkerblad. It is a memorial on how to accommodate Swedish officers in Ottoman service. In the text it is made explicit that the Swedish mission should not sign documents negotiating sensitive military matters.⁵⁴

Diplomats tried to restore Sweden's standing in Constantinople but it was an uphill struggle. Stockholm's main objective was to try to extract subsidies from the Ottomans, a somewhat unrealistic goal considering Sweden's earlier behaviour. To this effect a new envoy was appointed. Ignatius Mouradgea d'Ohsson (1740–1807) was an Ottoman subject and came from an Armenian catholic family. He had already worked at the Swedish mission.⁵⁵ d'Ohsson is most famous for his great book on the Ottoman empire's culture and history: *Tableau général de l'Empire othoman...*⁵⁶

Mouradgea d'Ohsson let himself be painted by the most fashionable court painter in Stockholm, Lorens Pasch the younger, probably during a visit in Stockholm in 1790. He is wearing the so-called 'svenska dräkten', the 'Swedish habit'. This was created on the initiative of Gustav III and was meant to become the standard official dress. It was not a success but the fact that Mouradgea let himself be painted in it says something about his aspirations. He is wearing the order of Vasa, instituted by the king in 1772.⁵⁷

d'Ohsson was extremely knowledgeable about Ottoman history and politics and continuously informed Stockholm about the political situation in Turkey.⁵⁸ He eventually managed to extract some money on behalf of the Swedish government. More importantly, in an international perspective, he also became an advisor to Selim III on both civil and military reform. However, the complicated situation in Constantinople was regarded with exasperation in Stockholm. Sweden had more pressing problems closer to home.

Concluding remarks

We do not know what happened to the Turkish seamen after their return home. Swedish naval officers who arrived in 1795 to train the Ottoman navy certainly complained about lack of discipline and absenteeism: "The crew can only be kept for 8 days at a time ... during war the crews are made up of farm boys that have never seen the sea, and during peace only a fifth of the navy is manned. Sometimes crews demand their freedom at pistol- and knife-point."⁵⁹

The military reforms initiated by Selim III would continue but with mixed results, and it was not until later during the nineteenth century that the great changes in the Ottoman empire would come. Studying the period from a Swedish perspective it is difficult to escape the notion that there was hardly anything Sweden, and for that matter the Ottoman empire, could have done to successfully hinder Russian expansion. Russia continued its push

southwards and fought several wars with the Ottoman empire during the nineteenth century. The Ottomans also gained new enemies in North Africa and the Eastern Mediterranean. The next major attack was the French invasion of Egypt in 1798 and by 1830 France had occupied Algeria.

The Swedish diplomatic personnel of the early 1790s did not return to Constantinople. Asp was posted to London and Åkerblad was recalled from Turkey in 1797. Åkerblad was only reemployed in the diplomatic service after the turn of the century, and served then for a few years in The Hague and Paris. His knowledge of the East was no longer of importance for the Swedish government. He left Sweden in 1801 for France and lived in Italy from 1805 until his death in 1819.

After its foray into European politics in the seventeenth and eighteenth centuries Sweden withdrew. The loss of Finland forced Sweden to come to terms with its reduced role, although the annexing of Norway in the end games of the Napoleonic wars did offer some consolation. For the rest of the nineteenth century Sweden remained little disturbed by the convulsions of continental Europe and the Mediterranean.⁶⁰ Contact with the Ottoman empire was reduced to the necessary. The failed Turco-Swedish relationship in many ways serves as an illustration of Sweden's waning power on the international scene and its final loss of interest in the Mediterranean.

Notes

¹ I retain Constantinople for Istanbul as it was the name used in Europe at the time. I sometimes use Turkey for the Ottoman empire, which normally went by this name in Swedish documents.

² Åkerblad to Gjörwell, [Stockholm] 11 January [1791], KB [The National Library, Stockholm], Ep G 7:13, no. 4. All translations are mine.

³ C. C. Gjörwell, *Svenska archivum innehållande handlingar uti Svea rikets historia*, Stockholm 1790–1793, vol. 1, p. 317.

⁴ Åkerblad to Johan Albrekt (Albert) Ehrenström, Finland 10 September 1789, UUB [Uppsala University Library], X 241, Åkerblad.

⁵ Detail from a map of the campaign of 1789. UUB, *Charta öfver 1789 års fälttog i Finland. af Roos*. Courtesy of UUB.

⁶ Åkerblad to Ulric Gustaf Franc, Kymmenegård 21 August 1789, RA [The National Archives, Stockholm], Kabinettet, UD, Huvudarkivet, E 1 A, Inkomna skrivelser (Skr till Franc), vol 26.

⁷ Linda Colley, *Captives. Britain, empire and the world, 1600–1850*, London 2002; idem, *The ordeal of Elizabeth Marsh: a woman in world history*, London 2007.

⁸ Marcus Berg, *Beskrifning öfver barbariska slafweriet uti kejsaredömet Fez och Marocco...*, Stockholm 1757, repr. 1961, 1993, in French 1974.

⁹ Þorsteinn Helgason, 'Historical narrative as collective therapy: The case of the Turkish raid in Iceland', *Scandinavian Journal of History*, 22, 4 (1997), pp. 275–89.

¹⁰ Eskil Olán, *Sjörövarna på Medelhavet och Levantiska kompaniet: historien om Sveriges gamla handel med Orienten*, Stockholm 1921, p. 107 ff.

¹¹ For an account of the last such expedition see: 'Korvetten *Carlskronas* resa till Medelhavet 1844–45. Premiärlöjtnant Govert Indebetous dagboksanteckningar sammanställda av Otto von Ficandt', *Forum navale*, 65 (2009), pp. 7–61.

¹² Hans Chr. Bjerg, 'Denmark and the Barbary States, 1745–1845', in *The Arabian journey: Danish connections with the Islamic world over a thousand years*, eds., Kjeld von Folsach et al., Århus 1996, pp. 77–87, p. 87.

¹³ Choiseul-Gouffier, 25 January 1788, quoted in Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris 1911, p. 279.

¹⁴ Robert C. Davis, *Christian slaves, Muslim masters: white slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800*, New York 2003, p. 23 ff; see also: Giles Milton, *White gold: the extraordinary story of Thomas Pellow and North Africa's one million European slaves*, London 2004.

¹⁵ Useful and updated French and Italian surveys are: Daniel Panzac, *Les corsaires barbaresques: la fin d'une épopée, 1800–1820*, Paris 1999; Salvatore Bono, *Corsari nel Mediterraneo: cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio*, Milan 1997.

¹⁶ In Swedish see for example Dick Harrison's trilogy: *Slaveri: en världshistoria om ofrihet*, 3 vols., Stockholm 2006–8.

¹⁷ Eskil Borg's book on Swedish relations with Tripoli is a good example: *Svenska konsuler och slavar i Barbareskkaparnas Tripoli: en studie i makt, girighet, våld och förtryck*, Lund 1987.

¹⁸ Salvatore Bono, *Schiavi musulmani nell'Italia moderna: galeotti, vu' cumpra, domestici*, Naples 1999.

¹⁹ Suraiya Faruqi, *The Ottoman Empire and the world around it*, London, New York, 2004, p. 119 ff.

²⁰ Choiseul-Gouffier, M.-G.-F.-A., *Voyage pittoresque de la Grèce...*, vol. 1, 1782; vol. 2, 1809 and 1812; vol. 3, 1822, Paris; 1822, pl. 85.

²¹ Åkerblad to Gjörwell, Constantinople 28 December 1787, KB, Ep G 7:17, no. 105.

²² Åkerblad to Gjörwell, Marseille [1 March 1789], KB, Ep G 7:13, no. 5. The letter is undated, when Gjörwell published extracts from it he dated it 1 March.

²³ Gustaf Erik Lundstedt, *Anteckningar öfver Egyptens handel och dess näringars tillstånd; jemte reflexioner öfver nordiska handeln med Egypten. Åren 1822, 1823 och 1824*, Stockholm 1825, p. 99.

²⁴ Åkerblad to Gjörwell, Marseille [1 March 1789], KB, Ep G 7:13, no. 5.

²⁵ Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia. II:2, 1721–1792*, Stockholm 1957, p. 301 ff.

²⁶ Daniel Panzac, *La peste dans l'empire ottoman 1700–1850*, Leuven 1985, p. 608.

²⁷ Johan Henrik Kreüger, *Sveriges förhållanden till barbaresk staterna i Afrika*, 2 vols., Stockholm 1856, vol. 1, p. 397; Johan Axel Almquist, *Kommerskollegium och Riksens Ständers Manufakturkontor samt konsulsstaten 1651–1910: administrativa och biografiska anteckningar*, Stockholm 1912–1915, pp. 388, 626.

²⁸ Åkerblad to Gjörwell, Marseille [1 March 1789], KB, Ep G 7:13, no. 5.

²⁹ Ibid.

³⁰ Choiseul-Gouffier 1782, p. xiii. His introduction to the *Voyage Pittoresque...* was highly disparaging of the Ottomans. When he was appointed ambassador to Constantinople he re-wrote it and tried to have all copies changed. He was not entirely successful and rare copies still have the first unaltered introduction, e.g. one of the copies in KB, shelf mark: 182 E 40.

³¹ Choiseul-Gouffier, 1822, pl. 96.

³² Antoine Baudoin Gisbet de Dedem, *Un général hollandais sous le premier empire. Mémoires du général B:on de Dedem de Gelder 1774–1825*, Paris 1900, p. 21.

³³ Åkerblad to Gjörwell, [Stockholm] 11 January [1791], KB, Ep G 7:13, no. 4.

³⁴ UUB, *Charta öfver 1789 års fälttog i Finland. af Roos*. Courtesy of UUB.

³⁵ Ehrenström to Franc, Borgå 20 April 1790, RA, Kabinetet, UD, Huvudarkivet, E 1 A: Inkomna skrivelser (Skr till Franc), vol 24.

³⁶ Andreas Bode, *Die Flottenpolitik Katharinas II und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1768–1792)*, Munich 1979, see esp. pp. 113 ff.

³⁷ Alfred E. Jansson, *Dalarö*, Stockholm 1966, p. 117 ff.

³⁸ RA, Kommerskollegium, Algeriska sjöpass 1790.

³⁹ Carl Gustaf Adlerberg to Franc, Constantinople, 15 May 1791, RA, Turcica 77.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ For the expedition's fate in Tunis see Kreüger 1856, vol. 1., p. 365 f.

⁴² Adlerberg to Franc, Constantinople, 15 May 1791, RA, Turcica 77.

⁴³ Adlerberg to Franc, Constantinople, 8 July 1791, RA, Turcica 77.

⁴⁴ Ulric Celsing, Kl. Env:s Ulric v: Celsings svar å de af v: Asp honom skriftel. tillställda frågor rörde Swänska Beskickningen vid Porten, December 1790, UUB, F 616 b; *Svenskt Biografiskt Lexikon*, vol. 8, p. 228.

⁴⁵ Asp to Franc, Constantinople, 25 November 1791, RA, Turcica 78. See also Bengt O.H. Johansson, *Svenska Palatset i Konstantinopel: Sveriges kyrka och ministerhus i Konstantinopel under sjutton- och adertonhundratalet*, Stockholm 1968, pp. 42–4.

⁴⁶ A. I. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore d'après les dessins de M. Melling*, Paris 1809–1819, pl. 9. Courtesy of UUB.

⁴⁷ Asp's dispatch, 24 December 1791, RA, Diplomata, Turcica 78.

⁴⁸ Stanford J. Shaw, *Between old and new: the Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807*, Cambridge, MA. 1971.

⁴⁹ Asp's dispatch, 24 December 1791, RA, Diplomata, Turcica 78.

⁵⁰ George Larpent, *Turkey; Its History and Progress: from the Journals and Correspondence of Sir James Porter*, 2 vols., London 1854, vol. 1, p. 268.

⁵¹ Descorches to the commissaire des Relations extérieures, 5 frimaire an III/25 November 1794, quoted in E. de Marcère, *Une ambassade à Constantinople: la politique orientale de la Révolution française*, 2 vols., Paris 1927, vol. 2, pp. 76–7.

⁵² Pierre Pinon, 'Un épisode de la réception des progrès techniques à Constantinople: l'échec de la mission Ferregeau, ingénieur des Ponts-et-Chaussées (1796–1799)', in *Varia Turcica*, XVI, 1990, Istanbul-Paris, pp. 71–83.

⁵³ Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey: Selim III and the Modernization of the Ottoman Navy*, London 2008, on Sweden esp. pp. 90–93; T.J. Arne, *Svenskarna och Österlandet*, Stockholm 1952, pp. 92–103; Daniel Panzac, *La marine ottomane: de l'apogée à la chute de l'Empire, 1572–1923*, Paris 2009.

⁵⁴ Asp (?), Åkerblad's handwriting, Observations le 19 Janv. 1793, UUB, F 812 b.

⁵⁵ For information on d'Ohsson's very particular career see various contributions in Sture Theolin, ed., *The torch of the empire: Ignatius Mouradgea d'Ohsson and the Tableau général of the Ottoman empire in the eighteenth century*, Istanbul 2002; the article in *Svenskt Biografiskt Lexikon* mainly situates him in the Swedish context.

⁵⁶ d'Ohsson, Ignatius Mouradgea, *Tableau général de l'Empire othoman...*, 3 vols., Paris 1787–1824.

⁵⁷ Private collection. Photo courtesy Sture Theolin.

⁵⁸ The Romanian historian Veniamin Ciobanu has published a large amount of d'Ohsson's and other diplomats' correspondence from especially the 1790s. Veniamin Ciobanu et al., eds., *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*. So far 6 volumes have appeared 2001–2008, all published in Iași.

⁵⁹ Arne 1952, p. 99.

⁶⁰ Sweden sent a ship to Turkish waters in 1877–78 to protect Swedish shipping and support Swedish diplomacy during one of the Russo–Turkish wars of the nineteenth century. Per Insulander, *Uppdrag Gyllene hornet: svensk kanonbåt till Turkiet i orostid*, Stockholm 2009, Forum navales skriftserie 32.

Ubåtsdebatten – redaktionell kommentar

Mats Kero och Leos Müller

I *Forum navale* 65 publicerades en artikel av den omstridde fredsforskaren professor Ola Tunander, där denne hårt kritiserade amiralerna Bror Stefenson och Göran Wallén samt kommendör Emil Svensson för deras hantering av 1980-talets ubåtskränkningar och då särskilt Hårsfjärdenincidenten. Tunanders artikel beledsagades av en kritisk recension av Nils Bruzelius av den förres bok *Spelet under ytan: teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige* 1982 (2007). Här följer nu Bror Stefensons och Göran Walléns repliker till Tunander, jämte en replik av förre överbefälhavaren Bengt Gustafsson samt Ola Tunanders slutreplik till dessa. Ubåtsfrågan ur strategisk och politisk synvinkel belyses sedan med en kommentar av professor Kent Zetterberg, som också recenserar ambassadör Mathias Mossbergs bok *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*. I recensionsavdelningen finns dessutom mera material i ubåtsfrågan. Per Andersson recenserar Vasilij Besedins bok *Inifrån U 137: min egen berättelse*.

Vi tackar debattdeltagarna för deras inlägg och att *Forum navales* läsare fått ta del av olika argument i ubåtsdebatten mellan Tunander och hans meningsmotståndare. Nedan finns referenser till fler inlägg i den aktuella debatten som de intresserade kan ta del av. Redaktörerna vill avslutningsvis ansluta oss till amiral Stefensons förhoppning att "oberoende och seriösa historiker och samhällsvetare" ska ta itu med att forska om ubåtskränkningarna. Debatt är naturligtvis demokratins livsluft. Men med de dokument och argument som finns

tillgängliga för närvarande, lär vi knappast få mera klarhet i frågan utan oberoende forskning på området. Detta gäller inte bara de tekniska bevisfrågorna utan också de strategiska, utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang ubåtsfrågan måste sättas in i.

Ubåtsdebatt 2009

Dagens Nyheter

- Svante Nycander, "Militären vilseledde regeringen om ubåtar", DN Debatt 2009-07-05.
- Sune Olofson, "Carl Bildt vilseleder allmänheten om ubåtarna", DN Debatt 2009-07-06.

Historisk Tidskrift 2009/1

- Ulf Bjereld, Alf W. Johansson & Karl Molin, "Replik till Bengt Gustafsson", s. 47.
- Ola Tunander, "Ett generalangrepp på den kritiska historieforskningen. En kommentar till Bengt Gustafsson", s. 48–62.
- Bengt Gustafsson, "Ordsvallet hjälper inte Tunander. Svar på Ola Tunanders kommentar", s. 63–64.

Historisk Tidskrift 2009/2

- Ola Tunander, "Det så kallade Elefantmötet. Replik till Bengt Gustafsson", s. 251–255.

Historisk Tidskrift 2009/3

- Bengt Gustafsson, "Vetenskapen kan inte använda Tunander som källa!", s. 539.
- Ola Tunander, "Men för Gustafsson är jag den enda trovärdiga källan", s. 540–543.

Historisk Tidskrift 2009/4

- Gunnar Åselius, "Konspiration eller panikreaktion? Sverige och ubåtskränkningarna under 1980-talet", s. 651–654.

Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift 2009: 4

- Olof Santesson, "Kanske en ubåtskritik". Recension av Mathias Mossberg, *I mörka vatten*. s. 98–104.

Norsk Tidsskrift for Søvesen No 3 2009

- Jakob Børresen, "Det svenske ubåtspørsmålet for siste gang", s. 37–38.

Tidskrift i Sjöväsendet Nr 2/2009

– Göran Wallén, "I mörka vatten." Recension, s. 155–160.

Tidskrift i Sjöväsendet Nr 3/2009

– Mathias Mossberg, "I mörka vatten, del II." Replik till Göran Wallén, s. 244–251.

Tidskrift i Sjöväsendet Nr 4/2009

– Göran Wallén, "I mörka vatten, del III." Replik till Mathias Mossberg, s. 316–322.

Mytens Ola Tunander

Bengt Gustafsson

Forum navale har (i Nr 65) öppnat upp sina sidor för Ola Tunander.¹ De är ju långt ifrån ensamma om det, och jag har tidigare i fyra av de nordiska länderna haft anledning att peka på hur den förment vetenskaplige fredsforskaren i själva verket använder sina källor. För att citera en norsk professors intresseväckande definition: "Myter produceras och sprids om ugjennomsiktelige forhold, om Skapelsen, forhistorien og partiers indre liv, og ikke om ting som alle kan sjekke mot sin egen erfaring".

Den får mig omedelbart att tänka just på den också i Norge verksamme Tunanders konspirationsteori, vars innehåll tuggades om i förra numret. Ubåtskränkningarna passar väl in i professors definition, för det är få som har kunskaper eller personliga erfarenheter av ubåtar och att jaga dem, särskilt i skärgårdsområden med mycket civil trafik, skrot på ojämna bottnar och olika elektrotekniska system för stöd av övrig mänsklig verksamhet. Den oinvidge ser ingenting av verkligheten mer än möjligen en krusning på ytan som sätter fantasin i rörelse. Kan man sedan misstolka vad man ser, hör eller läser så gör man det kanske mer än gärna för spänningens skull.

Ola Tunander har ägnat många års arbete åt att bygga på sin hypotes. Hos honom måste väl finnas mycket att hämta? Eftersom jag håller på med en bok

Bengt Gustafsson f.1933, general, överbefälhavare 1986–1994. Bengt Gustafsson har skrivit ett flertal inlägg och skrifter i debatten om ubåtskränkningarna, bl.a. *Ubåtsfrågan: sanningen finns i betraktarens öga*. Försvarshögskolan 2005. Senaste publikation: *Det Sovjetiska hotet mot Sverige under kalla kriget*. Försvarshögskolan (FOKK nr.12) 2007.

om de kränkande ubåtarnas nationalitet började jag efter Lars Borgnäs TV-program hösten 2007 gå till Tunanders olika källor för att söka efter möjliga fördjupningar. Jag fann emellertid då att fredsforskaren inte återger det som källorna säger. Jag skall ge några exempel i det följande.

Han skriver t.ex. i sin senaste bok *Spelet under ytan* att:

ÖB general Lennart Ljung refererar i sin dagbok till Henry Kissinger som sagt att det var smart av svenskarna att "släppa ut ubåten på sätt som skett", d.v.s. han antydde att svenskarna först hade demonstrerat styrka genom att skada en ubåt för att sedan släppa ut den, vilket skedde genom allehanda eldförbud. Men Kissinger var knappast rädd för en sovjetisk blunder, vilket pekar på att ubåten var västlig eller snarare amerikansk.²

I Lennart Ljungs dagbok (10 januari 1983) kan man emellertid läsa:

På em. hade jag mitt första sammanträffande med kabinetssekreteraren Schori [...]. Tillsammans med polchefen Eckerberg och försvarsstabschefen diskuterade vi möjligheterna att på olika sätt orientera de olika ambassaderna i vissa huvudorter om delar på vår syn på ubåtsjakten i Hårsfjärden. Detta särskilt mot bakgrunden av att vissa länder – inte minst i Västtyskland – tycks ha på allvar räknat med att vi avsiktligt släppte ut ubåten. Detta bekräftades av Eckerberg och Schori redovisade ett intryck från USA, där han nyligen varit, och bl. a. träffat Kissinger. Kissinger hade vid samtalet med Schori tagit upp ubåtsfrågan och sagt att han ansåg att det var smart gjort av den svenska regeringen att släppa ut ubåten på det sätt som hade skett. Schori hade givetvis ändrat hans uppfattning på denna punkt.³

Som synes av citatet rörde samtalet ett västtyskt rykte, som bör ha nått också Kissinger, nämligen att vi medvetet släppt ut den sovjetiska ubåten, som Västtyskland varnat oss för var kärnvapenbeväpnad. Det förstärks av anteckningarna i dagboken dagarna före och efter. Det finns dessutom ännu inte i januari 1983 något rykte om att det skulle vara en amerikansk ubåt i Hårsfjärden. Det nämns först i maj 1984. Jag har dessutom vintern 2009 träffat Schori och förhört mig om hur han uppfattade det. Man hade inte talat om amerikanska ubåtar och Kissinger verkade enligt Schori inte särskilt intresserad av frågan.

På ett annat ställe försöker Tunander på ett liknande sätt visa att US SEAL Team 2 var den enhet som skulle kunna vara ansvarigt för inträngningen:

Kommendör Gary Stubblefield [...] har berättat om "smarta" inträngningsövningar i NATO-området vid denna tid och hur US Navy SEALs med stöd från Evasion & Escape Networks utvecklade en kapacitet att gå in på främmande staters territorium. Stubblefield säger att vid dessa övningar agerade SEAL-styrkor som om de inte tillhörde US Navy, d.v.s. de opererade under täckmantal av att vara någon annans marina styrkor (m.a.o. sovjetiska styrkor) som trängde in på den främmande statens territorium för att testa dess kapacitet mot ett sovjetiskt angrepp.⁴

Ett för Tunander typiskt sätt att använda källor. I själva verket står det i Gary Stubblefields memoarer efter en beskrivning av det misslyckade ingreppet för att frita gisslan i Iran 1980:

About this time SEALs started doing some really smart, interesting training in the NATO and Atlantic theatres: We started moving around in civilian clothes, training for covert operations behind the lines. We sat up and worked with support networks, E&E (escape and evasion) networks, and we started getting smart about going into foreign areas. All that involved looking like people who weren't in US navy and doing things that people in the US Navy weren't supposed to do. In fact, at SEAL Team Two we were running simulated downed Navy pilot E&E nets through "safe houses" out in inlands in the Caribbean. We started getting back in the Intel business, learning what good intelligence can do for you. It was really good training.⁵

D.v.s. Tunander skäms inte för att förvandla "really good training ... in the Caribbean" till en skarp operation i Östersjön mot Sverige! Dessa och andra exempel framgår av mina kommentarer till *Spelet under ytan*, som finns införda i *Historisk Tidskrift* 2008:3. Sedan dess har jag fått ett exempel också på hur Tunander använder sina muntliga källor. I sina skrifter och i ett brev till mig påstår han att en dansk amiral i *detalj* har beskrivit hur de amerikanska och engelska ubåtarna tog sig in i Östersjön genom Stora Bält. För att kontrollera en sådan muntlig källa bad jag om amiralens namn, men Tunander uppgav att denne ville vara anonym, så han kunde tyvärr inte uppges det. Av en slump råkade jag träffa denne amiral, Jörgen Bork, vid ett möte jag hade med några danska kolleger om den svenska ubåtsfrågan.

Bork, tidigare operativ chef för den danska marinen, mindes mycket väl hans och Tunanders möte den 14 april 2000. Ett vittne var närvarande, generallöjtnant Hillingsö. Bork framhöll då, liksom senare då DIIS studie⁶ kommit ut i Danmark, att de aldrig släppt igenom några NATO-ubåtar i undervattensläge, då det skulle ha varit i strid med de danska tillträdesbestämmelserna.

I diskussionen med Tunander, som ifrågasatt om de hade tillräcklig kontroll över sunden för att kunna garantera att ingen slunkit igenom, hade han emellertid berättat att för att övertyga sin västtyske kollega om att de hade kontroll, hade han låtit honom skicka in en av sina kustubåtar i undervattensläge i Stora Bält, okänt för bevakarna. Det hade då visat sig att dessa upptäckte försöket till passage, liksom när kontroller gjordes med danska ubåtar. (På grundaste stället är det dessutom endast 15-16 m i det högtrafikerade sundet.) För övrigt har Bork aldrig krävt att få vara anonym. Tvärtom beklagade han sig över att det är svårt att dementera något som en författare säger är anonyma utsagor. Författaren kan ju bara hävda att det var någon annan som sagt det. Har Tunanders gjort på motsvarande sätt med flera av sina återopade muntliga källor, som ofta är omöjliga eller svåra att kontrollera?

Mina erfarenheter innebär sålunda att man inte kan ta någon uppgift av Tunander för given. De måste bekräftas av direktkällan, av en annan skriven text, ett samtal eller av en intervju i etermedia, som intervjun av Caspar Weinberger i TV från år 2000. Dess nämnande innebär inte att Tunanders tolkning av intervjun är riktig, men det skall jag behandla mer ingående i min kommande skrift. Tunander arbetar som en dålig journalist och inte som en vetenskapsman. Just hans sätt att stapla antaganden på varandra till något som han tycker leder fram till en bekräftelse av hans hypotes har kommenterats av en annan forskare, Jerker Widén:

Vid flera tillfällen förs kontroversiella och illa underbyggda hypoteser fram i argumentationer som i nästa led förvandlas till fastlagda bevis och där får tjäna som premisser i logiskt deduktiva resonemang. Resultatet blir att felprocenten i de ursprungliga, osäkra hypoteserna multipliceras snarare än reduceras i de följande leden av argumentationen.⁷

Tidigare har jag tydligen haft en alltför stor tilltro till det som återfinnes i skrifter från den s.k. akademiska världen. Jag trodde åtminstone att man skulle återfinna det som står i texten som fakta i den i noten angivna källan. Det är tydligen inte alltid så! Tunanders *Spelet under ytan* dräller av teknikaliteter och noter, som förvirrar och tröttar, och som ytligt kan se väldokumenterade ut. Vad som skrämmer mig mest är att det han producerar tydligen av vissa i de tre nordiska länderna, som PRIO i Oslo, DIIS i Köpenhamn och universiteten i Göteborg, Stockholm och Uppsala, åtminstone deras projekt Sverige Under det Kalla Kriget (SUKK) med broderskaparen och statsvetaren Ulf Bjereld i

spetsen, betraktas som vetenskap.⁸ Att massmedia sväljer det är man ju inte längre förvånad över. Där frodas myterna.

Noter

¹ Tunander, Ola, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", *Forum navale* nr 65, 2009, s. 125-150.

² Tunander, Ola, *Spelet under ytan: teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982*. Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Arbetsrapport nr 16. Göteborgs universitet 2007, s. 203-204

³ General Lennart Ljungs Dagbok, 1978–1986. Krigsarkivet, Stockholm.

⁴ Tunander 2007, s. 205.

⁵ Stubblefield, Gary, *Inside the US Navy SEALs*, Osceola 1995, s. 134.

⁶ DIIS, *Danmark under den kolde krig: den sikkerhedspolitiske situation 1945–1991*. Dansk Institut for Internationale Studier. Köpenhamn 2005.

⁷ Widén, Jerker, "Konspirationsteori om ubåtsincidenten i Hårsfjärden 1982 baserad på bristande bevis!", *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift*, nr 1 2002, s. 105.

⁸ Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget (SUKK) har publicerat ett antal forskningsrapporter och under hösten 2008 utgavs den sammanfattande publikationen *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, författad av Ulf Bjereld, Alf W. Johansson och Karl Molin.

Maktens historieskrivning och forskarens

Ola Tunander

Gustafsson menar i sin replik i detta nummer av *Forum navale* att jag har misstolkat dels en kommentar om Henry Kissinger i Lennart Ljungs dagbok, dels en kommentar som står att finna i en bok av den amerikanska specialstyrkeofficeren Gary Stubblefield samt att jag skulle ha förvanskat en muntlig information från den danska amiralen Jørgen Bork. I dessa tre exempel tycker sig Gustafsson kunna läsa in en metodologisk svaghet. Om Gustafsson hade haft rätt hade det varit illa, men det hade inte berört kärnan i min argumentation som jag har presenterat i *Forum navale*. Gustafsson berör inte de bandinspelningar, signaler och botten-spår som är dokumenterade, och som pekar på en västlig eller amerikansk operation. Han berör inte dokumenterade uttalanden av ansvariga personer, tidigare försvarsministern Caspar Weinberger,¹ tidigare marinministern Keith Speed², tidigare chefen för den militära underrättelsetjänsten John Walker³ och tidigare svenske arméchefen Nils Sköld, som jag har presenterat i både böcker och artiklar och som bekräftar västliga operationer. Gustafsson berör endast ting som kan vara nog så intressanta men som är mer perifera för min argumentation. Problemet är att han misstar sig även här.

Ola Tunander, f. 1948, fil dr, forskningsprofessor vid International Peace Research Institute, Oslo (PRIO). Deltog som civil expert i Ekéus ubåtsutredning *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* SOU 2001: 85. Har skrivit ett flertal böcker om bl.a. geopolitik, militär strategi, säkerhetspolitik samt ubåtsfrågan i Sverige.

Det ska erkännas att tolkning av texter, dokument och uttalanden inte alltid är enkelt, och inte minst gäller detta en värld som är i huvudsak hemlig. Som forskare tvingas man förlita sig på fragment, spridda offentliga uttalanden, enskilda kommentarer i dagböcker och dokument (som kanske har avhemligats av misstag), och kanske på samtal och underhandsuppgifter som kan ha betydelse för de vidare frågor som ställs. Känsliga dokument kan vidare vara friserade eller utrensade. Evabritta Wallberg från Krigsarkivet har beskrivit hur bränning och utgallring av dokument "var en medveten metod för att skydda känslig information".⁴ I Ubåtsutredningen fann vi att särskilt känsliga s.k. grönstämplade dokument inte hade någon juridisk existens och ofta brändes.⁵ Men även existerande dokument kunde vara friserade. En sekreterare menade t.ex. att han skrev om protokollen i efterhand tillsammans med ministern, eftersom den senare var upptagen av hur han skulle komma att framstå i historieböckerna.⁶ Historieforskning förvandlas till ett pussel, och historikern kan ibland komma över information, en pusselbit, som inte "stämmer", som till synes "falsifierar" en tes eller föreställning om hur det slutgiltiga pusslet ser ut. Jag har upplevt det många gånger. Min bild av vad som skedde under ubåtsjakten i Hårsfjärden var inledningsvis en helt annan. Jag utgick först från den officiella bilden av kränkande sovjetiska ubåtar,⁷ men efterhand fann jag pusselbit efter pusselbit som inte stämde med denna bild och som inte stämde med den bild som Bengt Gustafsson söker måla upp. Jag ska ta ett exempel.

Vid 18-tiden den 12 oktober 1982 gjorde sonaroperatören på Mälsten, Anders Karlsson, en längre bandinspelning av vad han menade var en säker ubåt. Vi finner hans kommentarer i realtid på bandets talkanal och i krigsdagboken.⁸ Klockan 18:00 rapporterar han till krigsdagboken: "bedöms som ubåt. Fart 1-2 knop". Försvarsstabens krigsdagbok skriver "klassificerad ubåt", d.v.s. Karlsson har klassificerat den som en "säker ubåt". Ca 18:20 rapporterar han om bandbyte och "fortsatt inspelning av ubåt". "Ubåtsljudmaximum har legat på 80 Hz", säger han.⁹ Vilket betyder att toppfrekvensen har legat i "tersbandet" 80 Hz (mellan 63-100 Hz). I ett dokument från samma kväll sägs att den förhöjda frekvensen har omfattat hela området 80-120 Hz. Det är ett lågfrekvent buller som är typiskt för en ubåt som har spelats in på mycket nära håll. I dokumentet sägs att ubåten är klassificerad som säker ubåt, den har lågt varvtal (30-40 varv per minut), stor propeller, vilket tyder på att den kommer från ett västligt land.¹⁰

Denna händelse skapade våldsam aktivitet i försvarsledningen, därför att en inspelning av en främmande ubåt skulle kunna göra det möjligt att

identifiera inkräktaren. Enligt överbefälhavare Lennart Ljungs dagbok har försvarsstabschefen Stefenson möten på kvällen hemma hos marinchefen Rudberg och hemma hos överbefälhavare Ljung, där de diskuterar inspelningen. Saken anses tillräckligt allvarlig för att Ljung och Stefenson tillsammans åker tillbaka till försvarsstaben på kvällen. Ljung åker hem klockan 23:00.¹¹ Karlsson beskrevs som en av de bästa ljudkillarna som Sverige hade, och han demonstrerade inspelade band på FOA den 14 oktober. Också i det dokument som redogör för detta möte sägs att toppfrekvensen ligger i området "runt 80 Hz".¹² Det märkliga är att ett par dagar senare finner FOA inte denna halvtimmeslånga inspelning på bandet. I en rapport från den 20 oktober står det att "annonserad ökning av 80 Hz har ej verifierats".¹³ Det som dagarna innan beskrevs som det dominerande ljudet på bandet är nu till synes borta. På den del av bandet som följer efter klockan 18:00 finns bara havsbrus och liknande. Hur ska man förklara detta? "Lyckligtvis" finner FOA en 3:47 minuter lång inspelning av ett högvarvigt propellerljud (ca 190 varv per minut), som ligger tidigare på bandet¹⁴ (en inspelning som sonaroperatören för övrigt inte vet var den kommer ifrån). Inspelningen ligger efter den inspelning som avslutades klockan 10:00 på morgonen och omedelbart före en inspelning av ett "kvittande ljud", som enligt krigsdagboken börjar klockan 16:30.¹⁵ Denna knappt fyra minuter långa sekvens beskrivs av den marina analysgruppen, 1983 års Ubåtsskyddskommission och 1995 års Ubåtskommission som inspelningen av säker ubåt vid 18-tiden den 12 oktober 1982,¹⁶ vilket inte är korrekt. Denna 3:47-minutersinspelning användes för att underbygga den svenska protestnoten mot Moskva 1983. Inspelningen analyserades av FOA och blev under tidigt 1990-talet till det avgörande "beviset för en sovjetisk kränkning av svenskt vatten". Ljudet antogs härröra från en tvåaxlad ubåt med relativt små propellar. De svenska representanterna i Moskvasamtalen 1993-94 antog att detta pekade på en sovjetisk ubåt.¹⁷

2007-2008, efter TV-programmet *Uppdrag granskning* hade visat att det inte fanns täckning för denna slutsats, tvingades FOI (tidigare FOA) göra en förnyad analys. Resultatet presenterades i maj 2008. Ljudet antas nu härröra från ett enaxlat ytfartyg med en trebladig propeller (taxibåten *Amalia*).¹⁸ Är inte detta märkligt? I synnerhet som de svenska specialisterna på ubåtsljud Arne Åsklint och Rolf Andersson i samarbete med *Uppdrag granskning* våren 2008 fann den ursprungliga inspelningen av ubåtsljud på bandet (sonaroperatörens Anders Karlssons inspelning av säker ubåt efter klockan 18:00).¹⁹ Hur kan den

ursprungliga inspelningen från den 12 oktober först försvinna, och sedan dyka upp igen 25 år senare? Och hur kan det komma sig att denna ursprungliga inspelning ersattes med en annan inspelning med okänt ursprung mindre än en vecka efter det att inspelningen gjordes? En inspelning som nu antas härröra från ett litet civilt ytfartyg?

Detta är ett pussel, där flertalet bitar saknas, men tillsammans med en mängd liknande händelser börjar man se ett mönster. Detta mönster har jag sökt beskriva. Jag har lagt ett stort pussel om ubåtsjakten i Hårsfjärden 1982.²⁰ De flesta bitar saknas fortfarande, men man kan skönja konturerna av en omfattande västlig operation, och jag har fått ett starkt stöd från den nya finska kalla krigshistorien,²¹ den danska officiella utredningen om det kalla kriget,²² från författaren till den aktuella delen av den norska försvarshistorien,²³ flaggkommendör (flottiljamariral) Jacob Børresen, och från den svenska Ubåtsutredningens huvudsekreterare, ambassadör Mathias Mossberg, och hans bok *I mörka vatten – Hur det svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*.²⁴ Mossberg stöds i sin tur av ubåtsutredaren ambassadör Rolf Ekéus, som har skrivit ett stöduttalande på bokomslagets insida. Nordiska forskare och utredare och den svenska officiella historiens representanter, Ubåtsutredningens chefsutredare och huvudsekreterare, har nu funnit min beskrivning av ubåtsjakten tillräckligt övertygande för att uttala sitt stöd. Också de utgår ifrån att det i flera fall rimligen handlar om västliga ubåtar. Ett liknande stöd har uttryckts av den förre finske presidenten Mauno Koivisto²⁵ och den amerikanske förre marinattachén i Moskva Peter Huchthausen och den franske försvarsanalytikern och marinhistorikern Alexandre Sheldon-Duplaix.²⁶ Huchthausen har för övrigt också varit DIA:s (Defence Intelligence Agency) chef för underrättelseinhämtning och attachéfrågor i Västeuropa. Är det dessa erkännanden som Bengt Gustafsson vänder sig emot?

Vissa pusselbitar som jag har funnit är skarpa och entydiga. Andra är mer diffusa, och det är ett par sådana mer diffusa bitar som Gustafsson har kastat sig över. Han anklagar mig för att ha misstolkat ett par textavsnitt och förvänskat en muntlig källa. Det är riktigt att jag i vissa fall har jag redogjort för vad några muntliga källor har sagt, men jag har försökt återge dem så korrekt som möjligt.²⁷ Jag har funnit det intressant att flera personer, amiraler och ubåtskaptener (på brittisk och dansk sida), har berättat att brittiska Oberonubåtar gavs möjlighet att gå i undervattensläge genom Stora Bält, för att deras passage inte skulle avslöjas på sovjetisk sida. För de brittiska specialoperationerna

mot Sovjet (men också längs den svenska kusten) var det viktigt att passagen genom Stora Bält inte avslöjades. Jag har tidigare sagt att denna typ av underhandsinformation från centrala aktörer inte är ett bevis för någonting, men den information dessa personer har gett mig har naturligtvis betytt en del för mig personligen. När jag ska förklara min egen uppfattning kan jag därför inte undgå att nämna att jag har fått denna information, men jag begär inte att andra ska ta den till sig.

När det gäller vad den danska amiralen Jørgen Bork har sagt om passager av västliga ubåtar genom Stora Bält har jag svarat utförligt på detta i *Historisk tidskrift* 2009, nr 2,²⁸ efter Gustafssons angrepp på mig tidigare i samma tidskrift (se ovan). Borks namn, som min källa, blev utlämnat av den danska amiralen och försvarschefen Sven Thiede i ett brev till ordföranden i styrelsen för Danmarks institut för internationella studier (som var ansvarigt för den danska utredningen om det kalla kriget²⁹) med kopia till direktören för det danska utrikesdepartementet, till chefsutredaren Sven Aage Christensen och till Thiedes svenska kollegor general Bengt Gustafsson och amiral Bror Stefenson.³⁰ Det är inte jag som har lämnat ut Borks namn. Gustafsson skriver att "Bork aldrig krävt att få vara anonym". Jag har heller aldrig sagt det, men det säger sig självt att Bork inte kan bekräfta en praxis om västliga undervattenspassager genom Stora Bält om han samtidigt riskerar rättegång och eventuellt fängelsestraff i Danmark för brott mot "de danska tillträdesbestämmelserna", ett problem som Gustafsson för övrigt nämner. När frågan blev en sak i Danmark betydde det också att Bork var tvungen att förneka det han hade sagt till mig. Märkligare än så är det inte.

Gustafsson tar upp min referens till en tidigare amerikansk specialstyrkeofficer i SEAL Team 2, som sedan blev befälhavare för SEAL Team 3, Gary Stubblefield. SEAL Team 2:s ansvarsområde var Europa, eller rättare sagt operationer i Europas kustområden inklusive Östersjön. Jag har refererat till Stubblefields kommentar om "smarta" inträngningsövningar i NATO-området ("in the NATO and Atlantic theaters") under tidigt 1980-tal.³¹ Gustafsson påpekar att Stubblefield några rader längre ner skriver om Karibien, vilket inte är detsamma som Östersjön, och tillägger att jag "skäms inte för att förvandla 'really good training ... in the Caribbean' till en skarp operation i Östersjön". Jag har svarat på detta tidigare.³² För det första, Karibien tillhör inte NATO-området. Gustafsson kunde lika gärna ha sagt att Stubblefield talar om Iran några rader ovanför. När Stubblefield talar om "the NATO theater"

till skillnad från "the Atlantic theater" har vi skäl att tro att Stubblefield i det förra fallet talar om Europa, och eftersom de områden som gränsade till Sovjetunionen var av särskilt intresse för amerikansk del är det rimligt att anta att Stubblefield här talade om samma inträngningsövningar som den tidigare amerikanska försvarsministern Caspar Weinberger talade om på svensk TV i mars 2000.³³ Det är naturligtvis inget bevis, men det är intressant, i synnerhet som operationsofficeren för SEAL Team 2 under stor del av 1980-talet, Robert Schoultz, tillbringade åren 1980-82 tillsammans med de västtyska specialstyrkorna *Kampfschwimmers* i Eckernförde vid den västtyska Östersjökusten, och den senare befälhavaren för SEAL Team 2, och senare befälhavaren för hela US Navy Special Warfare Command, Joseph Maguire, säger sig ha deltagit som ung officer i inträngningsövningar i Östersjön under tidigt 1980-tal. Maguire säger sig ha deltagit i ytterst hemliga operationer, och en inträngningsövning gentemot en västtysk marinbas längs Östersjökusten var den enda han kunde berätta om.³⁴ När Caspar Weinberger berättade om hur man testade svenskt kustförsvar genom att sända ubåtar in i svenskt vatten sa han: "det var nödvändigt att ofta testa alla länders förmåga, inte bara i Östersjön – som givetvis är mycket strategiskt viktig – utan också i Medelhavet och asiatiska vatten och överallt".³⁵ Denna pusselbit är skarp och entydig. Weinberger säger att dessa inträngningsövningar gjordes som en "del i ett rutinmässigt och regelbundet testande av försvaren som NATO gjorde och sannerligen måste göra för att vara ansvarfullt och pålitligt [...] Det låg väldigt mycket i Sveriges intresse".³⁶ Enligt Maguire deltog SEAL Team 2 i sådana inträngningsövningar i Östersjön. Vad Stubblefield säger bekräftar till synes dessa påståenden. Men Bengt Gustafsson gör en sak av att uttalandet kanske inte säger så mycket. Han fastnar för en pusselbit, som i sig inte bevisar någonting, men som jag samtidigt finner intressant, därför att den stämmer överens med vad andra personer säger.

Samma sak gäller Gustafssons påstående att jag skulle ha misstolkat eller övertolkat Lennart Ljungs dagbok med ett uttalande från Henry Kissinger (förmedlat av Pierre Schori) om att det var "smart" av svenskarna "att släppa ut ubåten på sätt som hade skett".³⁷ Enligt Gustafsson skulle Pierre Schoris referat från Kissinger ha handlat om "ett västtyskt rykte" om att Sverige "medvetet släppt ut den sovjetiska ubåten". Jag har svarat på denna fråga (liksom föregående frågor) i ovan refererade nummer av *Historisk tidskrift*, och jag ska inte gå in på frågan i detalj, men för det *första* finns inget i Ljungs text som tyder på att Kissinger, genom Schori, talar om ett västtyskt rykte. Ljung skriver

att polchefen Eckerberg bekräftar att man i vissa länder, inte minst i Västtyskland har "räknat med att vi avsiktligt släppte ut ubåten", medan Pierre Schori redovisar intrycket från USA, med bl.a. samtal med Henry Kissinger om "att det var smart gjort av den svenska regeringen att släppa ut ubåten på det sätt som hade skett". Det finns ingenting i Ljungs text som kopplar det ena till det andra. Här finns heller ingenting om ubåtens nationalitet.³⁸ För det *andra* har Pierre Schori skriftligt bekräftat till Mathias Mossberg att någon nationalitet ej angavs. M.a.o. Schori redogör endast för vad Kissinger skulle ha sagt, och i detta fanns ingenting om en sovjetisk (eller amerikansk) ubåt. Men det kräver ganska mycket fantasi för att tänka sig att Kissinger skulle ha gratulerat svenskarna till att i hemlighet ha släppt ut en sovjetisk ubåt.

M.a.o. här har jag ställt mig en fråga om vad som är rimligt. Är det rimligt att Kissinger skulle ha funnit det smart av svenskarna att i hemlighet släppa ut en sovjetisk ubåt? Det framstår för mig som ytterst osannolikt. I det våldsamma propagandakrig som rådde vid denna tid skulle Kissinger ha föredragit att svenskarna ställde en sovjetisk ubåt vid skampålen på samma vis som man hade gjort året innan i Karlskrona. Och i så fall måste man sluta sig till att ubåten 1982 rimligen var västlig. Om vi först skadade ubåten för att sedan låta den gå ut i all tysthet måste det ha framstått som ett smart drag sett från Kissingers sida. På det viset demonstrerade vi förmåga och vilja att använda militär makt (svenskarna bevisade sin trovärdighet), samtidigt som den stat som ägde ubåten inte behövde förlora ansiktet. Men denna tolkning förutsätter att ubåten var från väst, och man kan tillägga att Kissingers vetskap om incidenten kan tyda på att ubåten eller operationen var amerikansk. Här finns naturligtvis inget bevis, bara en rimlighetsbedömning. Och jag har funnit det intressant att presentera detta material i skrift, inte minst därför att denna redogörelse omedelbart följs av uttalandet från Caspar Weinberger, där han säger att de västliga ubåtsoperationerna i svenska vatten var en "del i ett rutinmässigt och regelbundet testande" av det svenska försvaret.³⁹

Gustafsson skriver att Kissinger talade om "ett västtyskt rykte" om att svenskarna "medvetet släppt ut den sovjetiska ubåten, som Västtyskland varnat oss för var kärnvapenbeväpnad". Var har han fått det ifrån? När Lennart Ljung tar upp ett västtyskt telegram i sin dagbok den 6 oktober 1982 nämner han bara att telegrammet lades fram av landets försvarsattaché, överstelöjtnant Bachelin. Det framgår att det var något potentiellt allvarligt. Ljung besökte omedelbart statsminister Thorbjörn Fälldin och den tillträdande statsministern

Olof Palme (från den 8 oktober). Både Fälldin och Palme argumenterade för att ubåtsjakten skulle fortsätta som tidigare.⁴⁰ Amiral Bror Stefenson har i efterhand sagt att han inte har något minne av ett sådant telegram och hade det haft någon betydelse för ubåtsjakten hade han vetat om det.⁴¹ Lennart Ljung tar den 10 januari 1983 som sagt upp att man "i vissa länder, inte minst i Väst-tyskland, tycks ha på allvar räknat med att vi avsiktligt släppte ut ubåten. Detta bekräftades av [chefen för UD:s politiska avdelning Lennart] Eckerberg, och Schori redovisade ett intryck från USA, där han nyligen varit, och bl.a. träffat Kissinger". Det finns ingenting i Ljungs text om ubåtens nationalitet eller kärnvapenbestyckning. Det finns, mig veterligen, bara en skriftlig källa till beskrivningen av ett "västtyskt rykte" om en utpasserande "kärnvapenbestyckad sovjetisk ubåt", som man från svensk sida var tvungen att ta ställning till. Den källan är jag. Jag har behandlat saken i samtliga böcker, som jag har skrivit om ubåtsjakten, och jag bygger på samtal med Västtysklands dåvarande försvarsattaché, överste Bachelin, och samtal med och brev från konteramiral Elmar Schmähling (tidigare chef för det västtyska kontraspionaget).⁴² De berättade för mig att Bachelin (tillsammans med Stefenson) hade talat med Ljung den 6 oktober 1982. De berättade att källan, en sovjetisk civil kapten, inte var trovärdig: han hade tidigare kommit med falsk information, och hans kommentar skulle aldrig ha lagts fram för svenskarna, sa Bachelin.⁴³ Det är jag som har skrivit om detta "rykte" om "en sovjetisk ubåt", som var "kärnvapenbeväpnad" och jag är, så vitt jag vet, den enda skriftliga källan. Ibland passar det Gustafsson att använda mig som källa.

Gustafsson hänvisar till en historiker Jerker Widén, som nyligen har disputerat om Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande på 1960-talet.⁴⁴ Det är i och för sig utmärkt, men att Widén har fått sin doktorsgrad 20 år efter det att jag fick min gör honom inte nödvändigtvis till en större auktoritet, och han är ingen neutral aktör. Han har tidigare angripit mig i en artikel tillsammans med amiral Göran Wallén,⁴⁵ som liksom Gustafsson har pekat ut Sovjetunionen som ansvarigt för kränkningar av svenskt vatten utan tillstymmelse till bevisning.⁴⁶ Gustafsson menar i likhet med Widén att jag låter hypoteser om västlig aktivitet i svenska vatten förvandlas till bevis, som i sin tur används för att förklara aktiviteten. Någon gång har jag kanske uttryckt mig utan nödvändiga förbehåll, och jag beklagar i så fall det. Men vad jag har presenterat är inte hypoteser, och man måste fråga sig vilka beviskrav Gustafsson ställer? Om han menar att ubåten måste vara surrad vid kaj och besättningen arresterad för att

man ska kunna tala om bevisning så är detta naturligtvis riktigt. Om han menar att jag inte har visat upp ett avhemligat amerikanskt dokument som bekräftar amerikanska operationer i svenska vatten är det också riktigt, men med denna typ av beviskrav kan nutidshistoria aldrig vara annat än en hovkrönika, därför att amerikanska myndigheter svårligen kan avhemliga dokument som kan leda till problem i de mellanstatliga relationerna. Att kräva att den utrikes- och säkerhetspolitiska historien beskrivs i enlighet med statsintresset kan inte vara historieforskningens uppgift. Å andra sidan finns en mängd viktiga dokument. Det finns offentliga uttalanden från västliga försvars- och marinministrar, generaler och amiraler som trots det egna statsintresset har talat om västliga operationer i svenska vatten. Det finns tekniska bevis (signaler, bandinspelningar och bottenspår) som pekar i västlig riktning, och det finns amerikanska dokument som avhåller sig från att peka ut Sovjetunionen när detta hade varit naturligt. Dessutom finns sovjetiska uttalanden från 1980-talet om att svenskarna borde använda mer våld, och att de borde sänka ubåtarna för att se vad som kom upp.⁴⁷ Det finns en mängd otvetydiga uttalanden, och att de tekniska systemen i samtliga fall skulle visa fel är inte rimligt.

Noter

¹ Intervju med Caspar Weinberger, *Striptease*, SVT2, (7 mars 2000).

² Intervju med Keith Speed, *Striptease*, SVT2, (11 april 2000).

³ Intervju med Walker, Associated Press, 8:38 p.m., 7 mars 2000.

⁴ Evabritta Wallberg, 2001, 'Rikets säkerhet – Försvarssekretessen i ett historiskt perspektiv', *Meddelanden från Krigsarkivet*, nr. XXI, s. 93 (45-47).

⁵ Frågan uppstod först i samband med att Ekéusutredningen sökte efter ett "grönstämplat" dokument om Hårsfjärdshändelserna som skrivits av chefen för avdelningen för OPG (Operativt Genomförande) till försvarsministern. Detta framstod som en helt central rapport, och vi hoppades att dokumentet skulle finnas i försvarsdepartementets reguljära arkiv. Vi informerades emellertid av den ansvarige officeren att de "grönstämplade" dokumenten fanns i ett särskilt arkiv, men det dokument vi sökte efter fanns inte. Han menade att det kan ha bränts, och att detta icke var ovanligt eftersom de "grönstämplade dokumenten" inte hade någon juridisk existens (Ekéus och Tunander samtal med försvarsdepartementets ansvarige december 2000).

⁶ Samtal med en tidigare sekreterare till en minister 2008.

⁷ Ola Tunander, *Norden och USAs maritima strategi – En studie av Nordens förändrade*

strategiska läge. Försvarets Forskningsanstalt, FOA Rapport C 10295-1.4, 1987.

⁸ Protokoll för talkanalen för bandinspelningarna (FOA band 0-11) vid Mälsten mellan 11-28 oktober (signerat Chef MUSAC Peter Gnipping, juni 2001 för ambassadör Rolf Ekéus ubåtsutredning), *Ekéusutredningens arkiv* (174:4), Riksarkivet, Stockholm; CÖrIBO (Chefen Örlogsbas Ost, Christer Kierkegaard) Krigsdagbok 27 september – 15 oktober 1982.

⁹ Protokoll för talkanalen; *Ibid*.

¹⁰ Marinens Analysgrupp (MAna): Rapport från Hårsfjärdsincidenten 27 september – 15 oktober 1982, bilaga 61.

¹¹ Lennart Ljungs Dagbok (1978-1986), för den 12 oktober 1982, Krigsarkivet, Stockholm.

¹² Marinens Analysgrupp (MAna): Rapport från Hårsfjärdsincidenten, bilaga 38 (bilagan signerad Ebbe Sylvén inkluderar en intervju med sonaroperatören Anders Karlsson vid Mälsten).

¹³ MAna: Rapport från Hårsfjärdsincidenten (bilaga 38, underbilaga 2). FOA:s rapport om bandinspelningar vid Mälsten: Analysresultat sammanfattning, den 20 oktober 1982 (Bengt Granaths rapport om bandinspelningar vid Mälsten 11-14 oktober).

¹⁴ *Ibid*.

¹⁵ Se protokoll från bandinspelning samt bandinspelning (Band 1); CMS krigsdagbok för oktober 1982, Chef för minspärrtropparna och Chef för Mälsten, överstelöjtnant Sven-Olof Kvimans krigsdagbok, den 12 oktober (privat arkiv).

¹⁶ MAna 1982 (12 oktober); SOU 1983:13. *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av ubåtsskyddskommissionen (Stockholm: Försvarsdepartementet, 1983); SOU 1995:135. *Ubåtsfrågan 1981-1994 – Rapport från ubåtskommissionen* (Stockholm: Försvarsdepartementet, 1995).

¹⁷ Slutrapport Ubåtssamtalen [med den ryska motparten] 1995, Emil Svensson (Ordförande), Januari 24, 1995; se även SOU 1995:135, s. 201-204.

¹⁸ Inspelade ubåtsljud kan vara ytfartyg, *Försvarsmakten*, 19 maj 2008 (se Erland Sangfelt och Gunnar Sundin, 'Resultat av analysuppdrag HKV 23 321:61522 MTRL ref 252:3301, FOI). Att det var frågan om en "enaxlad farkost" med "tre propellerblad" var faktiskt vad den ryska sidan hävdade i samband med de svensk-ryska samtalen 1993-94 (se Slutrapport ubåtssamtalen).

¹⁹ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.

²⁰ Se Tunander, *Hårsfjärden – det hemliga ubåtskriget mot Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2001); Tunander, *The Secret War against Sweden – US and British Submarine Deception in the 1980s* (London & New York: Frank Cass, 2004); Tunander, *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982* (Göteborgs Universitet och Stockholms Universitet, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget*, nr. 16, 2007); Tunander, 2009, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", *Forum navale*, nr. 65, s. 125-150.

²¹ Pekka Visuri, *Suomi Kylmässä Sodassa* (Helsingfors: Otava, 2006).

²² DIIS, *Danmark under den kolde krig* (Dansk Institut for Internationella Studier, 2005). Ubåtsfrågan tas upp i samband med Reaganadministrationens operationer för psykologisk krigföring i band 3. Arbetet med rapporten leddes av chefsutredare Sven Aage Christensen.

²³ Jacob Børresen, Gulløv Gjeseth og Rolf Tamnes (2004), *Norsk forsvarshistoria (bind 5) – Allianse-forsvar i endring*, Bergen: Eide Forlag; Jacob Børresen (förord) i Tunander (2007).

²⁴ Mathias Mossberg, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm: Leopard, 2009).

²⁵ Mauno Koivisto, 2008, 'Ubåtsysterin orsakade mig plåga', *Svenska Dagbladet*, 3 september; Mauno Koivisto, *Grannar – Frändskap & friktion* (Atlantis/Söderströms, 2008), s. 168-172.

²⁶ Peter A. Huchthausen & Alexandre Sheldon-Duplaix, 2009, *Hide and Seek – The Untold Story of the Cold War Naval Espionage*, (New Jersey: John Wiley & Sons).

²⁷ Se min redogörelse för användning av muntliga källor i Tunander (2004), s. 320-324; (2007), s. 14-16.

²⁸ Tunander, 2009, "Det så kallade Elefantmötet", *Historisk tidskrift*, nr 2, s. 251-255.

²⁹ Se DIIS, 2005.

³⁰ Admiral S.E. Thiede, "Til formanden for bestyrelsen for Dansk Institut for International Studier, professor, dr. scient.pol. George Sørensen – Ubådsincidenterne i svenske farvande", 17 november, 2005 (privat arkiv).

³¹ Gary Stubblefield, *Inside the US Navy SEALs* (Oskeola (WI): Motorbooks International, 1995), s. 134; se även Tunander, 2007, s. 205-207.

³² Tunander, 2009, "Ett generalangrepp på den kritiska historieforskningen", *Historisk tidskrift*, nr 1, s. 54-55.

³³ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000).

³⁴ Orr Kelly, *The Untold Story of Navy SEALs – Brave Men, Dark Waters* (New York: Simon & Schuster, 1992), s. 247; se även Tunander, 2007, s. 205-207.

³⁵ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000); se utskrift av intervju i Tunander (2001; 2004); och Mossberg (2009).

³⁶ Ibid.

³⁷ Lennart Ljungs Dagbok, för den 10 januari 1983.

³⁸ Ibid.

³⁹ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000).

⁴⁰ General Lennart Ljungs dagbok 1978–1986 (6/10 1982).

⁴¹ Fredrik Bynander, *Crisis analogies: a decision making analysis of the Swedish Härshjärden submarine incident of 1982* (Stockholm 1998), s. 33.

⁴² Brev från Elmar Schmähling (19/11 1998) (privat arkiv).

⁴³ Tunander (2001), s. 73–74; dens. (2004), s. 50–52, 293–94; dens. (2007), s. 226–27.

⁴⁴ Jerker Widén, 2009, *Väktare, ombud, kritiker – Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961-68* (Stockholm: Santérus förlag).

⁴⁵ Submarine Incursions in Swedish Waters during the Second Cold War (Parallel History Project): Ola Tunander, 'Some Remarks on US/UK Submarine Deception in Swedish Waters in the 1980s' (29 July 2004); 'Comment' by Göran R. Wallén and J.J. Widén (8 April 2005); 'Comment' by Ola Tunander (17 May 2005);); <http://www.php.isn.ethz.ch/publications/areastudies/subinc.cfm>

⁴⁶ Per Rudberg, Bror Stefenson, Emil Svenson och Göran Wallén, "Sovjet litade inte på vår neutralitet", *Svenska Dagbladet*, 2 oktober 2007.

⁴⁷ Mauno Koivisto, 2008, *Svenska Dagbladet*, 3 september; Sven Svensson, 1986, 'Mauno Koivisto på tvådagarsbesök: Tiger om framtiden', *Dagens Nyheter*, 21 oktober.

Replik till Ola Tunander

Bror Stefenson

Vad är historia och vad är aktuellt i den svenska utrikes-, säkerhets- och försvarsdebatten? Svenska verksamheter och åtgärder under andra världskriget anses tillhöra historien, men motsvarande för kallakrigsepoken svävar fortfarande någonstans mellan motstridiga diskussioner och historieberäkningar. En tydligt tendensiös beskrivning med politiska förtecken kan spåras i vissa skrifter om ubåtskränkningarna på 1980-talet. Det är olyckligt eftersom det hindrar möjligheterna till en balanserad och sann beskrivning av vad som hände. Konspirationsteorier frodas och utnämns till konkurrerande paradigmer av skribenterna. Detta märks tydligt i Ola Tunanders långa inlägg till *Forum navale* nr 65, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan".¹ Det är gamla skrönor som framförs om och om igen med tilltydlig och anpassad bevisföring. En parallell kan vara kulknappsteorin om Karl XII:s död som hävdas fortfarande efter nära 300 år.

Ubåtskränkningarna påstås ha utförts av västmakter, enklarerligen USA. Jag har funnit det nödvändigt att i kortfattade punkter peka på omöjligheter och

Bror Stefenson, f. 1929, pensionerad viceamiral. Var 1/10 1982 nybliven försvarsstabschef då Härshjärdenjakten började. Dessförinnan ubåtsofficer och chef för Kustflottan. 1987 chef för Försvarshögskolan, pensionerad 1991. Ledde Projekt Krishantering vid Kungl Krigsvetenskapsakademien och var enmansutredare för SOU 1995:29, *Civilt bruk av Försvarets resurser* på 1990-talet. Stefenson är hedersledamot i Kungliga Örlogsmannasällskapet och medlem i Sjöhistoriska Samfundet.

felaktigheter i denna amsaga. I övrigt hänvisar jag till min bok – *Från periskop och brygga* – som medlemmarna i Sjöhistoriska Samfundet fick för två år sedan.²

1. För att kunna behandla ubåtskränkningarna måste man ta till ett betydligt större grepp än en enstaka ubåtsjakt. Att såsom Tunander gör basera hela sin kritik på Hårsfjärdenincidenten blir ofullständigt och missvisande. Allra helst som kritiken går på två vitt skilda spår: dels "det var inga ubåtar inne på svenskt territorium", dels "de kom från väst". Att märka är också att vi som jagade hela tiden gjorde detta utan att peka ut eller förutsätta kränkande nation. Sådant kunde först göras vid efteranalyser då alla kända fakta förelåg.

2. "Varför använde svenska amiraler en begränsad vapeninsats [...]?" skriver Ola Tunander på sidan 126. Detta uttalande vittnar om en oförståelse för den svenska situationen i oktober 1982. Det fanns internationella regler för hur främmande ubåtar skulle avvisas – observera avvisas. Successivt hade regering- en skärpt reglerna så långt som var möjligt inom denna internationella ram, Från början skulle ubåten "varnas" vilket skärptes till direkta vapeninsatser för att "tvinga upp" en främmande ubåt. Längre kunde vi knappast gå – det var ju ändå fredstillstånd, och det är skillnad mellan att "tvinga upp" och att "sänka". I Sverige är vi vana vid graderad våldsanvändning mot "inbrottstjuvar". 36 detonerade sjunkbomber och fyra minsprängningar visar på allvaret i våra försök att sätta stopp för kränkningarna. Säkerheten för oss själva spelade också sin bestämda roll.

3. Om man tar i betraktande andra världskriget och hela kalla kriget vet vi med säkerhet att Sovjetunionens ubåtar medvetet kränkte svenska vatten både när civila handelsfartyg sänktes och när *U 137* körde in i Blekingeskärgården. Däremot finns inget motsvarande vad gäller västubåtar.

4. Det var först under Hårsfjärdenjakten som vi i den operativa ledningen av försvaret fick fullt klart för oss att det var miniubåtar (små ubåtar med maximalt tiotalet man ombord) som trängde in i vår skärgård. Sådana fanns i Sovjetunionen och det fanns rapporter om dem från 1968 och bilder på dem från 1979 och 1982.

I en bok av Victor Suvorov (avhoppare) hävdas att det fanns spetznasförband (för infiltration) med miniubåtar ingående i varje sovjetisk flotta. Vladimir Kurojedev (tidigare sovjetisk marinchef) har verifierat dessa uppgifter vad gäller miniubåtarnas kvaliteter.

5. Ola Tunander har i sin kritiska artikel en bild på en sovjetisk Whiskeyubåt och säger att den inte har någon köl. Varje läsare kan se att en köl finns under

den aktra delen av ubåten, Det är den som gjorde avtryck när ubåten landade på botten. Trimmet kan då ha varit akterligt och orsakat en längre skåra vid "landningen". Med ett akterligt trim skadas inte hydrofonbalkongen i fören.

6. Det är ett falskt påstående att jag och Emil Svensson skulle ha föreslagit att Sovjetunionen skulle pekats ut. Påståendet är dessutom en kränkning av medlemmarna i kommissionen där deras oväld och integritet misstänkliggörs. Förslaget togs fram inom kommissionen innan experterna fick en anmaning att yttra sig.

7. Ola Tunanders (OT:s) metoder för bevisföring är av både historiker och statsvetare omvitnat obskyra. Det gäller både hänvisning till okända uppgiftslämnare och till dokumentationen. Mängden fotnoter har inte mycket bevisvärde eftersom det är OT:s eget urval ur en mycket större flora av oanalyserade anteckningar (många, många hyllmetrar med pärmar). Hänvisningarna till krigsdagböcker, särskilt till sådana som är antecknade av handläggare hos perifer befattningshavare, måste tas med en stor nypa salt eftersom vederbörande inte gått vidare från lösa förmodanden till fakta. Alla som har varit med om att göra anteckningar i krigsdagböcker vet att mycket av stundens nedteckningar får sin oskyldiga förklaring i efterhand. OT:s användning av sådant som bevis är som om man skulle använda alla tips till polisen, under en pågående jakt på brottslingar, till en seriös utredning. Det är dessutom, som OT själv skriver, inga bevis.

8. En mängd botten-spår upptäcktes i och runtomkring Hårsfjärden efter ubåtsjakten där. Även i gotländska farvatten fanns det spår. De kunde tidsbestämmas och de flesta kunde inte hänföras till ankringsspår. Deras bevisvärde går förstås att ifrågasätta eftersom någon ubåt inte fanns kvar när spåren upptäcktes. Alla slags ubåtars skrovkonfiguration undersöktes så gott det gick. Sovjetiska ubåtar har vid kontroller visat sig vara olika undertill. Sätillvida finns det inga entydiga bevis i likhet med fotavtryck, men det finns flera som endast kan vara gjorda av östubåtar

9. Eldförbudet vid Mälsten har utretts i detalj och det har visat sig att minor sprängdes på indikationer och att den order som nådde fram efter midnatt gällde eldtillstånd. När jag ser den noggranna redovisningen av ordergivning och händelseförlopp blir jag fortfarande inte nöjd med de komplicerade ledningsförhållandena som försvaret tvingades använda sig av. Det har jag också pekat på tidigt i efteranalyserna. Alltför många ledningsnivåer förhindrade tydlig ordergivning. Det är snarare ett under att vi kunde agera utan alltför stora och ödesdiga missförstånd. Någon skadad ubåt släpptes inte ut. Frågetecknen handlar om det över huvud taget fanns någon ubåt där.

10. Nils Bruzelius genmäle i nr 65 av *Forum navale* är nog så riktigt i det att man har svårt att förstå varför en utgående främmande ubåt skulle välja den enda väg som var spärrad när det fanns flera andra obevakade. I övrigt är också hans kritik av Tunanders konspirationsteori utomordentligt avslöjande och träffande.

I min bok *Från Periskop och Brygga* finns bl. a. min dagbok från Hårsfjärden-jakten. För en läsare borde där framstå klart att konspirationer från min sida, mitt uppe i jakten, skulle varit omöjligt att hantera och hinna med. Tunanders påståenden om vad jag skulle gjort vid "sidan av" är klart kränkande. Vårt, till synes, resultatlösa försvar av vårt lands territorium hade nog ändå sin positiva effekt för vår säkerhet (jmf. slutavsnittet av min bok)

Tre undersökningskommissioner utredde ubåtsjakterna under 80-talet (1983, 1995 och 2001).³ De borde vara garantier för att det inte finns något dolt. Ingen av dem har kunnat finna bevis för att det var västubåtar som återkommande kränkte oss, medan deras krav på bevisföringen angående att sovjetubåtar varit här är olika. Ribban har lagts allt högre.

I dag är vår säkerhetspolitiska situation helt annorlunda. Det kalla kriget har förklingat. Om det finns kvarvarande problem och diskussionsämnen angående vår säkerhetspolitik under kalla kriget och hur vi lyckades hantera dess påfrestningar, låt oss då hoppas att oberoende och seriösa historiker och samhällsvetare har tillräckligt underlag för att beskriva en riktig historisk bild, i likhet med den svåra bilden av Sverige under andra världskriget.

Noter

¹ Tunander, Ola, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan." *Forum navale* nr 65 2009, s. 125-154.

² Stefenson, Bror, *Från periskop och brygga: ubåtsman och amiral under kalla kriget*. Bokförlaget Magnus Ullman: Stockholm 2007

³ SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet: ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av Ubåtsskyddskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1983. SOU 1995: 135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*. Rapport från Ubåtskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1995. SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. Statens offentliga utredningar. Stockholm 2001.

Replik till Ola Tunander

Göran R. Wallén

I jubileumsnumret av *Forum navale* (nr 65) finns ett par inlägg i den debatt om den främmande undervattensverksamhet, som pågått i det svenska sjöterritoriet under hela efterkrigstiden med en tydlig kulmen under 1980-talet, en debatt som förefaller att aldrig ta slut. Då mitt namn förekommer på ett par ställen finner jag det angeläget att bemöta ett antal grundlösa påståenden, och för *Forum navales* läsekrets klarlägga sakförhållandena.

Tidskriftens redaktörer Mats Kero och Leos Müller inleder debatten med att redovisa de artiklar, TV-program och skrifter som publicerats sedan 2007. Efter det att jubileumsnumret utkom har ambassadören Mathias Mossberg publicerat boken *I mörka vatten*.¹ Inledningsvis vill jag kortfattat kommentera en av artiklarna, i vilken helt ogrundade påståenden och tyckanden varit särskilt framträdande. Huvuddelen av detta debattinlägg kommer jag sedan att ägna Ola Tunanders artikel (eller artiklar; han upprepar hela tiden sina påståenden).² Mathias Mossbergs bok berörs här

Göran R. Wallén, f. 1933 är pensionsavgången konteramiral. Efter ca 14 års sjötjänst på ytattackerheter var han under 1980-talet chef för operationsledningen vid milostaben i Strängnäs och chef för milostaben i Kristianstad. Deltog som militär expert i Ubåtsutredningen 2001 och Säkerhetspolitiska utredningen 2002 samt har medverkat i de senaste årens debatt om ubåtskränkningar. Han har medverkat i den nyligen utkomna boken *Kustflottan: de svenska sjöstridskrafternas historia* och är ledamot i Kungliga Örlogsmannasällskapet samt medlem i Sjöhistoriska Samfundet.

endast kortfattat. Jag har kommenterat boken mera fylligt i *Tidskrift i Sjöväsendet* nr 2009:2.

I *Expressens* artikelserie om Hårsfjärdenincidenten i oktober 1982 skrev den tidigare översten av 1:a graden Lars Hansson den 4 november 2007:

Den aktuella kvällen kom enligt uppgift ett samtal från en Natoambassad till försvarsstaben. Sådana samtal antecknas alltid i den krigsdagbok som kontinuerligt fördes i operationsledningen. De aktuella sidorna i krigsdagboken har avlägsnats och inte återfunnits. Ljudband med hydrofoninspelningar i området den aktuella tiden lär ha försvunnit eller förvanskats.

Då detta telefonsamtal var okänt för mig, ringde jag upp Lars Hansson och frågade var han fått denna uppgift ifrån. Svaret var att "han hade för sig att någon vid något tillfälle hade sagt detta". Då jag ställde den retoriska frågan hur en tidigare chef för Stockholms kustartilleriförsvar kunde sprida ett påstående på så lösa grunder, svarade han, att han kanske borde skrivit "lär" i stället. Utan angivande av datum – han visste ju inte när – kopplar Lars Hansson detta påstående med uppgiften om de saknade sidorna i Fst/OpG³ krigsdagbok.

Till detta kan läggas ett par kommentarer. Om, vilket man kan anta att Lars Hansson tror, samtalet rörde en begäran om fri lejd för en instängd västubåt, skulle ju ett sådant samtal innebära ett erkännande att den aktuella västnationen avsiktligt kränkt Sverige, med de politiska konsekvenser det skulle ha inneburit. För det andra skulle en sådan begäran aldrig framförts per telefon. En sådan framställan skulle givetvis ha framförts på politisk nivå eller till överbefälhavaren personligen. Någon anteckning om ett telefonsamtal från en västambassad finns inte i Lennart Ljungs personliga tjänstedagbok. Det hela är med största sannolikhet en missuppfattning eller feltolkning, vilket gett upphov till ryktet om ett sådant samtal.

Lars Hansson påstår vidare att bandinspelningar försvunnit eller förvanskats, trots att det i Ubåtsutredningens betänkande (SOU 2001:85)⁴ är helt klarlagt att inspelningarna varken försvunnit eller manipulerats.

Den påstådda ubåtspassagen genom Öresund

I Ola Tunanders artikel i *Forum navale* nr 65, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", upprepar författaren en av ubåtsdebattens

vandringssåger, den att en skadad västubåt i undervattensläge utpasserade genom Öresund kort efter Hårsfjärdenincidenten, dvs. under andra halvan av oktober 1982. I *Dagens Industri* den 17 december 1987 intervjuades den tidigare arméchefen Nils Sköld av Anders Hasselbohm. I intervjun påstod Nils Sköld att Försvarsstaben i slutet av oktober 1982 gav en orientering för ett antal av Försvarsmaktens högsta chefer, bland dem försvarsgrenscheferna och dessas stabschefer. Vid denna orientering berättades det att två västubåtar utpasserade genom Öresund kort efter Hårsfjärdenincidenten. Den ena ubåten var skadad och eskorterades av den andra ubåten. Märkligt nog säger generalen Sköld i en intervju i *Dagens Nyheter* den 21 december 1987, att vid nämnda orientering sades den skadade ubåten "hade släpats ut genom Öresund av en annan ubåt". Detta måste då ha skett övervattensläge.

Anders Hasselbohm har i sin bok *Ubåtshotet*, som utkom 1984, påstått att:

En utländsk, mycket initierad källa, med förstahandskännedom om vad som hände i Hårsfjärden, har upprepade gånger sagt så här till mig: "Hela Hårsfjärden-jakten började med att en ubåt på väg in i Hårsfjärden observerades av två värnpliktiga. Denna ubåt tillhörde ett NATO-land. Denna ubåt, som var en konventionell ubåt, gick därefter snabbt ut ur Hårsfjärden och lade sig vid trakten av Danziger Gatt, vid Mälsten. Den 11 oktober skadades denna ubåt av en mina, men inte särskilt allvarligt. Ungefär en vecka senare assisterades den ut ur Östersjön av en annan ubåt genom Öresund. De båda ubåtarna gick tätt intill varandra och i undervattensläge för att försöka dölja att den ena var skadad och varifrån de kom."⁵

Detta var ju en mycket sensationell och viktig information, som borde ha fastnat i minnet hos de officerare som delgavs informationen. Men ingen kunde erinra sig den när Anders Hasselbohm ca fem år efter den påstådda orienteringen frågade bl.a. flygvapengeneralerna Dick Stenberg, Sven-Olof Olson och Evert Båge. Ej heller överbefälhavaren Lennart Ljung minns detta eller har omnämnt vare sig ubåtspassagen eller orienteringen i sin tjänstedagbok. Ej heller amiralerna Per Rudberg och Bengt Schuback. Dessutom måste man ställa frågan varför ubåten skulle dölja att den var skadad? Det kan ju inte ha varit särskilt allvarligt om den, som det påstods, hade gått i undervattensläge!

De obestyrkta och motsägelsefulla påståendena, inte minst från Ola Tunander, föranledde Ubåtsutredningen – i vilken jag medverkade som militär expert ombedd av utredningsmannen, ambassadören Rolf Ekéus och inte,

vilket Tunander antyder, utsedd av Försvarsmakten – att klarlägga fakta rörande den påstådda ubåtspassagen.

Öresund är ett av världens mest trafikerade sund med in- och utgående trafik till/från Östersjön. Till detta skall adderas den korsande färjetrafiken med stundom sju, åtta färjor samtidigt under gång mellan Helsingborg och Helsingör. Härtill kommer alla fritidsfiskare och nöjesbåtar. Att två ubåtar skulle på dagtid (enligt Hasselbohm) kunna oupptäckta passera i undervattensläge, gående nära varandra, är fullständigt uteslutet.

Till detta kommer att de två farlederna i sundets södra del är grunda. Flintrännans minsta djup är 7.0 m och den danska farleden förbi Drogden har ett minsta djup på 7.7 m. Den går genom Köpenhamns krigshamn, vilket – i motsats till passage genom Flintrännan – för örlogsfartyg innebär nyttjandeförbud utan på förhand inhämtat tillstånd. Drogdenrännan går dessutom bara ett stenkast utanför Köpenhamn. En otillåten passage av två ubåtar skulle därför utan tvekan ha observerats av många och åstadkommit viss uppståndelse. Som framgår är det fysiskt omöjligt för en konventionell ubåt att i undervattensläge passera genom någon av de två farlederna.

Under hela det kalla kriget har fartygstrafiken genom Öresund och de danska Bälten noga övervakats från såväl svenskt som danskt håll. När det gäller Öresund har det varit ett informellt samarbete mellan länderna med syftet att hålla räkning på Warszawapaktens såväl örlogs- som handelsfartyg. En tydlig ökning av tonnaget, dvs. sjötransportkapaciteten, i Östersjön skulle kunna indikera förberedelser för en kustinvasion. På svensk sida hade Malmö Marina Bevakningsområde (BoMö) uppgiften att dygnet om övervaka och rapportera ut- och inlöpande fartyg. I denna verksamhet hade man en nära samverkan med Kustbevakningen. För övervakningen utnyttjades ett antal radarstationer, fartyg under gång och optiska utkiksstationer. En sådan fanns i tornet *Kärman* i Helsingborg, varifrån man med starka kikare kunde identifiera alla fartyg och med långbrännviddiga spaningskameror fotografera intressanta sådana.

Ubåtsutredningen (SOU 2001:85) gjorde omfattande efterforskningar, men kunde inte finna något som skulle kunnat indikera att en av Anders Hasselbohm, Ola Tunander och nu senast Mathias Mossberg påstådd utpassage ägt rum. Detta redovisas i betänkandet på sidan 125. Om någon trots detta fortfarande tror på nämnda personer, rekommenderas förre ÖB, general Bengt Gustafssons artikel i *Historisk Tidskrift* nr 2009:1⁶ samt hans replik till Tunander i detta nummer av *Forum navale*. Han redovisar där ett samtal han haft med

den danske amiralen Jörgen Bork, med vilken Ola Tunander tidigare hade samtalat. Tunander har hävdat att en anonym dansk amiral (vilken visade sig vara Bork) hade sagt till honom att en skadad västubåt passerat ut genom Östersjöutloppen. Som framgår av Bengt Gustafssons artikel är sanningen den att Jörgen Bork till Ola Tunander framhållit att någon sådan passage aldrig skulle kunna ha ägt rum oupptäckt. Ola Tunander har således medvetet lämnat en osann uppgift.

Signalspaningsinformationens bevisvärde

I olika sammanhang har framförts att den signalspaningsinformation, som var ett av de indicier på vilka Ubåtskyddskommissionen (SOU 1983:13)⁷ grundade utpekandet av Sovjetunionen som kränkande nation, saknade bevisvärde. Med signalspaning har man då menat radarsignalspaning. Det är helt korrekt att inga sådana indikationer med bevisvärde noterades under Hårsfjärdenincidenten, något som också framgår av den marina analysgruppens rapport 1982. Men Försvarets Radioanstalt (FRA) avlyssnade under incidenten en mängd ovanliga radiomeddelanden, något som löpande rapporterades till Förvarsstaben. Signifikanta ökningar av radiotrafiken i sovjetiska nät kunde också noteras. Den ökade omfattningen av viss radiokommunikation under Hårsfjärdenincidenten liknade den ökning som indikerades efter S 363:s (U 137) grundstötning vid inloppet till Gåsefjärden. Detta framgår av Analysgruppens rapport och redovisades för såväl Ubåtskommissionen som Ubåtsutredningen i en hemlig PM. Att Ubåtskommissionen i sitt betänkande (SOU 1995:135)⁸ skriver att den ökning i radiotrafiken som noterades inte kan läggas till grund för några slutsatser i nationalitetsfrågan (s. 279), är naturligtvis korrekt.

"Undansopade" bevis?

Som ett av de tydligaste exemplen på att en västubåt kränkt svenskt territorium redovisar Mathias Mossberg, både i *Svenska Dagbladet* (Brännpunkt den 9 juni 2008) och i Sveriges Televisions *Uppdrag Granskning* (11 juni 2008) liksom i sin bok, rapporten om en västtysk ubåt utanför Utö den 23 februari 1982, en rapport som "sopades under mattan". Författaren skriver i boken att

"uppenbarligen ville marinledningen inte rapportera saken vidare".⁹ Även Ola Tunander tar upp denna händelse (s.130) som ett exempel på en kränkning från Västtyskland. Han nämner också att rapporten hemligstämplats på 70 år.

Sanningen är den att denna observation – i likhet med alla andra indikationer på främmande undervattensverksamhet – hade av Överbefälhavaren redovisats till regeringen. ÖB:s bedömning var "möjlig kränkning, nationalitet okänd". Mathias Mossberg kommenterar detta med att händelsen "räknas in i det underlag av observationer som sedan tillskrevs Sovjetunionen (WP)".¹⁰ Örlogsbasens bedömning att "en västysk ubåt typ 206 sannolikt vistats innanför svensk territorialgräns" baserades på en enda optisk observation. ÖB kunde självfallet inte ta denna enda observation som grund för ett utpekande. Ifråga om Utö-observationen fanns det dessutom ett antal frågetecken. Varför rapporterade observatören händelsen först flera dygn efter observationen? Rapportören uppgav att han rapporterat till någon av cheferna på pansarskjutfältet, men ingen av dessa säger sig ha fått någon rapport. Vädret vid observationstillfället var grådisigt med drivande is i vattnet. Sikten var enligt rapportören ca 5 000 m och avståndet till den rapporterade ubåten ca 4 000 m. Även med kikare är det under sådana förhållanden svårt att tydligt se detaljer på en så liten ubåt som typ 206. Den teckning som rapportören uppges ha gjort visar ubåten rakt från sidan (målvinke vänster ca 90°), men den borde ha observerats i målvinke vänster ca 135°. Att Ostkustens örlogsbas (ÖrLB O) av någon för mig outgrundlig anledning stämplat rapporten som kvalificerat hemlig, finner jag anmärkningsvärt.

Ytterligare en ubåtsobservation hävdar Mathias Mossberg är en tydlig västysk kränkning, nämligen på Vingasand utanför Galtarö den 21 mars 1982. Anledningen till Mossbergs uppfattning om denna kränkning av svenskt inre vatten vid inloppet till Göteborg är att Militärbefälhavaren i Skövde (MB V) bedömde, att "med hänsyn till västtysk övningsverksamhet i området föreligger möjlighet att ubåten varit västtysk".¹¹ Ett i sanning märkligt konstaterande; av samma skäl kunde ubåten lika gärna varit från Warszawapakten med uppgift att följa NATO-verksamheten. I ÖB:s redovisning till regeringen angavs in-tränget som "kränkning", men någon nationalitetsbestämning kunde självklart inte anges. Båda dessa händelser är närmare redovisade i min artikel i *Tidskrift i Sjöväsendet* nr 2009:2 på sidorna 155-160.

I såväl Ola Tunanders artikel, som i Mathias Mossbergs bok, påstås att:

Ubåtsutredningen 2001 fann istället att marinen 1988 spelat in en brittisk Oberonklassubåt norr om Mälsten vid utsidan av Muskö, och att detta hade bekräftats av den brittiska marinens ljudexperter, men också den rapporten hemligstämplades. Ubåtsutredningen fick därför inte ta upp denna information.¹²

Den första meningen innehåller endast en sann uppgift, att rapporten hemligstämplats. Av naturliga skäl är all information sekretessbelagd om det bilaterala samarbete som Sverige bedrivit – och bedriver – med andra länder inom underrättelseområdet. Om inte båda parter förband sig att göra så, skulle det inte bli något samarbete. Detta välkända faktum berörs på några ställen i SOU 2001:85 liksom i Säkerhetspolitiska utredningen 2002 (SOU 2002:108)¹³. För att inte bryta mot sekretessen anges det inte i betänkandet i vilka länder bandinspelningar har analyserats.

Eftersom Ola Tunander för fram samma påstående om denna "icke-händelse", som Mathias Mossbergs gör i sin bok, måste jag än en gång uttrycka min förvåning över hur den senare som huvudsekreterare i Ubåtsutredningen kan hantera sanningen så lättsinnigt. Den ytterst anmärkningsvärda uppgiften att brittiska analysexperter skulle ha bekräftat närvaro av en brittisk ubåt av typ Oberon inne på Mysingen, måste bero på något missförstånd från den numera avlidne dåvarande chefen för Marinens analyscentral, MUSAC¹⁴. Då huvudsekreteraren hade hört denna berättelse från honom uppdrog han åt mig att klarlägga förhållandet. I en hemligstämplad PM redovisades resultatet av denna noggranna utredning (Denna PM bör finnas i Ubåtsutredningens arkiv). I min artikel i *TiS* nr 2009: 2 har jag gjort en sammanfattning, som går så långt som sekretessen medger. Av den genomförda utredningen framgår med 100 % säkerhet att någon Oberonubåt ej uppträdde på Mysingen vid detta tillfälle.

Ola Tunander skriver (sid. 132) att jag tillsammans med Bror Stefenson och Emil Svensson "slagit ned på all kritik, som riktats mot Sovjetparadigmet. Varje försök att diskutera motsägelserna i detta paradigm har mötts med försök att diskreditera kritikerna". Detta är inte sant. Vad jag, liksom Bror Stefenson, Emil Svensson med flera, försökt göra är att tillbakavisa de grundlösa och fantasifulla påståenden, som ett antal personer med Ola Tunander i spetsen spritt ut, och som vissa massmedia okritiskt blåst upp till diverse sensationella nyheter. Man presenterar i dessa – utan vare sig sakkunskap eller konkreta bevis – de mest häpnadsväckande påståenden och hypoteser. Påståendena spänner

från att det över huvud ej förekommit några ubåtskränkningar till att det huvudsakligen varit västubåtar som genomförde kränkningarna. Dessutom hävdar några, i synnerhet Ola Tunander liksom även Mathias Mossberg, att höga marina chefer fört statsmakterna och svenska folket bakom ljuset. Till denna skara har även på senare tid några välkända journalister och opinionsbildare sällat sig.

Utan tvekan gjordes under de många ubåtsincidenterna under 1980-talet från militär sida både stora och små misstag. Några har jag pekat på här, andra har redovisats i de offentliga utredningarna. Misstagen berodde i de allra flesta fallen på avsaknad av lämplig materiel, bristande personella resurser och otillräcklig kunskap. Som en följd av 1972 års riksdagsbeslut hade kompetensen helt enkelt lagts ner. Men det finns inget fog för att hävda att den personal som var involverad i hävdandet av landets territoriella integritet inte gjorde allt den förmådde. Alla försökte efter bästa förmåga lösa den av statsmakterna ställda uppgiften. Detta gjordes utan tanke på varifrån inkräktarna kom. Det är därför märkligt att så många – utan några som helst bevis – påstår att militära chefer på hög nivå hade otillåtna kontakter med andra makter, dvs. bedrev en verksamhet som närmast kan betecknas landsförrädisk.

För att klarlägga sakförhållandena tillsatte regeringen 1995 Ubåtskommissionen, som bestod av fem vetenskapsmän med professor Hans G. Forsberg som ordförande. I sitt betänkande (SOU 1995:135) rätar kommissionen ut många frågetecken. Det rekommenderas för läsning. Ambassadör Rolf Ekéus, som av regeringen gavs i uppdrag att genomföra Ubåtsutredningen, skriver i inledningen av betänkandet rörande Ubåtskommissionens granskning att denna "enligt mitt förmenande genomförts med noggrannhet och logisk skärpa".¹⁵

TV-programmen *Striptease* våren 2000 föranledde flera utredningar i syfte att klarlägga om det förekommit kontakter eller några överenskommelser mellan den svenska regeringen och/eller Försvarmakten å ena sidan och främmande makt å den andra med innebörden att den främmande makten skulle få testa det svenska ubåtsskyddet. Ingen av dessa utredningar kunde påvisa någon sådan kontakt eller överenskommelse. På hösten samma år tillsatte regeringen Ubåtsutredningen. I betänkandet, SOU 2001:85, nämns (s.112) hypoteser om att NATO-ubåtar "med marinens goda minne svarat för en del eller alla intrång, om att försvarsledningen avsiktligt låtit kränkande ubåt oförhindrat lämna svenskt territorialvatten." Hade utredaren funnit något enda förhållande, som skulle ha givit stöd för dessa hypoteser, skulle det med all säkerhet ha stått

i betänkandet. Så är emellertid inte fallet. Redan Ubåtsskyddskommissionen 1982 avfärdar dessa rykten och hypoteser som helt grundlösa, och tillägger:

Kommissionen finner det anmärkningsvärt och oroande att sådana rykten kunnat uppstå, trots att misstankarna härom uppenbarligen hänför sig till dagar och tillfällen då tvärtom mer omfattande och skarpa vapeninsatser gjordes från svensk sida än vad som gjorts någon gång efter andra världskriget.¹⁶

Personligen kan jag inte frigöra mig från misstanken att dessa rykten uppstod vid någon enhet inom kustartilleriförsvaret. De förbud för insats med fasta mineringar, som ÖB tidvis ålade förbanden, skapade förmodligen viss frustration¹⁷.

Ola Tunanders påstående (s.131) att Ubåtsskyddskommissionen – med den tidigare försvars- och utrikesministern Sven Andersson som ordförande – skulle ha baserat kommissionens utpekande av Sovjetunionen "helt och hållet på bedömningar gjorda av den militära expertisen" dvs. Bror Stefenson och Emil Svensson, är ett minst sagt häpnadsväckande uttalande rörande en parlamentariskt sammansatt utredning. Det är värt att läsa kommissionens slutsatser i kapitel 7:

Ingen observation har erhållits som tyder på intrång på svenskt territorium av ubåt tillhörande NATO. Om summan av alla dessa indicier läggs samman med vad som i övrigt är känt om marina operationsmönster i Östersjön framstår det enligt de militära och civila experter kommissionen konsulterat som klart att kränkningarna vid Hårsfjärden liksom andra kränkningar under 1980–1982 utförts av Warszawa-pakten. [...] som [...] i detta sammanhang väsentligen är liktydig med Sovjetunionen. Kommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till denna bedömning.¹⁸

Ola Tunanders påstående visar således inte på någon nämnvärd förmåga att bedöma hur svenska parlamentariska utredningar arbetar.

Periskopobservationen på Stockholms ström

Vid det seminarium på Försvarshögskolan som hölls den 30 januari 2008 påvisade flera forskare hur Ola Tunander redovisar hypoteser, som vore de fakta.¹⁹ Några sådana är påståendet att ett periskop observerats på Stockholms ström söndagen den 26 september 1982, och påståendet om en nödsignal i

form av en grön fläck från en skadad amerikansk ubåt vid Måsknuv den 11 oktober 1982. Sanningen om dessa båda påståenden finns redovisade i den skriftliga dokumentationen från det seminarium som genomfördes inom ramen för forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) på Försvarshögskolan den 30 januari 2008.²⁰

Ola Tunanders oseriösa sätt belyses väl av "periskophändelsen". I sin bok *Spelet under ytan* söker han ge läsaren intryck av han är en i ubåtsfrågorna mycket kunnig forskare genom att förse boken med en mängd fotnoter. Endast en bråkdel av dessa har emellertid någon relevans. Med enfass hävdar han – såväl i boken som i SVT:s *Uppdrag Granskning* och i tidningsartiklar – att det rapporterade periskopet fanns på en amerikansk miniubåt, som slussats ut från något av de tre fartyg som då var på örlogsbesök i Stockholm. Han påstod att rapportören hade lämnat en detaljerad beskrivning av periskophuvudet; t.o.m. skruvarna runt periskopets skyddsglas syntes och hade avbildats. Ett periskop, som passade in på denna beskrivning, redovisades i såväl boken som i *Uppdrag Granskning*. Jag tog mig före att kontrollera den fotnot som författaren hänvisade till. Periskopet visade sig vara ett luftspaningsperiskop, som fanns på amerikanska oceangående ubåtar under andra världskriget och som omöjligt kunde få plats i en miniubåt!

När detta för Ola Tunander ytterst pinsamma faktum avslöjats, skriver han (s.133) att han "minns fel vad gäller en detalj på periskopet". Han vidhåller emellertid att det var ett periskop från en miniubåt, som siktats kl. 14:00 denna söndag. Han nämner dock inget om att jag avslöjat att de två, som rapporterade att de sett periskopet från en Vaxholmsbåt med avgång från kajen vid Grand hotell, inte alls reste med någon Vaxholmsbåt. Det gick över huvud ingen båt mellan kl. 12:00 och 16:45. De hade promenerat på stranden i det vackra vädret, men kunde inte närmare ange var de gjort observationen: "i någon vik, jag vet inte vad vikarna heter; där vid Dramaten".²¹ Min bestämda slutsats är att historien är påhittad, vilket styrks av den teckning av periskopet som en av dem gjorde. Den visar ett upp- och nervänt stuprör! Det bör framhållas att varken Emil Svensson eller jag har påstått att den dykning med en periskopsattrapp, som några studenter gjorde vid Kastellholmen, skulle ägt rum just den 26 september 1982.²²

Detta nämner inte Ola Tunander utan hänvisar till att Ubåtsskyddskommissionens ordförande Sven Andersson tog observationen av ett ubåtsperiskop mitt i huvudstaden på största allvar, och att det blev en massmedial toppnyhet.

Att så skulle vara fallet var närmast självklart. Men hade man från örlogsbasens sida haft resurser att omgående analysera rapporten, skulle den snabbt ha hamnat i papperskorgen. Att rapportörerna sade sig ha färdats med tre olika Vaxholmsbåtar, varav ingen gick från Strömkajen, borde man ha reagerat direkt på. Hade rapporten om periskopet avslöjats som en bluff, hade rapporterna från Lidingö och Oxdjupet, som var långtifrån säkra, bedömts annorlunda. De kan inte kopplas till främmande undervattensverksamhet.

Gröna fläcken

Ett ytterligare bevis på hur oseriöst Ola Tunader arbetar är hans påstående om en nödsignal från en skadad amerikansk ubåt i form av en grön fläck. Kort efter minsprängningen vid Måsknuv måndagen den 11 oktober 1982 uppstod, som alltid vid kraftiga undervattensdetonationer, en fläck med grönaktigt vatten. Denna fläck, som huvudsakligen bestod av botten slam, observerades av ett flertal personer på Måsknuv och Mälsten. Fläcken rapporterades ha en något ovanlig grönaktig färg, men detta är en subjektiv uppfattning. Ljusförhållanden m.m. inverkar självfallet på färgupplevelsen. Eftersom man från öarna uppfattade och rapporterade färgen som något annorlunda, genomfördes observationer från såväl helikoptrar och Kustbevakningens flygplan, som från utsända båtar. Fläcken hölls dessutom under kontinuerlig observation från öarna. Man antog ju att minsprängningen kunde ha skadat en passerande ubåt.

Ola Tunader försöker envist hävda att en dryg timme efter minsprängningen uppstod en ny fläck, som skulle ha åstadkommits av en skadad amerikansk ubåt. Men problemet är att denna andra fläck inte hade observerats av någon. Det finns ingenstans någon rapport om en andra fläck. Ola Tunader tror att den enkla teckning på ett notisblock, som en värnpliktig observatör i en helikopter gjorde, visar en ny fläck. I själva verket visar skissen den fläck som uppstod vid minsprängningen. Teckningen, som med all sannolikhet gjordes först vid helikopterns andra överflygning, är knappast skalenlig och bedömda avstånd ytterst ungefärliga. Om en ny fläck uppstod på det läge, som Ola Tunader hävdar, skulle den med hundra procents säkerhet ha observerats av personal såväl i luften som på Måsknuv och Mälsten.

Den enda fläck, som fanns i hela området, fotograferades från helikoptern. Att filmen ej sparades efter det den framkallats och analyserats är inte

märkligt. Alla ögonvittnen – på land, i luften och i båtar – bedömde att fläcken utgjordes av oljeblandat botten slam. Analysen av filmen gav samma resultat. Att då spara en film, som inte påvisade någon koppling till en kränkande ubåt, sågs som fullständigt omotiverat. Ola Tunander visar sin okunnighet och brist på förståelse ifråga om den atmosfär av spänning som var rådande. Alla ville se ett resultat av ansträngningarna och mycket rapporterades ofiltrerat ända till ÖB. Denne noterade direkt ner all information. Att en uppgift står i hans tjänstebok gör den inte sannare.

Den samlade bedömningen var att det bara fanns en enda fläck. Den bestod huvudsakligen av oljeblandat botten slam. Det bör framhållas att när *Belos* senare på dagen avsåkte havsbotten i ett stort område kring sprängplatsen hittades några tomfat. Alltsedan andra världskriget hade mycket avfall och skräp dumpats i vattnen runt Mälsten. Numera finns ett annat miljömedvetande.

I ovan refererade FOKK publikation nr 15 finns en detaljerad redovisning av frågan på sidorna 76-82.

"Högre än brett"

Både Ola Tunander och Mathias Mossberg hävdar att den observation av ett ubådstorn, som en värnpliktig gjorde den 4 oktober 1982, avsåg en stor ubåt från en västnation. Fartyget, som observerades efter mörkrets inbrott då det passerade väster om Sandön på nordlig huvudkurs, hade enligt observatören ett torn som var "högre än brett". Ola Tunander och Mathias Mossberg anser att sådana ubåtar inte fanns i Sovjetunionen, medan i synnerhet amerikanska ubåtar har höga torn.

Det är självklart svårt för en ovan observatör att bedöma avstånd under mörker, observatörens uppfattning att tornet var cirka tio meter högt är klart överdriven; stora atomdrivna ubåtars torn är sju-åtta meter höga. Vidare uppfattas förhållandet mellan ett ubådstorns höjd och bredd olika beroende på den målvinkel, som en observatör ser ubåten i. I det aktuella fallet bör noteras att observatören inledningsvis såg fartyget gående rakt emot sig. Då uppfattas givetvis ett ubådstorn vara högre än brett. Märkligt nog passerade fartyget väster om det låga skäret Skötkobben med sin fyr, medan farleden går öster om fyren. Den smala passagen väster om Skötkobben är en navigatorisk utmaning då det där finns både ett 6-metersgrund och en bränning.²³

Jag ställer mig sammanfattningsvis något tvekande till om det verkligen var en ubåt som observerades; rapporten innehåller flera anmärkningsvärda uppgifter. Om det var en ubåt, går det i varje fall inte att hävda att den kom från vare sig väst eller öst.

Kölavtryck vid Hårsfjärdenincidenten

Ola Tunander antyder att de avtryck i bottenlammet av en ubåtsköl, som upptäcktes efter bl.a. Hårsfjärdenincidenten, inte kan ha åstadkommit av en ubåt av Whiskeyklass utan snarare av en brittisk ubåt av typ Oberon. De aktuella kölavtrycken är ca 60 cm breda medan Oberonubåtarna har en dubbelt så bred köl. Dessutom kan dessa ubåtar inte lägga sig på botten, då de båda propellrarna ligger ljupare än kölen och skulle följaktligen riskera att skadas vid en sådan manöver. Att en ubåt av denna typ åstadkommit de upptäckta kölavtrycken är således uteslutet. När det gäller sovjetiska ubåtar typ Whiskey har dessa en ca 60 cm bred köl eller kölstock, som sträcker sig från aktern och för över till i höjd med aktra batterirummet, dvs. omkring en tredjedel av skrovets längd. Vissa ubåtar har dessutom en förstärkt köl. Eftersom Whiskeyubåtarna har en hydrofondom under förskeppet, måste bottenläge intas med akterligt trim så att den känsliga domen inte skadas. En Whiskeyubåt, som intagit bottenläge, ger följaktligen ett avtryck som motsvarar de avtryck som upptäcktes efter Hårsfjärdenincidenten.

Bandinspelningarna

Jag kommer så till bandinspelningarna. Ola Tunander ondgör sig över att utredningsmannen gav mig i uppdrag att undersöka om banden manipulerats, något som Ola Tunander försökte övertyga utredningen om. Han skriver att:

Wallén kom i denna utredning göra allt för att förhindra att information inkluderades som kunde tyda på västliga ubåtar, bl. a. skrev han en PM om bandinspelningarna där han, i likhet med Emil Svensson, hävdade att de enda ubåtsljuden fanns på den 3 min. 47 sek. långa inspelningen.²⁴

Sanningen är den att sedan de band som legat inlåsta i ett säkerhetsskåp på Försvarets Materielverk (FMV) överlämnats till MUSAC, fick analyscentralen på mitt förslag utredningens uppdrag att på nytt analysera banden och jämföra resultatet med originalprotokollen från de analyser, som gjordes i direkt anslutning till incidenten. Skriftligen meddelade MUSAC att analysen bekräftade det resultat som framkom vid analyserna i oktober 1982. Den enda sonareffekt, som den då samlade analysexpertisen bedömde härröra från en ubåt, var den 3 min 47 sek långa inspelningen. Att en något fantasifull sonaroperatör bedömt att också andra ljud kunde kopplas till främmande undervattensverksamhet (att det pågick reparationsarbeten medan ubåten låg på botten, etc.) avfärdades vid analyserna 1982, liksom av MUSAC 2001. Jag har således inte deltagit i någon bandanalys utan redovisat vad de hydroakustiska experterna kommit fram till. Tror Ola Tunander att han skulle kunnat analysera banden och då komma fram till andra slutsatser? Och vad menar han med att jag "kom i praktiken att hindra att Ubåtsutredningen 2001 gjorde en analys av bandinspelningarna"? (s.145) Som framgår ovan var det jag som åstadkom att en sådan analys kom till stånd.

I FOKK publikation nr 15 har Emil Svensson på sidorna 88-96 redovisat fakta rörande bandanalyserna. Där framgår – liksom i SOU 2001:85 – att det var tekniskt och tidsmässigt omöjligt att genomföra någon form av manipulation av banden. Det finns ingen utöver Ola Tunander som tror det.

På senare tid har framkommit möjligheten att den ovannämnda korta inspelningen skulle ägt rum då en mindre motorseglare – *Amalia* – hemmahörande i Nynäshamn passerade genom Danziger Gatt. Även om propellerljuden förefaller överensstämma med motsvarande på en ubåt, finns det flera motsägelsefulla uppgifter. Det är således inte möjligt att med bestämdhet hävda att inspelningen avser motorseglaren.

Forum navales redaktörer har tillställt mig Ola Tunanders svar till Bengt Gustafsson, som är publicerat i föreliggande nummer av tidskriften, för mina eventuella kommentarer rörande vad han skriver om bandinspelningarna. Mina kommentarer till hans påståenden kan göras kortfattade.

Med detta inlägg – liksom i sina tidigare skrifter – visar Ola Tunander med all önskvärd tydlighet hur lite han vet om undervattensspaning, krigsdagboksförande och det stämningsläge som rådde vid förband och staber under den första halvan av 1980-talet. All personal kände starkt att man deltog i en insats av vikt för nationen; det gällde att få stopp på den främmande undervattens-

verksamhet som pågick på svenskt territorium. Att ubåtsskyddsverksamheten noga följdes av såväl den högsta politiska som militära ledningen var självklart. Genom att massmedia gav jakten på ubåtar stort utrymme bidrog man kraftigt till att hos allmänheten underblåsa en känsla av att landet var utsatt för något slags odefinierat hot. Allt detta ledde till att varje observation, optisk eller teknisk, som skulle kunna vara en indikation på en ubåt, omgående rapporterades uppåt i systemet, i vissa fall ända upp till rikets Överbefälhavare. Att Lennart Ljung i sin tjänstedagbok noterat en rapporterad indikation betyder således inte att anteckningen avser en "säker ubåt".

Ola Tunader försöker få läsaren att tro, utgående från vad hydrofonisten (sonaroperatören) Anders Karlsson rapporterat, att inspelade band manipulerats. Denne lär ha intervjuats innan jag förordnades som utredningens militäre expert. Vilka som deltog då vet jag ej, men kan anta att Ola Tunander var närvarande. Någon samtalsuppteckning finns ej i utredningens arkivförteckning. Däremot finns en sådan från den intervju, som gjordes den 19 oktober 2001, och vid vilken jag var närvarande. Av denna framgår att Anders Karlsson inte hade något att invända mot de redovisningar, som tidigare gjorts för Ubåtsutredningen av de hydroakustiska experterna Bengt Granath, Arne Åsklint, Bertil Johnsson, Rolf Andersson och Peter Gnipping. Ej heller hade han någon erinran mot de slutsatser som experterna kom fram till vid de bandanalyser som gjordes på FOA under oktober 1982, och som bekräftades av MUSAC vid de analyser som hade begärdes av Ubåtsutredningen och nämnts ovan. Anders Karlsson underströk också att det var helt omöjligt att manipulera något band.

Eldförbudsfrågan

En av de frågor, där debatten varit mest infekterad, är den om utnyttjande av mineld. Under Hårsfjärdenincidenten gav Överbefälhavaren för första gången sedan andra världskriget tillstånd att utnyttja fredsutlagda kontrollerbara mineringar mot en kränkande undervattensfarkost. ÖB, Lennart Ljung, var mycket medveten om mineldens effekt. Han höll därför personligen i besluten om vilka mineringar som fick eldtillstånd och när. De kontrollerbara mineringarnas syfte var att förhindra att fientliga fartyg vid ett anfall mot Sverige överraskande skulle kunna löpa in i våra hamnar och där landsätta trupp och materiel. Att lägga ut sådana mineringar är relativt tidskrävande. För att undvika en

liknande situation, som den som drabbade Norge den 9 april 1940, fanns därför redan i fred viktiga mineringar utlagda, bl.a. runt Mälsten. Minsystemen visade sig ha vissa tekniska brister, och när ÖB givit eldtillstånd första gången vådasprängdes två minor. Riskerna för tredje man föranledde ÖB att inledningsvis utfärda eldförbud under mörker och nedsatt optisk sikt. För att säkerställa att ÖB:s order rörande utnyttjande av mineld snabbt kom fram till berörd minspärr, sändes signalorder direkt till lokal nivå. Samma order gick samtidigt ut till mellanliggande nivåer i ledningssystemet. Detta kunde för vissa enheter ha förorsakat oklarhet. Som chef för operationsledningen i milostaben i Strängnäs hade jag ingen oklarhet ifråga om huruvida eldtillstånd eller eldförbud gällde. För att säkerställa att ÖB:s order rätt uppfattades sände Militärbefälhavaren i Östra militärområdet (MB Ö) genomgående samma order den ordinarie vägen till berörda chefer dvs. chefen för Ostkustens örlogsbas (CÖrLB O) och chefen för Stockholms kustartilleriförsvär (CSK).

Eftersom eldtillståndsfrågan kom att tidigt bilda grogrund för rykten om att eldförbud gavs av försvarsstabschefen för att möjliggöra för en instängd ubåt att löpa ut förbi minspärrarna kring Mälsten, har frågan granskats särskilt av Ubåtsskyddskommissionen. Dess slutsats har redovisats ovan. Då ryktena om att eldförbudet på kvällen och natten 13-14 oktober gavs för att ge en ubåt fri lejd, kom ett klarläggande av eldtillståndsfrågan att bli en viktig uppgift också för Ubåtsutredningen. I betänkandet (SOU 2001:85) på sidorna 115-121 redovisas dels att Överbefälhavaren personligen höll i besluten om eldtillstånd/eldförbud, dels att det gått att fullständigt klargöra vilka order och rapporter, som utfärdats respektive sänts mellan ÖB – MB Ö – CÖrLB O och CSK. I samband med granskningen av krigsdagböcker inför FOKK-seminariet 2008 på Försvarshögskolan visade det sig, att CSK vid ett tillfälle givit minspärrtropparna på Mälsten eldtillstånd, trots att ÖB order om eldförbud var gällande. Därmed är det 100-procentigt klarlagt vilka order som givits och hur de åtlutts. Ola Tunanders påståenden att försvarsstabschefen och jag givit order om eldförbud är således osanna. På sidorna 83-87 i FOKK publikation nr 15 redovisas de order som utfärdats rörande utnyttjande av mineld under Härshjärdenincidenten.

Krigsdagbokens försvunna sidor

Att en eller möjligen två sidor av Fst/OpG krigsdagbok inte återfanns i den arkivbox där övriga sidor förvarades, är givetvis beklagligt. Det tyder på slarvig hantering av hemliga handlingar. Den sista noteringen är kl. 13:05 den 13 oktober och den första på nästa blad är kl. 00:40 den 14 oktober, dvs. efter ungefär ett halvt dygn. Under utredningsarbetet intervjuades flera befattningshavare som då tjänstgjorde i Försvarsstaben. Alla vittnade om att såväl ÖB personligen som andra officerare vid olika tillfällen behövde hämta information i OpG krigsdagbok, och även lånade sidor. Att det är flera personer som utnyttjat krigsdagboken, framgår av de förstrykningar med olika färger som gjorts. Min övertygelse är att den eller de saknade sidorna alltså finns i stabsbyggnaden på Lidingövägen. Ubåtsutredningen saknade emellertid tid för att leta i andra arkivboxar.

Vems tankefängelse?

Ola Tunander avslutar sin mycket märkliga artikel med att ställa sig frågan (s.145) "om Stefensons, Walléns och Svenssons misstag handlar om inkompetens eller förfalskning av information. Sitter de inspärrade i ett tankefängelse eller är de fängelsets väktare?" Huruvida jag gjort några misstag i mina befattningar som sjöofficer eller varit inkompetent får andra bedöma. Men jag har en betydande integritet och kan försäkra att någon förfalskning av information har jag inte medverkat till. Ej heller är jag inspärrad i något tankefängelse. Upprepade gånger har jag framfört att det utan tvekan för såväl öst som väst fanns motiv för ubåtsintrång. I synnerhet skulle Västtyskland i en väpnad konflikt mellan NATO och WP ha haft stort behov av att kunna utnyttja svenskt territorium. De tämligen små västyska ubåtarna var lämpade för operationer i Östersjön. Inga brittiska eller amerikanska ubåtar avsågs uppträda i denna "balja", som man från amerikanskt håll menar att Östersjön kan liknas vid.

I motsats till mig visar sig Ola Tunander sitta i ett tankefängelse. Såväl i sin artikel i *Forum navale*, som i sina böcker, har Ola Tunander visat att han näppligen kan betecknas som en trovärdig forskare i detta sammanhang.

Noter

- ¹ Mossberg, Mathias, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*. Leopard Förlag. Stockholm 2009.
- ² Tunander, Ola, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan." *Forum navale* nr 65 2009, s. 125-150.
- ³ Försvarsstabens avdelning för operativt genomförande
- ⁴ SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. Statens offentliga utredningar. Stockholm 2001.
- ⁵ Hasselbohm, Anders, *Ubåtshotet: en kritisk granskning av Hårsfjärdenincidenten och ubåts-skyddskommissionens rapport*. Bokförlaget Prisma. Stockholm 1984, s. 20.
- ⁶ Gustafsson, Bengt, "Ordsvallet hjälper inte Tunander. Svar på Ola Tunanders kommentar." *Historisk Tidskrift* 2009:1, s. 63-64
- ⁷ SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet: ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av ubåtsskyddskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1983.
- ⁸ SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*. Rapport från Ubåtskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1995.
- ⁹ Mossberg (2009) s. 73.
- ¹⁰ Mossberg (2009) s. 73.
- ¹¹ Mossberg (2009) s. 74.
- ¹² Tunander (2009) s. 131.
- ¹³ SOU 2002:108, *Fred och säkerhet: svensk säkerhetspolitik 1969–1989*. Statens offentliga utredningar. Stockholm 2002.
- ¹⁴ Marinens Undervattens Sensor Analys Central.
- ¹⁵ SOU 2001: 85, s. 28.
- ¹⁶ SOU 1983:13, s. 52.
- ¹⁷ Möjligen skulle en tidningsanka kunna ha bidragit till ryktena om att en "instängd ubåt" tilläts löpa ut. Den 10 oktober 1982 stod med jättebokstäver på *Aftonbladets* första sida "Sverige gör upp med stormakt". Grund härför var att italienska media dagen innan bläst upp ett meddelande från den italienska nyhetsbyrån Ansa att förhandlingar pågick i Genève mellan Sverige och en stormakt om ett frisläppande. Både försvarsminister Börje Andersson och kabinettssekreterare Pierre Schori dementerade kategoriskt uppgifterna.
- ¹⁸ SOU 1983:13, s. 40.
- ¹⁹ Ola Tunander var inbjuden men avböjde att delta.
- ²⁰ Fältström, Herman (red.) *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget*. FOKK Publikation nr 15, Forum navales skriftserie nr 29, Stockholm 2008 .
- ²¹ Wallén, Göran, "Observation av periskop på Stockholms ström 1982-09-26". Fältström (red.) 2008, s. 67-68.
- ²² I inslaget i TV 4 säger emellertid en av de deltagande studenterna, att när han såg *Uppdrag Granskning* trodde han att det var deras skämt man tog upp. Det är nu klarlagt att dykningen ej skedde den 26 september 1982.
- ²³ Konventionella ubåtar som typerna Oberon, Romeo och Whiskey har ett djupgående runt fem meter, medan atomdrivna ubåtar har ungefär dubbelt så stort djupgående.
- ²⁴ Tunander (2009) s. 132.

Från "säker" kränkning till "fantasifull" observatör. Replik till Bror Stefenson och Göran Wallén

Ola Tunander

Mycket lite nytt framkommer i Bror Stefensons och Göran Walléns kritik av min artikel om vetenskap och ubåtar i *Forum navale* (nr. 65). Både Stefenson och Wallén angriper mig för ting som jag aldrig har sagt,¹ och de utelämnar centrala frågor. Vad gäller signalspaningsbevisen har jag tidigare anslutit mig till Ubåtsutredningen 1995 och tar inte upp frågan här. När det gäller passagen av en undervattensfarkost vid Mälsten under ett fem timmar långt eldförbud den 13-14 oktober 1982 har jag behandlat den i detalj i mina böcker, och jag tvingas här helt enkelt att hänvisa till dem utan att gå in på saken närmare. Jag har vidare visat att centrala befälhavare inklusive ÖB vid flera tillfällen förordade eller gav order om eldtillstånd. De var villiga att ta risken med en allvarligt skadad eller t.o.m. sänkt farkost. Marinens interna utredning under amiral Gunnar Grandin skrev att eldförbuden infördes "utan kompetens och kunskap" och att de kan ha bidragit till att ubåtarna undkom.² Även den politiska ledningen stödde eldtillstånd, medan förslag om eldförbud fram-

Ola Tunander, f. 1948, fil dr, forskningsprofessor vid International Peace Research Institute, Oslo (PRIO). Deltog som civil expert i Ekéus ubåtsutredning *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* SOU 2001: 85. Har skrivit ett flertal böcker om bl.a. geopolitik, militär strategi, säkerhetspolitik samt ubåtsfrågan i Sverige.

fördes av ett par amiraler.³ Jag har ställt mig frågan varför det var dessa amiraler som agerade med en sådan försiktighet, medan den sovjetiske ledaren Jurij Andropov uppmanade svenskarna att sänka ubåtarna så vi fick se vad som kom upp.⁴ I motsats till amiral Stefenson har jag redogjort för inte bara sovjetiska utan också för brittiska, amerikanska, västtyska och italienska dykarfarkoster och miniubåtar som förekommer i litteraturen. Jag har funnit att det snarare är några av dessa västliga farkoster som passar med de observationer som gjordes under Hårsfjärdsincidenten; även exakta mått på kölspår stämmer med dessa ubåtar och inte med några kända sovjetiska farkoster.⁵ Jag finner också Walléns angrepp på överste Lars Hansson som trist med tanke på mängden ogrundade påståenden som Wallén kastar ur sig. I Stefensons och Walléns kommentarer finns emellertid ett par ting som är av intresse. Stefenson skriver:

Det är ett falskt påstående att jag [Bror Stefenson] och Emil Svensson skulle ha föreslagit att Sovjetunionen skulle pekas ut [...] Förslaget [om att peka ut Sovjet] togs fram inom kommissionen innan experterna fick en anmaning att yttra sig.

Om detta är riktigt har det vittgående implikationer. Men först måste man ställa sig frågan: hur skulle kommissionen ha kunnat ha en uppfattning i nationsfrågan utan att ha lyssnat på sin militäre expert, Bror Stefenson, och utan att ha sett på det material som Emil Svensson och den Marina Analysgruppen hade tagit fram? Det senare var det material som kommissionen fick tillgång till (se nedan) och rapportens hänvisning till "optiska observationer", "hydrofonljud", "signalspaning" och "bottenspår" vilar på detta material. Det framstår därmed som märkligt att kommissionen skulle kunna ha kommit till en uppfattning i nationalitetsfrågan utan stöd i det material experterna hade tagit fram. Kommissionsrapporten *Att möta ubåtshotet* (SOU 1983:13) uttrycker en helt annan uppfattning än Stefenson i denna fråga. Den säger i avsnittet om de främmande ubåtarnas nationalitet att "[k]ommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till denna [experternas] bedömning",⁶ d.v.s. till Stefensons och Svenssons bedömning av olika typer av observationer. I sammanfattningen sägs vidare:

Emellertid har för kommissionen redovisats en stor mängd observationer av skilda slag som sammantaget tydligt utvisar att det rör sig om ubåtar tillhörande Warszawapakten, d.v.s. väsentligen sovjetiska ubåtar. Kommissionen ansluter sig till den av experter gjorda bedömningen att det i Hårsfjärden, liksom tidigare under 1982 och, åtminstone i helt dominerande grad, under 1980-talet som helhet, rörde sig om kränkningar genom sovjetiska ubåtar.⁷

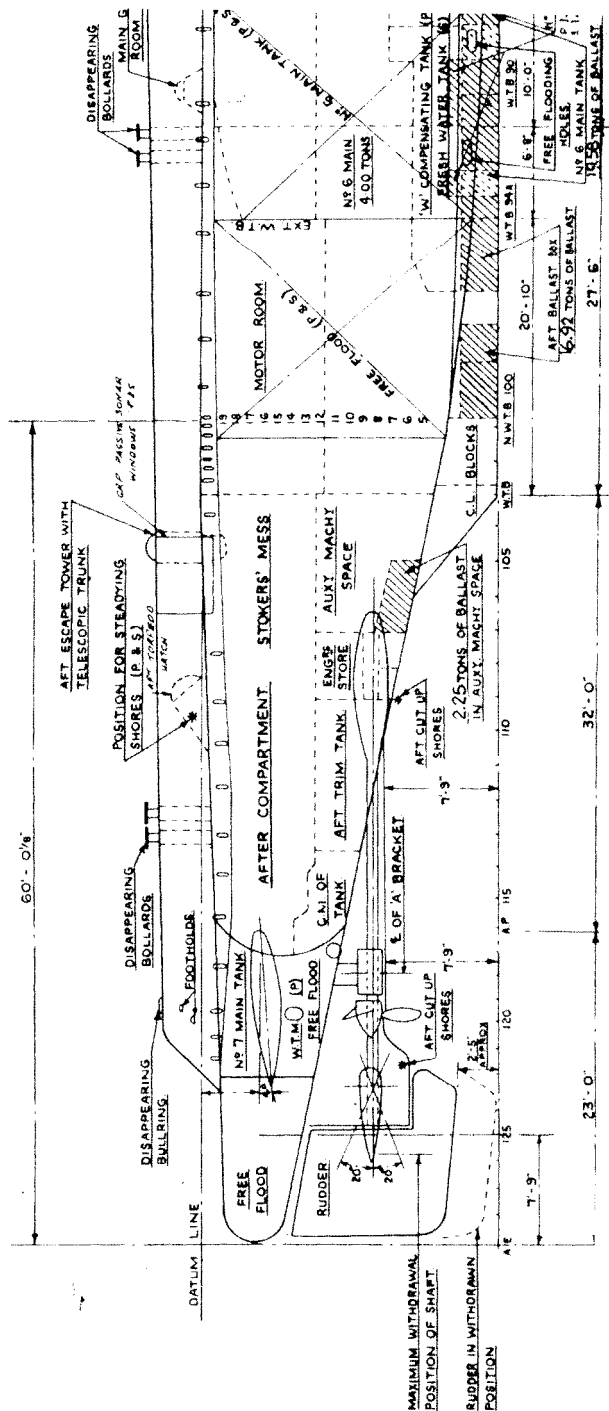
Formuleringen "kommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till experternas bedömning" återkommer under presskonferensen den 26 april 1983 då kommissionsrapporten offentliggjordes. Det är den magiska formuleringen som både Sven Andersson och Carl Bildt använder sig av och som lägger det yttersta ansvaret för nationsbedömningen på den militära expertisen.⁸ Och Stefenson förklarade för TV-nyheterna strax efter presskonferensen:

Människor har sett och tecknat ned, och där skiljer det sig klart mellan olika ubåtar på den ena och den andra sidan, därför kan vi säga att det är Warszawa-pakten. Vi har hört olika saker, och det ger också klara indikationer. Vi har uppfångat i etern olika signaler som gör att vi kan säga vad det är.⁹

Här uttalar sig amiral Stefenson som om hans bedömning var grundad i hans militära expertis, men i *Forum navale* säger Stefenson nu att beslutet om ett utpekande av Sovjetunionen togs av kommissionen redan innan expertisen tillfrågades. Betyder det att Stefenson har sett sig bunden av kommissionens beslut även om det kan ha gått emot hans egen uppfattning? Bror Stefensons uttalande i TV den 26 april 1983 och hans rapport i nationalitetsfrågan, d.v.s. försvarsstabens PM från den 18 april¹⁰ skulle i så fall inte främst ha varit ett uttryck för Stefensons övertygelse och tekniska analys utan skulle båda vara grundade i ett politiskt beslut taget av den parlamentariska kommissionens ordförande Sven Andersson eller av Sven Andersson tillsammans med den i frågan mycket aktive medlemmen Carl Bildt.¹¹ Andra, som socialdemokraten Olle Svensson, säger att han länge var tveksam till ett utpekande men övertygades av Sven Andersson som satt med honom och gick igenom "den hemliga pärmen" (d.v.s. Analysgruppens rapport). Olle Svensson skriver: "Viktigast är att vi blivit överens om att inte dölja de slutsatser våra experter dragit av sina iakttagelser. Vi utpekar Sovjet som inkräktare".¹²

Mycket tyder på att ett utpekande av Sovjetunionen medvetet eller omedvetet var förberett av Analysgruppen. En mängd observationer som var

88

oförenliga med en sovjetisk ubåt togs inte med i Analysgruppens rapport. Och att tänka sig att den parlamentariska kommissionen i detta läge skulle ha annat att bygga på än den militära expertisen framstår som märkligt, men det är under alla omständigheter intressant att Stefenson nu säger att kommissionen skulle ha pekat ut Sovjetunionen som ansvarigt för kränkningarna utan att den militära expertisen skulle ha fått komma till tals. Och kanske bör det erkännas att detta uttalande svarar bättre mot vad Stefenson ska ha sagt på ett möte med regeringen den 21 oktober 1982. Enligt anteckningarna från mötet gjorda av Olof Palmes sekreterare Ulf Larsson skulle Lennart Ljung ha sagt att det inte fanns tecken på bestämd nationalitet, men Stefenson skulle ha sagt att ubåtarna hade opererat provokativt "två och två" och att de bland annat antogs ha varit här för att "testa vår förmåga/vilja",¹³ vilket knappast tyder på en sovjetisk operation. Detta stämmer istället med vad den amerikanske försvarsministern Casper Weinberger och den brittiske marinministern Keith Speed berättade för svensk TV år 2000. Enligt dem var det för USA och Storbritannien nödvändigt att testa huruvida Sverige hade förmåga och vilja att försvara sig mot Sovjetunionen.¹⁴ Att Sovjetunionen skulle uppträda "provokativt" för att på så vis stärka vårt försvar mot ett sovjetiskt angrepp verkar mindre sannolikt. Eller för att citera den norske amiralen Kjell A. Prytz (chef för sjöoperationer 1979–82, chef för operationsstaben 1983–85, chef för kustflottan 1985–89, chef för sjöstridskrafterna i Sydnorge [NATO] 1989–92, generalinspektör för sjöförsvaret 1992–95) med anledning av vissa ubåtars märkliga uppträdande i norska vatten: Han berättade för den norska Forsvarshistorien att han ikke var "fremmed for at britiske og amerikanske ubåter kunne ha fått i oppdrag å vise seg fram langs norskekysten med adresse til både Moskva og Oslo."¹⁵

Men varför säger Stefenson senare i september 1983 att kölavtrycket i Danziger Gatt stämmer exakt, "på centimetrarna när", med vad som mätts upp efter Whiskeyubåten i Karlskrona 1981? Stefenson intervjuades i *Stockholms-Tidningen*, och måttet på kölspåret utanför Mälsten kom att beskrivas som "ett av de starkaste bevisen" för en sovjetisk ubåt.¹⁶ Nu vet vi att reguljära Whiskeyubåtar inte hade någon utanpåliggande köl. Men Whiskeyubåten var, som jag skrev i min artikel i *Forum navale*, avsmalnande i aktern, och det har fått Stefenson att nu anta att ubåten kan ha släpat aktern i botten och "orsakat en längre skåra". Det kan man ju tänka sig, men samma sak skulle i så fall också kunna gälla för vissa västtyska och italienska ubåtar som hade en utanpåliggande köl med liknande dimensioner, och för brittiska Porpoise- och Oberon-

klassubåtar, som hade en avsmalnande köl i aktern. En 60 cm bred "skåra" är inget bevis. Vidare, marinens bottenspårsrapport från 1983 talar om ett ca 60 meter långt kölspår från en stor ubåt som antas ha legat på botten och gett upphov till spåret.¹⁷ Det stämmer varken med en västtysk ubåt eller med en Whiskeyubåt eller med någon annan sovjetisk ubåt. Däremot stämmer det med Porpoise- och Oberonubåtar som hade just en ca 60 meter lång köl, och var måttet på kölens bredd är taget är inte klart. I det sammanhanget är det också intressant att den brittiske marinministern Speed hävdade att Royal Navy använde just Porpoise- och Oberonklassubåtar för operationer i svenska vatten.¹⁸

Också Göran Wallén tar upp Whiskeyubåtens "köl" och säger att den är 60 cm bred och sträcker sig från aktern till "omkring en tredjedel av skrovets längd". Det är inte riktigt, och det framgår klart från de ritningar som jag visade i det förra numret av *Forum navale*.¹⁹ Whiskeyubåtens smala akterparti blir mycket bredare redan efter någon meter, långt bredare än kölén till en Oberonubåt. Men Wallén tillför ett till synes avgörande argument. Han hävdar:

[Oberonubåtar kan] inte lägga sig på botten, då båda propellrarna ligger djupare än kölén, och skulle följaktligen riskera att skadas vid en sådan manöver. Att en ubåt av denna typ åstadkommit de upptäckta kölavtrycken är således uteslutet.

Det är inte riktigt. Ritningar och fotografier av Oberonubåtar avslöjar att propellrarna ligger långt högre än kölén precis som på en Whiskeyubåt. Rodret går för övrigt djupare än propellrarna, men ligger fortfarande högre än kölén.²⁰ Det som förvånar mig är den frenesi med vilken Wallén söker motbevisa existensen av västliga ubåtar i svenska vatten. Den brittiske marinministern Speed hävdade att Royal Navy opererade Porpoise- och Oberonklassubåtar i inre svenska vatten för att dessa ubåtar var relativt tystgående och "billiga", d.v.s. man skulle kunna riskera att förlora en Porpoise, medan, för att citera Speed, en nukleär ubåt hade varit "politiskt sensitiv". När sedan den tidigare chefen för MUSAC säger att hans brittiska kollega bekräftade att en svensk inspelningen från 1988 (från Muskö och Mysingen) visade sig härröra från en brittisk Oberon, väljer Wallén helt enkelt att bortse från denna information och menar att det måste vara frågan om ett missförstånd.

Wallén har liksom Stefenson stått fast vid ett utpekande av Sovjetunionen,²¹ men när det gäller alltför konkreta observationer har han kommit att ifrågasätta deras trovärdighet. Jag har visat att flera av de observationer som tidigare

beskrevs som otvetydiga eller "säkra" ubåtar snarast pekar mot västliga ubåtar, och nu kontrar Wallén med att det nog inte var några ubåtar alls. Wallén tar bl.a. upp observationen av vad som uppfattades som en västtysk ubåt av Typ 206 vid Utö den 23 februari 1982, och han skriver: "ÖB kunde självfallet inte ta denna enda observation som grund för ett utpekande". Det kan så vara, men observatören, en tidigare skeppare på en bevakningsbåt, ansågs som trovärdig, och örlogsbasen beskriver i sin rapport ubåten som en sannolik västtysk ubåt Typ 206. Ubåtsutredningens huvudsekreterare Mathias Mossberg beskriver den som "en av de tydligaste rapporterna om ubåtskränkningar som finns i hela materialet", men dokumenten om den stämplades "kvalificerat hemlig".²² Wallén ifrågasätter emellertid observatörens trovärdighet. Samma ifrågasättande finner vi hos Wallén när han tar upp en observation av ett periskop på Stockholms Ström den 26 september 1982. Han skriver att jag med "emfas hävdar" att periskopet "fanns på en amerikansk miniubåt, som slussats ut från något av de tre fartyg som då var på örlogsbesök i Stockholm." Därefter ifrågasätter han observatörens trovärdighet. För det första har jag aldrig sagt det Wallén hävdar att jag skulle ha sagt. Jag skriver att observationen av ett periskop i Stockholm Ström togs på största allvar av Ubåtsskyddskommissionens ordförande Sven Andersson, bl.a. på grund av tekniska indikationer och inte minst på grund av observationen av ett litet ubåtsstorn (1x1,5 meter) som sågs i all sin tydlighet vid Lidingö strax därefter. Jag skriver också att observationerna sammantaget presenterades som en "mycket säker ubåt", och den presenterades för TV-nyheterna som en sovjetisk miniubåt inne i centrala Stockholm. Jag framför därefter i min artikel det orimliga i att en sovjetisk miniubåt skulle visa upp sig mitt bland de amerikanska fartygen, och jag skriver att denna farkost "kanske snarare tillhörde de amerikanska fartygen". Samtidigt skriver jag att denna observation inte är "ett bevis för en amerikansk ubåt eller en ubåt över huvud taget".²³ Men det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Wallén tar också upp observationen av ett högt ubåtsstorn på nordlig kurs vid Sandhamn den 4 oktober 1982. Farkosten sågs i skymningen från klockan 18:15 under flera minuter.²⁴ Observatören var en militär utkik från kustartilleribasen på Korsö (intill Sandön). Han rapporterade direkt till basen, som förberedde att lägga en matta med artillerigranater, men ubåten dök. Strax därefter mötte patrullbåten *Mode* ubåten. *Mode* fick kontakt med den precis norr om

Sandhamn och fällde två sjunkbomber.²⁵ Utkiken beskrev "tornhöjd [som] ca tio meter. Tornet är högre än brett."²⁶ Det är klart att tornet knappast kan ha varit mer än åtta meter högt, men det är intressant att observatören säger att han såg ubåten passera genom det trånga sundet väster om Sandhamn, där han själv befann sig, d.v.s. bara på hundra eller ett par hundra meters håll. Han ska vidare ha sett ubådstornet i hela sin bredd. Det jag har påpekat är att samtliga sovjetiska ubåtar hade relativt låga torn, ofta dubbelt så breda som höga, medan västliga ubåtar, amerikanska och brittiska ubåtar, hade höga torn. Wallén säger nu att uppfattningen om tornets höjd är bestämd av vinkeln för observationen. Det är naturligtvis riktigt, men ubådstornet sades ha passerat observatören från söder till norr, d.v.s. i hela sin bredd och på mycket nära håll. Observationen kom i olika utredningar att beskrivas som en "säker ubåt".²⁷ Problemet är att om man ska ta observatörens beskrivning på allvar handlar detta om en västlig ubåt. Men Wallén skriver istället att han ställer sig "något tvekande till om det verkligen var en ubåt som observerades", och han säger vidare att min granskning är ett bevis på hur oseriöst jag arbetar. Det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

För Wallén är observationerna på Hårsfjärden av en 35-40 meter lång ubåt 15 meter över botten (som mättes upp med ett ekolod) den 5 oktober, ett litet ubådstorn på 3-4 meter den 7 oktober och en observation vid utloppet från Hårsfjärden den 7 oktober (som beskrevs som "säker ubåt")²⁸ inte värda att beröra, trots att uppskattningen av längd och beskrivningar av torn utesluter en sovjetisk ubåt.²⁹ Den 11 oktober klockan 12:20 detonades en mina mot ett utpasserande metalliskt undervattensföremål längre ut vid utloppet vid Mälsten. Den lokale befälhavaren på Mälsten Sven-Olof Kviman talade om en skadad ubåt. "Ljudinspelningen tydde på reparationer", sa han.³⁰ Samma sak sa hans överordnade, chefen för Stockholms kustartilleri Lars Hansson.³¹ Också ÖB Lennart Ljung tar upp en eventuellt skadad ubåt. Han säger att detonationen gjordes mitt under farkosten och han skrev om en grön färgfläck.³² I krigsdagböckerna finns flera rapporter om en grön färgfläck på ytan, vilket är en typisk indikation på en skadad amerikansk eller eventuellt brittisk ubåt.³³ Den gröna färgfläcken beskrevs som "koncentrerat grön", den rapporteras första gången närmare 1,5 timme efter minsprängningen (13:45 av en helikopter och 14:09 av Mälsten) och den utvidgades snabbt, men Wallén hänvisar till

grönt botten slam som kan ha kommit upp vid detonationen. En färgfläck på vattenytan kan emellertid inte, efter en timme, plötsligt börja röra sig norrut och plötsligt börja utvidga sig till en tio gånger större fläck. För övrigt uppstod en olje- och slamfläck på ytan omedelbart efter detonationen. Den drev norrut en timme tidigare, och dess position långt norr om Mälsten rapporterades redan 12:55. Helikoptern fick order om att gå ut igen 14:35. Den tog 36 bilder av den gröna fläcken. Vattenprov skickades till analys, men bilder och analys har försvunnit.³⁴ Wallén finner detta naturligt, eftersom det inte kunde påvisas "någon koppling till en kränkande ubåt". Att en skadad ubåt skulle ha legat på botten och att det förekommit verksamhet på botten beskrivs av Wallén som ett påhitt av "en något fantasifull sonaroperatör".

TV-programmet *Uppdrag granskning* fann senare att en signal på 21 KHz hade sänts samma kväll från en position några kilometer sydsydost om Mälsten, kanske till den skadade ubåten, men bevisligen hade den sänts från en västlig ubåt. Signalen hade sänts med en utrustning som hade den nätfrekvens som användes av västliga ubåtar. Signalen beskrivs som kodad, en tredjedels sekund lång och den ligger dold i ett högfrekvent brus, som varar ett tiotal sekunder. Bruset har hög volym. Enligt Rolf Andersson, som spelade in bruset och signalen, är bruset (och även signalen) utan tvivel människoskapat. Bruset framstår närmast som en annonsering av signalen.³⁵ Allt tyder på att det är en ubåt längre ut som kanske söker kontakt med den skadade ubåten vid Mälsten. Detta ska också ha varit Bror Stefensons uppfattning. Chefen för marinen Per Rudberg skrev i sin dagbok: "Sedvanlig morgonkontakt med CFst [Chefen för försvarsstaben Bror Stefenson]. Bedömningen är nu att en ubåt eventuellt söker kontakt med skadad ubåt i Danziger Gatt" vid Mälsten.³⁶ Statsminister Olof Palme informerade Ulf Adelsohn efter ubåtsjakten om att en "säker ubåt" ska ha varit "här för att bistå en annan ubåt som tidigare hade havererat".³⁷ Redan tidigt var konklusionen att en ubåt skadades vid Mälsten och att en annan allierad ubåt skulle ha varit i kontakt med den. Men för Wallén är allt detta bara fantasier. Varken tekniska indikationer, uttalanden från centrala personer eller mängden noteringar i krigsdagböcker är av intresse för Wallén. Det finns, enligt Wallén, "ingen registrering av en utlöpande ubåt/undervattensfarkost som passerar vare sig väster eller öster om Mälsten".³⁸ Det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Tekniska indikationer från Mälsten (detonation mot passerande ubåt, inspelning av ubåtsljud och reparationsarbeten, den gröna färgfläcken och signalen på 21 KHz) pekade allt mot en skadad västlig ubåt samt en annan västlig ubåt som sökte kontakt med den förra. Och i allmänna termer bekräftades denna information såväl av marinchefen Per Rudberg som av statsminister Olof Palme. Vi har av allt att döma att göra med två ubåtar vid Mälsten varav en skadad (vars positioner dessutom hade bestämts natten innan av såväl sonar- som IR-kontakter).³⁹ Att sedan två ubåtar varav en skadad skulle ha gått ut en vecka senare tillsammans genom Öresund framstår därför som rimligt. Journalisten Anders Hasselbohm talade med flera personer som kunde berätta om denna händelse, vilket han skrev om i sin bok redan 1984.⁴⁰ Några personer hade sett en rapport om passagen genom Öresund. Senare kom också dåvarande arméchefen Nils Sköld att bekräfta passagen. 1987, efter att ha fått klartecken från försvarsministern, lät han sig intervjuas om händelsen. Han berättade i *Dagens Industri* att han hade blivit orienterad om saken på ett möte hos ÖB strax efter Hårsfjärdsjakten. Hasselbohm tvingade Sköld att signera varje sida av artikeln, därför att han inte skulle kunna bli pressad att ta tillbaka vad han hade sagt. Sköld sa:

Med min vetskap om att Nato fanns med i norra skärgården och att en ubåt, för att dölja sig så mycket som möjligt, gick genom Öresund i u-läge strax efter Hårsfjärden, så är det inte säkert att Nato inte var inblandat i Hårsfjärden... [J]ag bedömer det som osannolikt att Sovjet skulle ta ut en skadad ubåt ur Östersjön på detta sätt bara för att ta den enda upp till Murmansk.⁴¹

Dagen därpå preciserade sig Sköld i en intervju för *Dagens Nyheter* och sa att passagen hade gjorts "så dolt som möjligt" (d.v.s. delvis i u-läge), och ÖB Lennart Ljung sa: "Jag kan inte utesluta att sådan information gavs, men min minnesbild är oklar",⁴² vilket är det närmaste man kan komma en bekräftelse i sådant sammanhang. Men istället för att ta Sköld på allvar skriver Wallén att denna information inte har kunnat bekräftas, och han karaktäriserar Skölds uttalande som en "skröna". Varför blir centrala personers uppgifter till "skrönor" när de inte stämmer med Walléns version? Även jag har talat med centrala marinofficerare som säger sig ha sett en rapport om denna passage. Wallén skriver: "Ubåtsutredningen gjorde omfattande efterforskningar, men kunde inte finna något som skulle kunnat indikera att en av Anders Hasselbohm, Ola Tunander och nu senast Mathias Mossberg påstådd utpassage ägt rum." Man kanske bör fråga sig hur Ubåtsutredningens huvudsekreterare ställer sig till denna

formulering och varför centrala officerare säger andra ting till mig än till Wallén. För övrigt är det inte Hasselbohm, Tunander eller Mossberg som har påstått något. Vi har hänvisat till vad några marinofficerare och arméchefen har sagt, och jag har inget skäl till att misstro dem på denna punkt. Wallén skriver vidare: "Tunander har hävdad att en anonym dansk amiral (vilken visade sig vara Bork) hade sagt till honom att en skadad västubåt passerat ut genom Östersjöutloppen." Wallén skriver att det framgår av general Bengt Gustafssons artikel att en sådan passage aldrig har ägt rum, och han tillägger: "Ola Tunander har således medvetet lämnat en osann uppgift." Om Wallén hade brytt sig om att läsa debatten i *Historisk tidskrift* mellan Gustafsson och mig hade han funnit att ingen av oss har hävdad att den danske amiralen Jørgen Bork skulle ha berättat för mig om en skadad ubåt som gick ut genom Öresund. Han har berättat om andra ting, vilket framgår av debatten. Men Wallén borde åtminstone ha läst innantill innan han skriver att jag medvetet har "lämnat en osann uppgift".

Kanske hade jag kunnat stoppa här. Jag skulle kunna ha sagt att Wallén tyvärr inte intresserar sig för mängden dokument som pekar på västliga ubåtar. Jag skulle samtidigt ha kunnat sagt att avgörande dokument och avgörande fotografier, de mest signifikanta bevisen, av någon anledning försvunnit. Men allt har inte försvunnit. Bandinspelningarna (från den 11-12 oktober) finns trots allt kvar. När vi i Ubåtsutredningen fann att vissa ting inte stämde när det gäller inspelningar av ubåtsljud vid Mälsten beslöt utredningen att göra en granskning. Vi utsåg FMV:s specialister på ubåtsljud Arne Åsklint och Rolf Andersson för att analysera banden. De har ägnat sitt liv åt att lyssna på ubåt för att göra de svenska ubåtarna mer tystgående. De har varit ansvariga för samtliga ubåtsklasser från 1960-talet och framåt, och de var några av Sveriges största specialister på ubåtsljud.⁴³ Jag berättade senare för Göran Wallén, som kom in i utredningen april-maj 2001, att vi skulle göra en sådan granskning. Han sa då att det inte var någon prioriterad uppgift. Han fick emellertid bekräftat av utredningen att en sådan analys skulle göras, och han blev snart ansvarig för denna del av utredningen. Men Åsklint kallades bara till en avlyssning av banden, medan Andersson aldrig kallades vid tillfälle han hade möjlighet att delta. Wallén kom sedan att skriva en PM om bandinspelningarna som hävdade att de enda ubåtsljuden som fanns på banden var en 3:47-minuter lång sekvens av högvarvigt propellerljud,⁴⁴ som nu, enligt FOI och Försvarsmakten, sannolikt härrör från ett litet ytfartyg *Amalia*.⁴⁵ Wallén skriver nu i *Forum navale*:

Den enda sonareffekt, som den samlade analysexpertisen bedömde härröra från en ubåt, var den 3 min 47 sek långa inspelningen. Att en något fantasifull sonaroperatör bedömt att också andra ljud kunde kopplas till främmande undervattensverksamhet (att det pågick reparationsarbeten medan ubåten låg på botten, etc) avfärdades vid analyserna 1982, liksom av MUSAC 2001.

Men vilken "samlade analysexpertis" är detta frågan om? Av de experter som sägs ha analyserat banden (enligt FOA:s rapport från 20 oktober 1982)⁴⁶ sa Bertil Johnsson till Ubåtsutredningen 2001 att han inte längre mindes något, medan de övriga två, sonaroperatören Anders Karlsson och FMV:s Arne Åsklint var övertygade om att det fanns ubåtsljud på banden, som inte begränsade sig till propellerljud. Wallén hänvisar till ett protokoll från den 19 oktober 2001, och framställer det som att Andersson, Karlsson och Åsklint sluter upp bakom Walléns version om att det inte skulle ha funnits några ubåtsljud på banden (förutom 3:47-minuterssekvensen). Det är fel. Och varför skulle samtliga dessa personer ha skrivit förord till min skrift *Spelet under ytan* om detta vore fallet. Arne Åsklint och Rolf Andersson har senare gjort en granskning av banden för Uppdrag granskning, som visar att det finns helt tydliga ljud från en ubåt: roderljud, slagljud, kavitationsljud och hydraulikljud.⁴⁷ Enligt Åsklint och Andersson innehåller banden propellerljud (d.v.s. inte 3:47-minuterssekvensen), som enligt dem kommer från en ubåt. Inspelningen den 12 oktober innehåller en mängd slagljud och dunkar från mycket nära håll, metalliska ljud, hydrauliska ventiler som slår igen och ljud från ubåtsroder. Enligt dem rör sig en ubåt strax intill hydrofonlinjen, och dessa ljud är mycket tydliga efter klockan 18:00, d.v.s. när sonaroperatören Anders Karlsson på Mälsten talade om inspelning av "säker ubåt".⁴⁸ Klockan 18:07 slår en ventil igen. Slaget kan avläsas i samtliga hydrofoner med en viss tidsskillnad beroende på ljudets hastighet, vilket gör att ubåtens position kan bestämmas till ca 50 meter utanför linjen mitt emellan hydrofonerna nr. 1 och 2. Det finns ett antal dunkar och slag som kan avläsas och tidsskillnaden till hydrofonerna ger oss ljudkällans position. Klockan 17:58 är den närmast hydrofon nr. 1. Tio minuter senare närmar den sig nr. 2 och ytterligare 7-8 minuter senare närmar den sig hydrofon nr. 3, och nu bara ca 30 meter från hydrofonen. Sedan hörs dunkar närmast nr. 3 och 4 för att 18:22 ligga närmast hydrofon nr. 5. Ubåten går rätt igenom hydrofonlinjen. Även om det kan finnas flera ljudkällor verkar det som att ubåten rör sig mycket långsamt, vilket också var sonaroperatörens uppfatt-

ning 1982. Och positionen vid ca 18:30 är för övrigt densamma som gavs helikoptern 1982. Tidigare på bandet kan man höra hur en ubåt startar upp ett par gånger (6-8 sekunder) med kraftig kavitation. Hela inspelningen låter som om man hade lagt ett stetoskop mot ubåtens skrov.⁴⁹ Det är uppenbarligen en betydande mänsklig aktivitet med metalliska slag, roderljud, hydrauliska ventiler och dova dunkar, som om de kom inifrån stort stålskrov. Ljuden kommer bevisligen från ett antal positioner några tiotal meter från hydrofonerna, men när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Paradoxalt nog börjar Wallén närma sig den position som marinen tidigare så starkt kritiserat: att det inte var några ubåtar alls. Från 1980-talet blev några personer utfryssta, därför att de ifrågasatte ubåtskränkningarna över huvud taget. Nu verkar det som om Wallén söker sig till denna position för att undgå ett än värre utfall av debatten. För Wallén har alla tydliga observationer, alla definitiva kontakter, plötsligt blivit till "påhitt", "skrönor" och "fantasifullhet". Man börjar se ett mönster: observationerna är inte längre trovärdiga, därför att de pekar åt fel håll. Men Walléns argument har inte längre någon kraft för han förnekar även det som kan bevisas.

Noter

¹ Enligt Wallén skulle jag ha antytt att det var Försvarsmakten som skulle ha utsett Göran Wallén till militär expert i Ubåtsutredningen. Det har jag aldrig gjort, och jag var själv med om att diskutera en möjlig representant för marinen i utredningen. Den danske amiralen Jørgen Bork har aldrig berättat för mig om någon skadad ubåt som gick ut genom Öresund (se Tunander, 2009, "Det så kallade Elefantmötet – Slutreplik till Bengt Gustafsson", *Historisk tidskrift*, nr 2, s. 251-255). Jag har heller aldrig skrivit det Wallén påstår att jag har skrivit om observationen inne i Stockholm i slutet av september 1982. Vidare har jag har inte, som Bror Stefenson skriver, hävdatt att det inte skulle vara några ubåtar alls, och jag har heller inte förnekat att det skulle finnas sovjetiska minifarkoster, men det är inte känt att Sovjet hade någon offensiv miniubåt på 20-30 meter före Pyranjan som blev operativ 1988-89.

² Grandinrapporten, 1982. 'Granskning av ubåtsjaktverksamheten mot bakgrund av händelserna i Stockholms skärgård', för Chefen för Marinen 3 december 1982, s. 24-25.

³ Tunander, *Hårsfjärden – det hemliga ubåtskriget mot Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2001); Tunander, *The Secret War against Sweden – US and British Submarine Deception in the 1980s* (London & New York: Frank Cass, 2004); Tunander, *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982* (Göteborgs Universitet och Stockholms Universitet, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget*, nr. 16, 2007), reviderad upplaga 2009, se länk http://www.prio.no/upload/people/ola_tunander/Spelet%20under%20ytan.pdf

⁴ Mauno Koivisto, 2008, 'Ubåtshysterin orsakade mig plåga', *Svenska Dagbladet*, 3 september.

⁵ Se särskilt min reviderade upplaga av *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982*.

⁶ Ubåtsskyddskommissionens rapport *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik* (SOU 1983:13), s. 40.

⁷ Ibid. s. 10.

⁸ Vidcoinspelning från Ubåtsskyddskommissionens presskonferens den 26 april 1983 (privat arkiv).

⁹ Bror Stefenson intervjuad i Rapport, SVT2 (26 april 1983).

¹⁰ *Ubåtsfrågan 1981-1994 – Rapport från Ubåtskommissionen* (SOU 1995:135), Stockholm, 1995, s. 144-146.

¹¹ Enligt dåvarande försvarsminister Anders Thunborg var det Carl Bildt som var "den starke mannen i kommissionen". Se Thunborgs artikel: "Ohållbart att peka ut Sovjetunionen", *Dagens Nyheter*, 6 maj 2001.

¹² Olle Svensson, *Maktspel synat – På Erlanders, Palmes och Carlssons tid* (Stockholm: Norstedts), s. 85.

¹³ Anteckningar gjorda av Olof Palmes statssekreterare Ulf Larsson från mötet om ubåtsjakten i Hårsfjärden den 21 oktober 1982. Deltagare: statsminister Olof Palme (OP), utrikesminister Lennart Bodström (LB), försvarsminister Börje Andersson (BA), statssekreterare Ulf Larsson (UL), Anderssons statssekreterare Per Borg (PB), Palmes sekreterare Hans Dahlgren (Hans D), Börje Anderssons personliga sekreterare Toivo Heinsoo, överbefälhavare Lennart Ljung (ÖB) och försvarsstabschefen Bror Stefenson.

¹⁴ Intervju med Caspar Weinberger, *Striptease*, TV2, (7 mars 2000) och intervju med Keith Speed, *Striptease*, TV2, (11 april 2000).

¹⁵ Kjell Prytz citerad i Jacob Børresen, Gullow Gjcsseth og Rolf Tamnes (2004), *Norsk forsvarshistoria (bind 5) – Alliansforsvar i endring*, Bergen: Eide Forlag, s. 43-44.

¹⁶ Erik Eriksson, 'Sovjetisk ubåt i Hårsfjärden: kölens mått stämmer exakt', *Stockholms-Tidningen*, 27 september 1983 (citerat efter Hasselbohm 1984 [se nedan], s. 96).

¹⁷ Chefen för 6 Minröjningsavdelningen Dick Börjesson till chefen för marinen Per Rudberg, Rapport efter genomförda sökforetag i STOCKHOLMS skärgård samt i HÅRSFJÄRDEN i samband med ubåtsincident (16 bilagor), handläggare MS/Und Örlkn N-O Jansson och C6mröjvad tjänsteställe, Kn K Pejdel, 6 mars 1983 (delvis avhemligad 22 september 2008).

¹⁸ Intervju med Speed, 2001.

¹⁹ Ola Tunander, 2009, *Forum navale*, nr. 65, s. 130.

²⁰ Se t.ex. <http://www.hazegray.org/navhist/canada/postwar/oberon>

²¹ Per Rudberg, Bror Stefenson, Emil Svenson och Göran Wallén, 'Sovjet litade inte på vår neutralitet, *Svenska Dagbladet*, 2 oktober 2007.

²² "Nyckeln till Hårsfjärden", *Uppdrag granskning*, SVT1, den 11 juni 2008. Se även Mathias Mossberg, *I mörka vatten – Hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm: Leopard, 2009), s. 72-75; se också bilaga s. 200-206. Ubåtsutredaren Rolf Ekéus har skrivit ett stöduttalande på bokens insida: "Mossberg har på ett elegant sätt bidragit till att rätta ut frågetecknen runt ubåtsfrågan".

²³ Ola Tunander, 2009, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", *Forum navale*, nr. 65, s. 133-134.

²⁴ MAna: Rapport om Hårsjärdsincidenten 27/9-15/10 1982, bilaga 25.

²⁵ Emil Svensson. *Under den fridfulla ytan* (Stockholm: Marinlitteraturföreningen, 2006), s. 135.

²⁶ MAna: Rapport om Hårsjärdsincidenten, bilaga 25.

²⁷ SOU 1995:135, s. 140.

²⁸ Se CÖrlBO Krigsdagbok (Chefen för Örlogsbas Ost Christer Kierkegaard), 27 september–15 oktober 1982. Ibid.

²⁹ Se Tunander, *Spelet under ytan*.

³⁰ Sven-Olof Kviman, *Aktuellt*, SVT1, (7 mars 2000).

³¹ Peter Kadhammar, 'Vi tvingades släppa ubåten – Dagbok från ubåtsjakten', *Z*, 25 november (1987), s. 99-107.

³² General Lennart Ljungs Dagbok, 1978-1986 (handskriven och renskriven version), Krigsarkivet, Stockholm.

³³ Frågan behandlades i Tunander, 2009, *Forum navale* nr. 65, s. 137-138, men mer utförligt i Tunander, *Spelet under ytan*, s. 163-177.

³⁴ Se Tunander, *Spelet under ytan* (reviderad upplaga), s. 163-177; se även SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan – Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. (Stockholm: Statens Offentliga Utredningar, Försvarsdepartementet, 2001), s. 123-125.

³⁵ *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.

³⁶ Per Rudbergs dagbok för den 14 oktober 1982. Avsnittet visades i programmet 'Uppdrag granskning' den 11 juni 2008.

³⁷ Ulf Adelsohn, *Partiledare – Dagbok 1981-1986* (Malmö: Gedins Förlag, 1987), s. 97.

³⁸ Göran Wallén. 'Hårsfjärden 1982 – Fakta i målet', *Tidskrift i Sjöväsendet*, no. 1 (2002), s. 50.

³⁹ CÖrlBO Krigsdagbok och Chefen för Mälsten (Sven-Olof Kviman) Krigsdagbok 10-11 oktober 1982.

⁴⁰ Anders Hasselbohm, *Ubåtshotet – En kritisk granskning av Hårsfjärdsincidenten och ubåtsskyddskommissionens rapport* (Stockholm: Prisma, 1984).

⁴¹ Anders Hasselbohm, 'Fem år och två månader efter Hårsfjärden kommer bekräftelsen: Skadad ubåt smög ut genom Öresund', *Dagens Industri*, 16 december 1987; se även Tunander, *Spelet under ytan* (reviderad upplaga), s. 330-336. Det är minst sagt orimligt att tänka sig att två sovjetiska ubåtar skulle lämna Östersjön på detta vis. En skadad sovjetisk ubåt skulle gå till Leningrad eller Baltikum.

⁴² *Dagens Nyheter* 17 december 1987.

⁴³ Se förord till Tunander, *Spelet under ytan*.

⁴⁴ Göran Wallén, 'Racal-bandens från Mälsten öden och äventyr m.m.' PM *Ekéusutredningens arkiv* (208:4), Riksarkivet, Stockholm (2001-09-03).

⁴⁵ Inspelade ubåtsljud kan vara ytfartyg, *Försvarsmakten*, 19 maj 2008. <http://www2.mil.se/sv/Nyheter/Nyheter-milse/Inspelat-ubatsljud-kan-vara-ytfartyg/>; Erland Sangfelt och Gunnar Sundin, 'Resultat av analysuppdrag HKV 23 321:61522 MTRL ref 252:3301, FOI. http://www.foi.se/upload/Analysrapport_%20Ubatsljud08_R_2509.pdf

⁴⁶ MAna: Rapport från Hårsfjärdsincidenten (bilaga 38, underbilaga 2).

⁴⁷ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008; Se särskilt min reviderade upplaga av *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982*, s. 216-228. Se länk ovan.

⁴⁸ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.

⁴⁹ Se Tunander, *Spelet under ytan*, s. 220-228 (reviderad upplaga; texten inkluderar Åsklints anteckningar från bandinspelningen).

Ubåtskränkningarna ur strategiskt och politiskt perspektiv – en kommentar

Kent Zetterberg

Debatten, utredningarna och forskningen om ubåtarna i svenska vatten under kalla kriget – ”de främmande ubåtskränkningarna” – fortsätter. Politiker, militärer, analytiker, forskare, och många amatörer kastar sig friskt in i debatten och hittar ständigt nya spår och spekulationer att hugga in på. Ubåtsfrågan har blivit ett Eldorado för spekulationer och konspirationsteorier, liknande Palmemordet. Debattböckerna har varit legio. En gång under kalla kriget såg man sovjetiska ubåtar nästan överallt i svenska vatten, nu tycks en del i dagens debatt nästan bara vilja se NATO-ubåtar. Inte minst medierna har bidragit till detta genom spektakulära artiklar och TV-program av skiftande slag. En förklaring till detta är sekretessen, som gör att mycket av underlaget ännu är stängt för forskningen (Underrättelse- och utrikessekretess upp till 70 år). Den seriösa forskningen har främst bedrivits inom de statliga utredningarnas ram, där man har haft tillgång till mycket av det sekreta materialet, dock inte allt.¹

Kent Zetterberg, f. 1946 är professor vid Försvarshögskolan med inriktning mot säkerhetspolitik, strategi och militärhistoria. Han leder sedan 2003 forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) som är ett samarbete mellan FHS och de två militära akademierna (KKrVA, KÖMS). FOKK har hittills publicerat 21 skrifter. Zetterberg publicerade 2007 *Konsten att överleva. Studier i Sveriges försvar, säkerhetspolitik och strategi under 200 år*, FHS 2007.

Trots en rad statliga utredningar under åren 1983–2002 har därför ingen definitiv klarhet skapats i frågan. (Jfr. *Forum navale* nr 65, artikeln Mats Kero & Leos Müller, *Ubåtsdebatt* samt inlägg av Ola Tunander och Nils Bruzelius.)

Den tekniska bevisningen och nationalitetsfrågan har stått i fokus för debatten, så också i Ola Tunanders inlägg i *Forum navale* nr 65. Frågor rörande detta överlåter jag till de av Tunander angripna personerna att reda ut. Istället skall jag här ge en kommentar till ubåtsdebatten ur ett strategiskt och maktpolitiskt perspektiv.

En del av en global konfrontation

Grundstötningen av den sovjetiska ubåten *U 137* (S 363 sovjetisk benämning) i Gåsefjärden i Karlskrona skärgård i oktober 1981 var ett klart intrång i ett militärt skyddsområde, vilket man på sovjetisk sida hävdade berodde på felnavigering. Händelsen togs i Sverige som ett synligt bevis på sovjetiska kränkningar, som sedan tycktes fortsätta i flera år genom en rad nya händelser och incidenter. *U 137* blev en världssensation, inte minst sedan den svenska regeringen hade meddelat att den med stor sannolikhet var kärnvapenbestyckad och hade kränkt svenska vatten i ett militärt skyddsområde.² Det kalla kriget var nu mitt inne i sin andra heta fas, där Reaganregimen i USA och Sovjetunionen var inne i en politisk konfrontation globalt med ett starkt ökat spänningsläge. Nu efteråt vet vi att det just under åren 1979–84 nåddes bottenivåer i relationerna mellan supermakterna ("The Euromissiles Crisis") och att man i Moskva 1983 fruktade en kärnvapenattack från Väst i samband med kapprustningarna (Pershing II-systemet, interkontinentala missiler, Star Wars etc). USA upprustade sina militära styrkor kraftigt och Sovjetunionen hade svårt att följa med på viktiga teknikområden.³ "USA rustade Sovjetunionen till döds" är en tolkning av denna process som ledde fram till kalla krigets slut.

Vilken roll spelade då den norra flanken, Norden och Sverige i denna kraftmätning mellan supermakterna och militärblocken vid denna tid? Wilhelm Agrell har i en uppsats 2006, med stöd av Ekéuskommissionen från 2002, anfört att Sverige var en osäker faktor i NATO-planeringen, men att inga tecken finns i svenskt material på att man räknade med någon typ av "Swedish-NATO-operations" över svenskt territorium. Däremot fanns det två undantag vad gällde operationer till havs och i luften, anser Agrell och skriver:

There are no indications in Swedish material that offensive combined-arms operations from NATO forces over Swedish territory were ever contemplated in Swedish planning, neither as joint Swedish-NATO operations nor as independent NATO operations, with Swedish consent. [...]Two important exceptions should however be noted. The first is offensive submarine operations in the Baltic where some kind of "division of labor" was secretly established between the Swedish, Danish, and West German navies. The other exception concerned air operations.⁴

Om denna tolkning av en informell arbetsfördelning i Östersjön mellan flotorna är riktig kan den även kopplas till de svenska ubåtsjakterna, som var intensivast åren 1982–86. Sovjetunionen kan både politiskt och militärt ha tolkat det spända läget som att Sverige nu tydligt samarbetade med NATO, vilket kunde ge fienden stora fördelar i kriser och krig.

På sovjetisk sida såg man i sin hotbild dessutom åren 1981–84 en ökad risk för en kärnvapenattack från NATO, vilket gjorde att man, med sin stora misstänksamhet mot Väst, gav order om kraftfulla motåtgärder. Nu tog man inga chanser, det civila och militära spionaget och förvarningen ökade med syfte att Sovjetunionen skulle ha goda anfallspositioner vid kriser och konfrontationer. Väst skulle inte, likt en gång Hitlertyskland, få flytta fram sina positioner före ett angrepp.⁵

I detta läge drog Sverige igång sin egen politiska och militära säkerhetskris genom att som enda land i Väst öppet anklaga Sovjetunionen för upprepade kränkningar av de egna vatten, där *U 137* var det mest tydliga fallet. Med tanke på stämningsläget i Sverige kan denna eskalering förklaras. I det storpolitiska spelet, med kapprustning, hot om kärnvapenkrig och ökade spänningar i Nordeuropa ("missilkrisen" från 1978) kom protesten till Moskva av statsminister Olof Palme 1983 märkligt sent. Även på NATO-sidan blev man förvånad över det tuffa svenska agerandet. I Moskva tycks man ha tolkat läget som att Sverige nu drev sitt "eget kalla krig", att regeringen Palme pressades politiskt till detta, men att det bakom denna polarisering stod NATO-intressen och ytterst det mäktiga USA. Intressant är att den slipade Georgij Arbatov, chef för USA-institutet i Moskva och med i politbyrån, (KGB:s man), i denna veva vid Carnegieinstitutet i Washington talade om supermakternas stora ansvar för kärnvapnen.⁶ Enligt flera källor sade han nu att Sverige därför var naivt om man trodde att ubåtsintrången skall upphöra. Detta kunde tolkas som att båda blocken tog sig rätten att nyttja svenska vatten. Denna varning

var diskret men tydlig: supermakterna tog krigsriskerna mycket allvarligt och tog sig därför nu utvidgade rättigheter när det gällde att övervaka och spionera på motståndarna; och småstater hade bara att rätta och passa sig därefter.

I det storstrategiska sammanhanget ansågs *U 137*-händelsen kunna ingå i sovjetiska krigsförberedelser mot Sverige och västsidan (NATO), där man inte drog sig för att använda det svenska territoriet för sina syften. (Vissa bedömare talade om krigsförberedelser med kartläggning av den svenska kusten, som kunde ses som "halva fronten mot NATO" för WP, utgångsgrupperingar för specialstyrkor, möjligheter till kärnvapenutpressning mot Sverige m.m.) Spekulationerna blev många av hela *U 137*-affären, nationellt och internationellt. Det ökade spänningen i det nordiska närområdet under kommande år. Utvecklingen vände dock när den nya Gorbatsjovregimen i Sovjetunionen och Reaganregimen i USA gick in för avspänning mellan blocken (Perestrojka och Glasnost) från 1986, vilket i sinom tid ledde till avvecklingen av kalla kriget och Sovjetunionens fall åren 1989–91.

Efter *U 137*-affären tog de svenska ubåtsjakterna sin början och rapporteringen om incidenter och kränkningar i svenska vatten ökade. Mediebevakningen blev intensiv, inte minst vid Hårsfjärden 1982 och Karlskrona 1983 och 1984, dock utan att någon ubåt kunde fångas in.

Till bilden hörde att den svenska ubåtsjaktförmågan var under avveckling (försvarsbesluten 1972 och 1977) och att den politiska enigheten om försvaret, som hade varat under åren 1940–1965, nu hade spruckit. Socialdemokraterna gick in för en neddragning av försvarsanslagen (partiell nedrustning) åren 1968–76 med hänvisning till avspänningen i Europa, medan den borgerliga oppositionen var mer skeptisk. De borgerliga regeringarna åren 1976–82 (Fälldin I-III, Ullsten) gick sedan in för något högre försvarsanslag än socialdemokraterna, dock var skillnaderna inte stora.

I marinbudgeten hade ubåtsjakten offrats under 1970-talet, vilket nu straffade sig. Jagarna kunde precisionsbomba, men de var under avveckling, och vad som återstod var sjunkbomber utan precision och ett minförsvar som behövde förnyas. Det skulle ta lång tid att modernisera och återuppbygga den svenska ubåtsjaktförmågan – och just då, i detta svaghetsläge, kom rader av intrång på svenska vatten. Det var en händelse som såg ut som en tanke. I det läget fick Sverige fullt klart ett diplomatiskt och tekniskt stöd från Väst för att stoppa intrången och för att kunna höja sin förmåga på området. Marinen behövde nu snabbt förbättra förvarning, materiel och system, och stödet från Väst

(läs: USA, Storbritannien) blev viktigt för att återta ubåtsjaktförmågan. Frågan är hur formerna för detta stöd såg ut, det är även oklart hur de politiska förankringarna till regeringen såg ut. Bristen på tillgängliga källor är tydlig, mycket kan ha skötts muntligt. Detta stöd sköttes hur som helst diskret och under sekretess, så mycket står klart, men frågan är vilka former stödet fick militärt och hur länge det varade. Dessutom fanns det stora politiska risker inblandade, vilket gjorde att teknikstödet från Väst inte fick kompromettera Sverige.

Min bild av denna samverkan efter *U 137* är att Väst gärna ville hjälpa till med ny teknik och metoder, den svenska marinen drev på, frustrerad av sin egen oförmåga och att regeringen godtog ett visst begränsat västsamarbete, oklart dock när, hur och i vilken omfattning. Både Marinen och Flygvapnet hade sedan länge ett väl utvecklat tekniskt samarbete med Storbritannien och USA, och detta kunde nu intensifieras i ett läge då en ökad hotbild upplevdes mot landet. Även på underrättelsesidan fanns ett etablerat samarbete, som kunde användas. Sverige ingick i "Västs underrättelseregim" på sina egna villkor,⁷ det har blivit klart efter kalla krigets slut. Här finns dock en klar komplikation med bäring ännu i dag – denna typ av samarbete bygger på att man skyddar källor och nationer mycket långt och det gäller även långt fram i tiden. Bryter ett land mot denna grundregel så får det konsekvenser även för samarbetet i nuet och i framtiden. Det är därför uppenbart att denna typ av kvalificerat hemligt underlag är skyddat för långa tider i nästan alla stater, inklusive Sverige.⁸

U 137 en fadäs som vände utvecklingen?

U 137 var en fadäs av Sovjetunionen och affären och följande ubåtsjakter ledde till ökade sympatier och stöd för Sverige i Väst. Dessutom öppnade det för ett ökat väststöd åt det svenska försvaret. Det svenska luftförsvaret hade redan ett starkt stöd; det var ett klart strategiskt intresse för NATO på den norra flanken. Även den svenska marinen fick nu ett ökat tekniskt och marint samarbete, som dock uppenbart måste skötas under sträng sekretess.

Svensk alliansfrihet fick inte belastas. Hur den politiska förankringen såg ut vet vi inte. Här kan man tänka sig en hel skala av alternativ. Spekulationerna är många, bevisen noll.

Men den svenska hanteringen av ubåtsfrågan blev nu ett problem för båda blocken från Hårsfjärden 1982 och framåt. Sverige bröt nu en tyst överens-

kommelse genom att peka ut en kränkande nation. Utpekandet av Sovjetunionen och ubåtsjakter inför världspressen ingick inte i det normala mönstret. Det blev inte bättre av att man inte fick upp någon ubåt under jakterna. Allt detta kunde bli kontraproduktivt, både i fråga om kravet på bevisning och i fråga om stödet från Väst.

Ett memento var dessutom att man under åren 1982–85 på vissa håll på NATO-sidan (uttalanden från Norge, USA, Storbritannien m.fl.) tycktes förvånande skeptisk mot de svenska ubåtsjakterna ("svenskarna jagar spöken") och att man från den sidan ibland tycktes vilja tona ned verksamheten. En viss svensk klumpighet i den politiska hanteringen ("affärerna", politiskt käbbel mellan regering och opposition, mellan Olof Palme och Carl Bildt m.m.) gjorde att man även höjde på ögonbrynen i Väst. Också i Moskva tycktes man stundom förvånad över de många turerna i den svenska politiken och debatten, som man ansåg drevs på av "krigshetsare" inom NATO. Man rekommenderade därför flera gånger den svenska regeringen att sänka en främmande ubåt i svenska vatten, så att man fick besked om vilka inkräktarna var! Dessa sturska uttalanden från Moskva kan tolkas som att ryssarna ansåg att det främst var NATO som spökade i svenska vatten, men säkert vet vi inte. Det svenska officiella utpekandet av supermakten Sovjetunionen som kränkande makt år 1983 var dock något som kraftigt avvek från det internationella mönstret. Endast Sverige och Norge satte dessutom enligt uppgift in skarpa vapen (sjunkbomber, minor) i ubåtsjakter under kalla kriget. (Varför just dessa småstater?) "Cosi fan tutte" – "Så gör de alla", var i stället uppenbart den linje som diskret gällde mellan blocken vid utspaningen av främmande installationer och kuster. Blev man avslöjad med intrång eller kränkningar på andras vatten ("spioneri") fanns alltid möjligheten att hänvisa till felnavigering, provokationer, mental ohälsa m.m. Normalfallet tycks ha varit att WP och NATO bryskt avvisade eller tog hand om varandras inträngande/kränkande farkoster, men sedan diskret lät dessa löpa.

Militärblocken spanade intensivt på varandra under kalla kriget men det låg i allas intresse att undvika öppna politiska konfrontationer kring dessa aktiviteter ("förvarningen"). Den gällde hela skalan från tillåten förvarning (signalspaning m.m.) till spioneri och intrång på främmande territorium. (Test av försvarssystem, koll på missiler/kärnvapen, krigsförberedelser och annat.) Under den senare delen av kalla kriget var detta närmast rutin; blocken spanade och spionerade intensivt på varandras försvarssystem, inte minst i luften

och till sjöss. I Östersjön pågick säsongvis en intensiv verksamhet från alla håll. Folkrättsligt gav Östersjön goda möjligheter till underrättelseverksamhet på internationellt vatten och inom de ekonomiska zonerna, inte minst genom s.k. forskningsfartyg ("professorsfartygen" hos WP). De senare var stadigt igång från många stater med en stegrad verksamhet från båda blocken i Östersjön under 1970- och 1980-talen. Detta speglas tydligt i ÖB:s kvartals- och årsrapporter och i UD:s underlag om tillstånd att passera svenskt havsterritorium och besöka svenska hamnar. Inte minst följde man varandras marina övningar noga; så t.ex. pågick en stor NATO-övning i södra Östersjön i samband med U 137:s grundstötning i Karlskrona skärgård i oktober 1981.⁹

Sverige följde länge normalmönstret under kalla kriget i fråga om utpekanden av andra makter, d.v.s. man avstod från detta. Rapporterna från incidentberedskapen blev rutin med statistik på ingripanden, incidenter och intrång, inte minst i luften där NATO och WP jagade runt kring Östersjön och närmast hade Gotland som rundningsmärke. Grundstötningen av U 137 hösten 1981 följdes av en rad ubåtsjakter (Hårsfjärden 1982, Karlskrona 1983, 1984 m.fl.) och ubåtskommissionen 1983 som pekade ut Sovjetunionen som inkräktare.

Därmed hade Sverige övergått till en anklagande roll, där det gällde att ha goda bevis och torrt på fötterna för att utpeka Sovjetunionen, vilket Olof Palme och den svenska regeringen gjorde 1983 under hårt politiskt tryck hemifrån. Palme stödde sig på 1983 års parlamentariska Ubåtskyddskommission, ledd av veteranen Sven Andersson (S), som utpekade Warszawapakten (WP), d.v.s. Sovjetunionen, vid Hårsfjärden 1982. (SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet*.) Nationalitetsfrågan och teknisk bevisning ansågs nu klarlagda, även om en rad tvivel kom fram senare. Enigheten var länge stor på svensk sida men luckrades upp då den socialdemokratiska regeringen 1987 inte följde ÖB:s bedömning att på nytt peka ut Sovjetunionen för de fortsatta inträngen.

Efter 1992 hade kränkningarna enligt ÖB:s bedömning upphört; det kalla kriget var nu slut. 1995 års Ubåtskommission bestod främst av experter. Den tonade ned nationalitetsfrågan men stödde ÖB:s bedömning att U 137 hade trängt in i Gåsefjärden avsiktligt. Man var även övertygad om att intränganden på svenska inre vatten hade fortsatt under många år. (SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*.) En intern UD-utredning följde, genomförd av ambassadör Lars-Erik Lundin. Den överlämnades den 22 november 1996 till regeringen men hemligstämplades. Den blev offentlig först år 2000. Även i denna ansåg man att det var Sovjetunionen som var huvudansvarig för kränkningarna, dock

kunde det inte uteslutas att andra nationer någon enstaka gång hade gjort intrång i svenska vatten.

Weinberger och Speed talar ut 2000

Under år 2000 framkom det så överraskande i svensk television (SVT) helt nya uppgifter om den svenska marinens samarbete med västsidan under slutet av kalla kriget. Det skedde genom intervjuer med förra försvarsministrarna Caspar Weinberger, USA och sir Keith Speed, Storbritannien. Det var en sensation som ledde till att hela frågan togs upp på nytt. Båda herrarna hävdade att Väst hade samarbetat genom avtal med svenska marinen och Weinberger sade att USA alltid brukade testa försvarssystemen hos sina allierade och andra välvilligt inställda makter, dit han räknade Sverige. Möjligen var båda herrarna alltför frispråkiga och kände inte till vilken debatt och vilken sekretess som gällde kring frågan i Sverige. Snabba dementier från Washington, London och Stockholm ändrade inte läget. NATO hade samarbetat med den svenska marinen, det blev nu en snabb slutsats i medierna. Frågan var dock hur långt samarbetet hade gått, t.ex. vid ubåtsjakterna. Nu gick bollen vidare till den statliga s.k. Ekéuskommisionen, som skulle utreda svensk säkerhet och försvar under epoken 1969–89. I ett delbetänkande, SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan*, gjorde nu enmansutredaren, ambassadör Rolf Ekéus följande bedömning:

Övervägande skäl talar sålunda för att motiven för undervattenskränkningarna var funktioner av en operativ planering inför en stormaktskonflikt i Centraleuropa, och att därför motiven vad avser intresset av intrång på svenskt vatten kunde väga jämnt mellan pakterna [...] Sovjetunionen kan därför knappast uteslutas som möjlig kränkande makt. (s. 344).

Det var en breddning i skuldfrågan, en diplomatisk tolkning, även om Sovjetunionens motiv inte förnekades. Problemet med Ekéus diplomatiska tolkning var dock att det fattades en bit i resonemanget. Egentligen var det uppenbart att västsidan (NATO, främst USA och Storbritannien) hade god insyn i det svenska sjöförsvaret och knappast behövde kränka Sveriges vatten för att få veta vad man behövde – medan det omvända gällde Sovjetunionen och WP. *Det är i själva verket grundbulten i denna fråga.*

Mycket talar för att Sverige fick en diskret teknisk hjälp från USA och Storbritannien för att förbättra sin förvarning och ubåtsjaktförmåga efter *U 137*. Under de följande ubåtsjakterna 1982–87 ökade den svenska förmågan medan Sovjetunionen och WP på sin sida hårdbevakade Sverige fram till den stora politiska kursomläggningen under Gorbatsjov åren 1985–87. Den svenska protesten i Moskva 1983 exponerade Sverige politiskt och strategiskt och var inte byggd på helt säkra bevis (dessa har starkt ifrågasatts under följande år på viktiga punkter). Enligt min tolkning var det ett klart säkerhetspolitiskt misstag av regeringen Palme att driva denna linje, vilket dock kan förklaras av det hårda stämningsläget i den svenska försvarsdebatten vid denna tid. I stället borde regeringen ha nöjt sig med att markera att intrången i svenska vatten fortsatte och att Sverige politiskt och militärt skulle göra allt för att stoppa verksamheten. Nu blev det i stället en inrikespolitisk tvistefråga och en föga uppbygglig politisk strid i frågan.

Den fortsatta utvecklingen bekräftade att Sverige hade hamnat i en mycket märklig diplomatisk och säkerhetspolitisk position genom att driva "sitt eget kalla krig" mot Sovjetunionen i ubåtsfrågan åren 1981/83–1986/87. När ÖB 1987 på nytt ville peka ut Sovjetunionen som kränkande makt gick regeringen Ingvar Carlsson (S) emot detta då man ansåg att underlaget inte räckte i nationalitetsfrågan. Det innebar för Sverige en återgång till en försiktigare position, som liknade övriga västländer. På sitt sätt var det en normalisering av läget. Tidsmässigt kom den dessutom när östblocket började lösas upp alltmer, vilket slutade med Sovjetunionens fall vid årsskiftet 1990/91.

Ubåtsfrågan som sakfråga är en sak, hur den säkerhetspolitiskt hanterades en annan sak.

Varför den svenska regeringen från 1983 och några år framåt, till skillnad från övriga västnationer, valde att peka ut Sovjetunionen för ubåtskränkningar är en säkerhetspolitisk gåta. Sannolikt var det mest en fråga om s.k. inrikes utrikespolitik, d.v.s. det gällde för regeringen Olof Palme (S) att inte tappa politisk terräng till oppositionen på denna fråga.

Hur Olof Palme i sin utrikespolitik kunde driva in det alliansfria Sverige på denna isolerade linje mot Sovjetunionen i denna fråga är dessutom mycket märkligt.

Noter

¹ Se Statens offentliga utredningar (SOU), Ubåtsskyddskommissionen, SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet*, SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*, SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan*, (Delbetänkande), SOU 2002:108, *Fred och säkerhet*, Ekéuskommissionen. Se även SOU 1994:11, *Om kriget kommit: förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*, (Neutralitetspolitikkommissionen, NPK), Wilhelm Agrell: *Den stora lögnen: ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter*, Stockholm 1991, Charles Silva, *Keep them Strong, Keep them Friendly: Swedish-American relations and the Pax Americana 1948-1952*, Stockholms universitet, Stockholm 1999, Robert Dalsjö, *Life-Line Lost: the rise and fall of "neutral" Sweden's secret reserve option of wartime help from the West*, Stockholm 2004, Jerker Widén: *Väktare, ombud, kritiker: Sverige i amerikanskt tänkande 1961–1968*, Stockholm, 2009, Bengt Gustafsson, *Det sovjetiska hotet mot Sverige under det kalla kriget*, FOKK nr 12, FHS, 2007, Bengt Gustafsson och Ola Tunander debatt i *Historisk Tidskrift*: 3/2008, 1/2009, 2/2009, 3/2009, Herman Fältström (red), *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget*, FOKK nr 15, FHS, 2008, Rolf Edwardsson (red), *Vi levde i verkligheten*, FOKK nr 18, FHS, 2008, Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift, 4. Häftet, 1997, (den finske kommandören Jussi Lähteinen om den svenska ubåtsjakten, Ola Tunander, *Härsfjärden: det hemliga ubåtskriget mot Sverige*, Stockholm 2001, Ola Tunander, *The Secret War Against Sweden: US and British submarine deception in the 1980s*, London 2004. Jfr även IFS, 1/1995, (Oslo) artikel av Fred O. Nilsen, Institutt for Forsvarsstudier, en studie av rapporterade observationer i Norge i jämförelse med egna och allierade ubåtsrörelser i norska vatten.

² Statsminister Torbjörn Fälldin (C) meddelade världsmidia vid en presskonferens den 5.11.1981 att det rörde sig om "en allvarlig kränkning av svensk suveränitet och territorium" då ubåten hade "trängt in på militärt skyddsområde" och enligt svenska undersökningar dessutom "med stor sannolikhet är bestyckad med kärnvapenladdningar." Uran U-238 fanns ombord enligt svenska experter, vilket med största sannolikhet indikerade att det fanns kärnvapen ombord. Statsministern kallade detta "den mest uppseendeväckande kränkningen av Sverige sedan det andra världskriget." (SVT, Öppet arkiv, U 137, sändning 1,22 min den 5.11.81.)

³ Se Mastny, Vojtech et al (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War: Threat Perceptions in the East and West*, Routledge 2006. Frede P. Jensen slår fast att Sverige inte finns med i WP-planeringen, s. 102.

⁴ Agrell, Wilhelm, "Silent allies and hostile neutrals: nonaligned states in the Cold War", s. 153, i Mastny (2006) s. 141-162. Agrells källa är Ekéuskommissionen, SOU 2002: 108, s. 728-731.

⁵ Se t ex Vojtech Mastny, Did East German Spies Prevent A Nuclear War? http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_stasi/mastny.cfm?navinfo=15296.

⁶ Se även G. Arbatov, *Cold War Two or Détente?: the Soviet viewpoint*, Willem Oltmans, London 1983, och G. Arbatov, *The System: an insider's life in Soviet politics*, New York 1992.

⁷ Se Iko, P. & Zetterberg, K. (red), *Kvalificerat hemlig*, Medd. från MHA nr 10, Stockholm

2002 (uppsatser av Wikström Alenius om T-kontoret m.m.), jfr. Agrell, W., *Den stora lögnen*, Ordfront 1992 och Agrell, W., *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000*, Ordfront 2000.

⁸ Detta leder till att 1) dokumentationen i denna typ av ärenden i officiella arkiv blir svag, i Sverige kan t.ex. mycket behandlas som arbetsmaterial, som inte är arkivbildande, 2) särskilda regeringsbeslut behövs för att släppa det hemliga material (70 års sekretess) som trots allt bevaras i de officiella arkiven ("toppen på ett isberg"). Jfr. med att FRA lyder direkt under regeringen och att forskningen inte har tillgång till dess arkiv, det är helt stängt.

⁹ Jag har fått ta del av delar av UD HP 52 G, Svenskt sjöterritorium och kränkningar, som täcker åren 1981-1992, med ÖB:s rapporter, UD-underlag m.m. Materialet är föga sensationellt, inte ens kring *U 137*, men visar klart på den stora aktiviteten i Östersjön mellan blocken. Otillåtna passager av svenskt territorialvatten av övervattensfartyg från många länder (både örlogsskepp och handelfartyg) finns i mängder, ofta snabbt övergående, t ex vid Sydkusten, Gotland, Stockholms skärgård, men även från svensk sida kring Åland. Ett intressant mönster syns dock då UD vid enstaka tillfällen är missnöjd med att örlogsfartyg från väst har "clearats" med marinchefen (CM) utan att tillstånd gått över UD. (Föranmälan till UD krävdes i princip).

Recensioner

Mathias Mossberg, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm: Leopard Förlag 2009). 221 s., häftad, ill.

Anmäld av Kent Zetterberg

I den av Rolf Ekéus ledda kommissionen om svensk säkerhetspolitik 1969–1989, SOU 2002:8 *Fred och säkerhet*, ingick som huvudsekreterare ambassadör Mathias Mossberg. Han hade länge varit stationerad i Moskva och var en sovjetkännare/rysskännare på det säkerhetspolitiska och diplomatiska fältet. Inom Ekéuskommissionen framlades även ett delbetänkande i ubåtsfrågan, SOU 2001:85 *Perspektiv på ubåtsfrågan*, med Mathias Mossberg som huvudsekreterare. Till min stora överraskning har Mossberg nu i sin nya bok tagit ut svängarna ordentligt jämfört med den försiktiga Ekéuskommissionen. Nu sluter han upp bakom Ola Tunanders konspirationsteori helt och hållet, men söker gardera sig genom vissa reservationer i slutet av varje avsnitt av typen "det kan ha gått till så här."

Efter Weinbergers och Speeds uttalanden i SVT år 2000 öppnades slussarna, inte minst för fantasterna. Ett svårt fall är fredsforskaren Ola Tunander i Oslo, vars fantasifulla böcker i frågan med många spekulationer, feltolkade

Kent Zetterberg är professor vid Försvarshögskolan med inriktning mot säkerhetspolitik, strategi och militärhistoria

källor och felskär, exercerande i detaljer m.m., har gått ut internationellt och tyvärr har präglat bilden utomlands – se *The Secret War Against Sweden: US and British submarine deception in the 1980s*. (2004). Tunander har tagit chansen och sökt pressa ut det mesta möjliga av "NATO-samverkan." Att västsidan skulle ha drivit en systematisk och suveränt lyckad vilseledningskampanj mot Sverige (regeringen och svenska folket) och mot Sovjetunionen, i samverkan med den svenska marinen, förefaller dock väl magstarkt. Det förutsätter förräderi från den svenska marinledningens sida, en fantastisk förmåga av de inblandade flottorna/marinerna att dupera alla under många år utan upptäckt, totalt vilseförda politiker och myndigheter, och dessutom skulle ingen inom det dåtida svenska folkförsvaret, med mängder av värnpliktiga och reservofficerare, ha avslöjat denna synnerligen riskabla hantering. Dessutom "läckte" NATO som ett säll mot slutet av kalla kriget, vilket gjorde att en desinformationskampanj av detta slag hade alla förutsättningar att misslyckas.

Både Tunander och Mossberg överskattar även kraftigt Sveriges politiska och strategiska betydelse i kalla kriget. När man läser dem får man intrycket att det mesta kretsade kring Sveriges göranden och låtanden; Sverige var nyckelstaten. Genom den nordiska balansen rådde det tvärtom en viss avspänning i det svenska närområdet och Sverige var en ganska perifer stat för både Moskva och Washington. En helt annan sak är att västsidan uppenbart gav Sverige ett omfattande teknikstöd efter *U 137*, vilket den svenska marinen kunde utnyttja för att förbättra sin förmåga till ubåtsjakt och övervakning av det egna territoriet. Den svenska regeringen hade uppenbart godkänt detta, men de närmare formerna för detta känner vi ännu inte.

Mossbergs disposition är kronologisk och han följer ubåtsintrången i svenska vatten från Utö 1980 över *U 137*, Hårsfjärden och Karlskrona åren 1981–84 och ubåtsutredningarna, vidare ubåtssamtalen i Moskva 1991–93, avslöjandena om sillar och minkar i avlyssningen (FOA 1994), uttalanden från USA och Storbritannien (Weinberger och Speed år 2000) till Ekéuskommissionen 2001–02. Mossberg landar till sist i en bedömning av det sannolika händelseförloppet (s. 183ff), där han hävdar att den svenska marinen i samverkan med västmakterna målade upp bilden av ökad sovjetisk ubåtsaktivitet mot Sverige. Efter skildringen av jakten vid Hårsfjärden 1982 skriver Mossberg (s. 188) följande:

Efter denna lyckade operation behövde vare sig västsidan eller den svenska marinen göra särskilt mycket. Den svenska allmänheten ser ubåtar överallt. Miljonerna rullar in till den svenska marinen. Misstron mot Sovjetunionen ökar dramatiskt. Den svenska säkerhetspolitiska scenen präglas av fullt krig. Palmeregeringen får problem med trovärdigheten i sin avspänningspolitik. Och ryssarna har fått ännu ett problem på halsen utöver Polen, Afghanistan och allting annat.

Mossberg påstår nu alltså på fullt allvar att briter och amerikanare tillsammans med den svenska marinen konspirerade mot den svenska regeringen och skapade "fejkade" ubåtshot som man skyllde på Sovjetunionen! Trots att Mossberg har en driven penna och bitvis analyserar väl i detaljer och lyfter fram nya politiska perspektiv i frågan, hamnar han till sist i Ola Tunanders konspirationsteori. Både Tunander och Mossberg antyder förräderi från ledande personer inom marinen, utan synliga bevis; detta kunde i princip utgöra grund för åtal. Mossberg slår dock av eftertankens blekhet och reserverar sig till sist i detta kapitel: "Jag säger inte att det är så här det gått till. Men det kan läsas så här. Och det är problematiskt. Mycket problematiskt." (s. 189) Mossberg resonerar vidare och anser att nationen Sverige blev grundlurad av ubåtsjakterna, eller med hans egna ord: "Det var en blåsning först och främst för landet Sverige." Han räknar upp en rad effekter, som följde av detta: Mattan rycktes undan för socialdemokraternas avspänningspolitik under Olof Palme, som i stället fick ta en konflikt med Moskva, vilken var påhittad. Regeringen kunde inte lita helt på Försvarsmakten. Det var "en blåsning även för Försvarsmakten", där många arbetade lojalt och möjligen även för ÖB, som inte alltid var orienterad ordentligt. Även media råkade ut för en blåsning och eldade villigt på med krisrapporter, vilket höjde den politiska temperaturen. Framför allt blev det svenska folket lurat.

Mossberg spekulerar även över västmakternas motiv: "Men om västsidan också hade övergripande politiska motiv, utöver tester och övningar, då blev även de svenska centrala aktörerna blåsta." (s. 191) Han anser även att USA ville påverka Sverige och svensk politik och drev spelet långt. Hans slutsats är magnifik och liknar en agentroman: "Men framför allt blev vi utsatta för ett skickligt genomfört spel. Det var smart uttänkt, det var väl planerat, det var väl utfört. Aktörerna lyckades väl med att hålla tätt och sopa igen spåren. I varje fall nästan." (s. 192) Mossberg avrundar med en beskrivning om "Lögnen som politiskt instrument". Här sker återkopplingen till Weinbergers och Speeds

uttalanden år 2000 om överenskommelser med den svenska sidan. Dessa har dementerats från USA, Storbritannien och Sverige och hittills har ingen officiellt trätt fram i saken och gett påståendena mer innehåll. Mossberg slutar med att uppmana Försvarsmakten att tala klartext om vad den har haft för sig: d.v.s. här medger han att det som skulle bevisas inte är bevisat, vilket onekligen är förärgligt när man beskyller en hel yrkeskår för intriger och förräderi. Mossberg uppmanar nu "bovarna" att träda fram och bekänna och göra avbön. Det är något naivt.

Grundfelet med både Tunander och Mossberg är att de är dåliga strategiska, marina och militära bedömare. De ser inte vad som är realistiskt och driver därför sina politiska konspirationsteorier utan att kunna stoppa på vägen. Det ger ett lätt fanatiskt intryck. De övertolkar Sveriges västberoende, trots att här gällde många restriktioner under kalla kriget. De är djupt troende i sin sak – ubåtsfrågan har en lätt religiös karaktär av troende i luven på varandra – och de är övertygade om sin politiska bedömning. Denna går ut på att Palmeregeringen utsattes för ett västattentat i form av en komplott mellan Reaganregimen och den svenska marinen, dessutom understödd av de smarta briterarna. Komplotten var alltså sällsynt utstuderad enligt denna tolkning. Sverige bytte regering från Torbjörn Fälldin (C) till Olof Palme (S) hösten 1982 – då slog västkomplotten till för att hindra Sverige att bedriva avspänningspolitik i världen och underlätta USA-offensiven mot Sovjetunionen. Den tolkningen är nog, med förlov sagt, att överskatta Sveriges strategiska och världspolitiska betydelse.

Så här ser min alternativa tolkning av hela komplexet kring ubåtsfrågan ut. I det storstrategiska läget med en ökad spänning mellan blocken, den andra heta fasen av kalla kriget 1979–85, inträffade *U 137*-affären och de följande ubåtsjakterna i Sverige under 1980-talet. Intrång och kränkningar i svenska vatten av ubåtar, grodmän m.fl. var inget nytt, utan hade förekommit under hela kalla kriget. Sverige befann sig från 1949 och framåt som buffertstat mellan NATO och Sovjetunionen (WP 1955) i Östersjöområdet, en delikat position som märktes på många sett marint. Världsnyheten med *U 137* på grund en vecka i Karlskrona skärgård hösten 1981 blev dock en vändpunkt i den svenska säkerhetspolitiken och i hur man hanterade denna typ av kränkningar.

Nu hävdade regeringen att det var en avsiktlig kränkning av Sovjetunionen i militärt skyddsområde. Detta följdes upp 1983 med nya utpekandena av Sovjetunionen som kränkande makt. Detta ledde till frostiga förbindelser med

Moskva, en ökad spänning i det svenska närområdet, rader av "offentliga ubåtsjakter" i militära skyddsområden åren 1982–85, dock utan några synliga resultat för världspressen. Minnet av *U 137* stannade dock länge kvar som en bild av ett hotfullt Sovjetunionen i svenska vatten, inte minst i svensk debatt och politik. Sverige hade plötsligt blivit något av en frontstat i kalla kriget. I svensk debatt och politik dominerade detta synsätt nästan helt. Utomlands fanns dock en viss skepsis mot de svenska ubåtsjakterna där Sverige offentligt pekade ut Sovjetunionen – det var ett mönster som kraftigt avvek från det internationellt vedertagna. Båda blocken spionerade intensivt på varandras militära styrkor och kapacitet under kalla kriget med en allt mer sofistikerad utrustning och metodik. Samtidigt hade Helsingforsavtalet 1975 lett till en viss avspänning i Europa mellan blocken och ett nytt säkerhetssystem, där man inspekterade delar av varandras arsenaler och militära övningar för att öka den gemensamma säkerheten (CFE-avtalet m.m.). Sverige deltog som en ledande stat i den senare verksamheten och i nedrustningsförhandlingarna under 1970- och 1980-talen. Här framstod landet som en drivande kraft och ett internationellt föredöme. Utpekandet av Sovjetunionen som kränkande makt i svenska vatten passade inte riktigt in i denna bild för många utländska ledare och bedömare i Väst. Varför driver Sverige denna skarpa linje, frågade sig förvånade bedömare i Väst.

Sverige var formellt alliansfritt och neutralt men en klar västdemokrati med starka sympatier för västsidan och mot östdiktaturerna, samlade i WP under Sovjetunionens ledning. Detta ledde uppenbart till att WP/Sovjetunionen ansåg sig kontinuerligt behöva spionera mot Sverige, som var ett strategiskt nyckelområde vid ett krig i Europa, inte minst genom sin långa kust och gräns vänd mot WP. Verksamheten var intensiv och ökade under 1980-talet, till lands, till sjöss och i luften. Man följde även svenska övningar och NATO-övningar i Östersjön regelbundet. Spionaget var dock ofta klumpigt och Sverige utvisade fler WP-spioner än de flesta andra länder under kalla kriget, vilket säger mycket.

Sovjetunionen blev försiktigare efter *U 137*-fadäsen och det är enligt min mening tydligt att den sovjetiska östersjöflottan senare sällan var inblandad i verksamheten mot de svenska kusterna och farlederna. (Att följa större övningar till sjöss var en annan sak, det var östersjömarinens uppgift.) Verksamheten fortsatte dock oförtrutet, och det var uppenbart att påhållningar från Sovjet fortsatte genom andra sovjetiska organ. Mycket talar för att man i Moskva visste att Sverige samarbetade diskret med NATO-sidan för att skydda sina

militära områden och farleder. Detta ökade säkert den sovjetiska misstänksamheten mot Sverige och gjorde att Spetsnazförband, GRU-enheter, KGB m.fl., de verkliga experterna på området, nu ökade sin verksamhet mot Sverige. Denna var betydligt mer sofistikerad än *U 137*:s klumpiga inträngande i Gåsefjärden oktober 1981. Dessa organ hade specialenheter, inklusive Spetsnazförband, ubåtar och andra farkoster väl lämpade för alla krigsförberedelser. Det är naivt att tro att de inte verkade över hela Sveriges yta under kalla kriget (t.ex. TIR-lastbilarna, mängder av medarbetare i Sverige m.m.). Östersjömarinen hade visat sin klumpighet med *U 137*-affären – därefter blev det mer specialisterna inom GRU och KGB som tog över uppgifterna kring svenska installationer, vatten och farleder. Men här får jag göra som Mossberg och reservera mig – jag säger inte att det var så, jag säger bara att det kan ha gått till så (!).

Sverige behövde stärka sin ubåtsjaktförmåga efter *U 137* och fick hjälp från västsidan med teknik, knowhow, information, system m.m. Det gjorde att den svenska förmågan återtogs snabbare än den annars skulle ha gjort. Hur långt detta samarbete gick vet vi inte i dagsläget, men mycket talar för att det hade samma omfattning som inom luftförsvaret. Det räcker med att säga att Sverige med den snabba teknikutvecklingen blev alltmer beroende av Väst.

Allt clearades med regeringen i princip, men sekretess råder ännu på en stor del av området. Skulle militären ha gått längre i samarbetet än vad regeringen i princip hade tillåtit, borde detta förr eller senare ha uppdagats. Omvänt kan man anta att regeringen, främst genom försvars-, stats- och utrikesministrarna bör ha varit väl informerade om det hemliga och mycket diskreta samarbetet med Väst. (USA och Storbritannien med bistånd av Danmark och Norge som "NATO-agenter" för Sverige.) Allt sköttes mycket sekret, men min hypotes är att försvarsministrarna, t.ex. Anders Thunborg och Roine Carlsson, (båda S), som satt åren 1983–85 respektive 1985–91, var nyckelpersoner, som i sina roller blev mest informerade. Däremot är det oklart om försvarsministrarna i de borgerliga regeringarna 1976–82, Krönmark (M), de Geer (FP), Gustafsson i Stenkyrka (C), var särskilt väl informerade om västsamarbetet, eftersom regeringen Palme efter valnederlaget 1976 inte klargjorde och informerade den tillträdande Fälldinregeringen om detta. (Intervju med Fälldin 2 nov. 2009). Efterhand tycks dock Fälldin och Krönmark ha fått ett bättre grepp om ämnet medan försvarsministern Gustafsson i Stenkyrka (C) hamnade vid sidan av, inte minst efter sitt beryktade uttalande om att "Visserligen är vi neutrala men vi vet var vi hör hemma"!

Väst (USA, Storbritannien, Västtyskland) testade vid enstaka tillfällen de svenska försvarssystemen till sjöss, t.ex. vid örlogsbesök. Det var beprövade sätt att få tester och "leveranskontroller." Att dessa tester skulle ha "blåsts upp" till "ubåtsjakter" förefaller dock mindre sannolikt – och det återstår framförallt att bevisa detta med tydliga exempel. Tills detta inte har skett är det fråga om fria fantasier. NATO och Väst kunde genom sitt samarbete med Sverige i fråga om militär teknik, system m.m. i princip få veta det mesta vad man ville veta, diktaturen Sovjetunionen däremot ingenting alls, det var en självklarhet, som en del debattörer nu tycks ha glömt bort.

Sist och slutligen: Sovjetunionen tog hand om all militär offensiv planering om Finland och Sverige för egen del, det hade WP inte med att göra. Vid ett storanfall västerut gällde det att snabbt få kontroll över Sverige och Finland och då var alla metoder tillåtna. Bäst var att tvinga de två länderna att inte göra något och förbli neutrala helt på Moskvas villkor. Sovjetunionen var en kommunistisk fullblodsdictatur, med en jättelik kärnvapenarsenal, som i krig skulle skrämma Sverige och Finland till neutralitet och tystnad – eller om man vrenskades, snabbt se till att få politisk och militär kontroll av de båda länderna. För att klara detta hade man ett intensivt spionage, vilseledning och andra verksamheter igång, som skulle få full effekt i en krigsöppning. Detta var sovjetisk tradition. Finland hade man ett grepp om genom VSB-pakten, som tillkom 1948. I Sverige hade man efterhand byggt ut en stor och professionell verksamhet, inklusive militär underrättelseverksamhet. Att den gravt skulle ha försummat de svenska vattnen och farlederna tror jag inte på; tvärtom talar det mesta för att man var mycket förtrogen med svenska farvatten sedan 1930-talet och att man i ett skymningsläge kunde utnyttja detta hänsynslöst.

De tekniska bevisen för kränkningarna och intrången i svenska vatten under kalla kriget har visat sig bräckliga i en rad fall. Det är riktigt. De lider av många svagheter och det är svårt att källkritiskt klara ut nationalitetsfrågan, men detta hör till undervattenssjaktens natur i alla länder. Detta borde ha lett Sverige till en större återhållsamhet i ubåtsfrågan. Både politiskt och militärt hade det räckt med att slå fast att raden av kränkningar och intrång fortsatte. Det var ett svårt politiskt misstag att direkt peka ut Sovjetunionen och WP som de skyldiga. Det ökade spänningen i Nordeuropa och var kontraproduktivt enligt min mening. Bevisningen var ihålig och kunde lätt avfärdas som provokationer. Efter *U 137*-affären blev dock frestelsen för stor och sedan var bollen i rörelse resten av kalla kriget. Sverige hamnade därmed som enda stat i Europa

i en grupp för sig, där man utmålade bilden av ett hotfullt Sovjetunionen som kränkte svenska vatten trots svenska protester.

Mathias Mossbergs tes är fullt klar. Han framställer sig som sovjetkännare och en stark tvivlare på att sovjetiska ubåtar någonsin kränkte svenska vatten. Därefter går han ett steg längre och hävdar att det var NATO-ubåtar som var i svenska vatten. Beviset för detta skulle vara två uttalanden i svensk TV om att Sverige och USA respektive Sverige och Storbritannien hade ett avtalat samarbete på området. Det gäller en intervju med USA:s försvarsminister Caspar Weinberger den 8 mars 2000 i SVT 2 i programmet *Striptease* och en intervju några veckor senare med sir Keith Speed, brittisk marinminister 1979–81. Speed skulle ha "bekräftat" s.k. beredskapstester från NATO:s sida av det svenska ubåtsskyddet. Avsnitt har den talande rubriken "Amerikaner och briter erkänner" (s. 153).

Tyvärr har Mossberg inte gjort någon grundlig källkritisk analys av ämnet. Vad betyder dessa två uttalanden egentligen och vad finns det för bevis? Mossberg och många andra har tagit för givet att de två TV-intervjuerna från 2000 betydde "erkännanden" om att USA respektive Storbritannien stod bakom en del av ubåtskränkningarna i svenska vatten, och att detta hade skett efter avtal med svenska myndigheter. (Marin och marin emellan.)

Fullt så enkelt är det inte. Intervjuerna kan problematiseras avsevärt. Weinbergers poäng var att NATO alltid ansåg det nödvändigt att testa andra länders försvarssystem och att man gjorde detta regelbundet. Det kan tolkas på olika sätt. Speed tillfogade att tester av svenskt kustförsvar förekom främst efter U 137-händelsen 1981. Vad betyder detta egentligen? En rad skiftande tolkningar kan göras, t.ex. följande:

1. Tester av svenskt kustförsvar gjordes efter överenskommelser mellan marinerna som ett inslag i ett övningsmönster och vid örlogsbesök. Detta kunde klaras av marinerna emellan men hade politisk accept. (Om inte så var det en form av militär konspiration, men detta verkar föga troligt.)

2. Tester gjordes endast vid enstaka tillfällen och med högsta sekretess i syfte att man på svensk sida skulle få en utvärdering av hur det svenska ubåtsskyddet förbättrades efterhand, inte minst genom köp och stöd från Väst (materiel, knowhow m.m.) Här kan man tala om en intressegemenskap, "leveranskontroll" och svenska behov att snabbt stärka sin förmåga.

3. Västsidan hade inga avtal med marinen eller det svenska försvaret, men utförde ändå på eget initiativ spaning mot och tester av det svenska kustför-

svaret för att se om och hur man blev upptäckt. (I så fall har Weinberger missuppfattat saken, det fanns inget avtal i botten.)

4. "Testerna" och "hjälpen" hade verkligen avtalats på politisk nivå men om detta höll man stenhårt tyst om på alla sidor (USA, Storbritannien, socialdemokratiska och borgerliga regeringar i Sverige.) Detta risktagande på hög politisk nivå förefaller dock föga troligt – det borde ha avslöjats och riskerna var alltför stora.

Mossberg har för sin del bestämt sig: han anser att det var västubåtar som var i svenska vatten och att Försvarsmakten och svenska politiker gav det svenska folket en felaktig bild av vad som skedde (s. 12). Mossberg hävdar vidare att den svenska marinens ubåtsjakt – "vårt alldeles eget kalla krig" väckte misstro hos andra länder i väst. Han antyder även att det var Reaganregimen i USA som på 1980-talet som ytterst låg bakom den svenska ubåtsjakten i syfte att höja temperaturen i det kalla kriget och för att sätta stopp på den svenska socialdemokratiska fredspolitikerna med avspänning och brobyggande. I stället ville man stöta Sovjetregimen, som Reagan kallade onskans imperium. Det var då logiskt att Sverige skulle tvingas in i ledet i Väst och att det var "nyttigt" för Sverige att få klart för sig vilket hot Sovjetunionen var mot det egna landet. Mossberg tar fram ett antal faktorer som drev på den svenska ubåtsjakten och utpekanden av Sovjetunionen som boven i dramat längs de svenska kusterna:

Ryssland/Sovjetunionen var den traditionella fienden för Sverige i historien och rädslan för ryssen fanns djupt rotad i den svenska folksjäl.

Endast 10 procent av svenska folket såg Sovjetunionen som ett hot på 1970-talet men siffran steg dramatiskt till 40 procent efter *U 137* och Hårsfjärden åren 1981–82.

Försvarsmakten lyckades med hjälp av ubåtskränkningarna hålla uppe en stark hotbild mot Sverige (s. 38).

"Budgetubåtar" för marinen var sedan 1980 (Utöjakten) ett sätt att få ökade anslag till ubåtsjakten. (Diskutabelt.)

Dessutom spekulerar han om att USA vid slutet av 1950-talet hade tänkt komma överens med den svenska marinen om att vid ett krig skjuta Polarismissiler från den svenska västkusten.

Detta är en omtvistad fråga, snart blev dock missilernas räckvidd dock längre och då föll den svenska kusten bort som hypotetisk option (s. 56 f).

Sammanfattande har Mossberg skrivit en spekulativ bok, utan notapparat och litteraturlista, där han driver tesen att västmakterna och den svenska ma-

ringen intrigerade mot den svenska regeringen i ubåtsfrågan och genom sina manipulationer lyckades få Sovjetunionen utpekad som syndabock. Den är inte övertygande i sin grundtes. Mossberg hamnar därmed i gruppen av konspirationsforskare, där särskilt fredsforskaren Ola Tunander, nu verksam i Oslo, har drivit denna tolkning. I det svenska inbördeskriget om ubåtsjakterna har vi därmed fått två yttergrupperingar, "de ortodoxa", som håller stenhårt på att inkräktarna var sovjetiska (WP) och "konspiratörerna", som lika stenhårt anser att det var NATO som var här och lurade svenska folket. Själv föredrar jag att vara sekulariserad i detta religionskrig. Min skepsis grundas på att båda maktblocken hade starka strategiska intressen att bevaka i de svenska vattnen under den heta andra fasen av kalla kriget. NATO-sidan hjälpte Sverige tekniskt och med underrättelser och kan även ha varit i svenska vatten, dock sannolikt sällsynt; Sovjetunionen var här oftare, och då var de klart objudna. Även Sverige hade faktiskt strategiska intressen i Östersjön, vilket verkar helt glömmas bort i debatten. De svenska ubåtarna var t.ex. flitigt verksamma i Östersjön under kalla kriget. Numera vet vi att de hade viktiga uppgifter i det framskjutna försvaret mot en invasion över havet, t ex vid den baltiska kusten.

Mathias Mossbergs bok *I mörka vatten* rör sig i dubbel bemärkelse i mörka vatten. Det är en politiskt frustrerad pamflett, men den är för ensidig och militärstrategiskt orealistisk för att ge ett definitivt svar i ubåtsfrågan. Till förtjänsterna hör dock att Mossberg tar upp några frågor, som det är värt att bora vidare i, t.ex. underrättelsesidan. Personligen anser jag att det är synd att Mossberg alltför mycket har svält Ola Tunanders fantastiska konspirationsteorier. Ytterst tycks båda herrarna vilja komma åt marinen och Carl Bildt (M) som syndabockar i frågan, vilka då hindrade Olof Palmes och den socialdemokratiska regeringens freds- och avspänningspolitik i detta heta skede av det kalla kriget. Jag kan förstå att man kan hamna i detta synsätt, men det skymmer sikten betydligt.

Henning Mankell har välsignat Mossbergs bok genom att skriva ett förord, där han helt och hållet har svält konspirationsteorin. Det är beklagligt. Jag uppskattar Mankell som författare, men här har han haft svårt att skilja på fiktion och verklighet.

Vasilij Besedin, *Inifrån U 137: min egen berättelse* (Karlskrona: Albinsson & Sjöbergs Bokförlag, 2009). 112 s., inb, ill.

Anmäld av Per Andersson

Bokens författare, kaptenlöjtnant Vasilij Besedin, var 1981 politisk officer med tjänstgöring på den ryska ubåten *U 137* som i oktober samma år grundstötte vid inloppet till Gåsefjärden utanför Karlskrona.

En politisk officer placerad ombord på ett stridsfartyg/ubåt tillhörde normalt den militära underrättelsetjänsten GRU eller i vissa fall KGB. Besedin var således ingen utbildad ubåtsofficer. Alla som sett filmen "Jakten på Röd Oktober" minns säkert den politiska officeren, som förutom att upprätthålla moralen ombord samt att hålla ett vakande öga på officerarna även hade en viktig funktion i samband med armeringen av ubåtens kärnvapen. Den ubåt som filmen handlade om var en modern högteknologisk atomubåt till skillnad från *U 137*, som var en konventionell ubåt med en längd av 76 meter och ett deplacement på lite mer än 1000 ton.

Denna ubåt hade sannolikt inga sofistikerade säkerhetssystem för de kärnvapentorpeder som fanns ombord när ubåten var på stridspatrull eller särskilda operationer, utan här förlitade sig det sovjetiska systemet på att fartygschefen och den politiska officeren tillsammans innebar tillräcklig säkerhet för att kontrollera dessa vapen. Detta är viktigt att betona eftersom den politiska officeren därmed är en av de få ombord som känner till ubåtens uppgifter och får ta del av alla order, som dels redan finns ombord i förslutna kuvert eller nya order som krypterat sänds till ubåten.

Inifrån U 137 är egentligen till viss del en charmerande bok att läsa. Den är skriven på ett typiskt ryskt militärt sätt och man har vid översättningen till svenska direktöversatt många ord till att komma så nära originalet som möjligt vilket förhöjer läsvärdet, åtminstone för läsare med militär marin bakgrund.

Besedin beskriver livfullt livet ombord på den trångbodda ubåten där dygnsrytmen hängs upp på måltiderna och små tävlingar som organiserades för att

Per Andersson, f. 1946, överstelöjtnant, tidigare medlem i den marina analysgruppen av ubåtskränkningar. Nu pensionerad och ingår i den särskild grupp inom FOKK (Försvaret och Kalla Kriget) som studerar olika aspekter på dessa kränkningar.

aktivera de värnpliktiga samt skildringen av när styrmannen fick så svår tandvärk att doktorn tvingades dra ut tanden. Detta gjordes med påslagen orderhögtalare så att alla ombord kunde höra styrmannens stön och jämmer och följa hela händelseförloppet.

Incidenten som skedde den 2 oktober 1981 när ubåten kolliderade med en fisketrål väckte förvirring och rädsla ombord. Det kunde ju ha varit vajern från en gammal förankrad mina som fastnat i ubåten. Denna händelse är central för den fortsatta skildringen. Besedin berättar om den reparation som gjordes under det planerade uppehållet i Swinoujscie i Polen från den 7-17 oktober. Radiopejlens ramantenn hade skadats av trålwiren och var böjd. Reparationen prioriterades eftersom radiopejlen var ett av systemen för positionsbestämning.

Besedin skriver att pejlen inte kunde repareras på ett tillfredsställande sätt och att därför nyttjandeförbud utfärdades. Detta skulle ha resulterat i att fartygschefen Gusjtjin fick frågan från hemmabasen, om han ansåg att den andra delen i deras uppdrag skulle kunna genomföras enbart med navigationsstöttni-
ning från ubåtens Decca-system och att han efter viss betänketid svarat ja på detta. Besedin beskriver sin egen oro över att fortsätta operationen och att han egentligen vill avbryta och återgå till hemmabasen.

Detta anser jag vara en ren efterkonstruktion av Besedin för att framställa sig själv i bättre dager. I själva verket reparerades pejlen och givetvis avprovades den efter alla konstens regler. Pejls funktion testades ju också av de svenska utredarna när ubåten stod på grund vid Torumskär och den visade då helt tillräckliga värden för en säker navigation. Av de många fotografier som togs på *U 137* under den tid den fortfarande stod på grund kan man dessutom se att pejlantennen förefaller helt oskadad.

Besedin beskriver hur ubåten navigerade i området öster om Bornholm och att osäkerheten om var den exakta positionen var, sakta började komma. I samband med ett par tillfällen då man tog snabba Decca-lägen ska man ha korrigerat positionen på sjökortet och flyttat ubåtens bedömda position mer söderut. Detta skulle då ha resulterat i att man fick fortsätta på nordlig kurs för att komma in i det avdelade området och slutligen hamnade 57 distansminuter ur kurs. Enligt Besedin gick ubåten i undervattensläge normalt med en fart på 2,5 knop för att inte ge ifrån sig ljud som skulle kunna indikeras av Nato:s sonarbojar eller ubåtjaktfartyg. Detta skulle teoretiskt innebära att *U 137* under 22,5 timmar skulle ha gått på felaktig kurs för att korrigera de

fellägen som uppstått ombord i positionsbestämningen. Detta har ansetts orimligt både av ryska experter och av de tre svenska utredningar och kommissioner som utrett ubåtskränkningarna mot Sverige. Dessutom, som Besedin själv skriver, måste alla girar som beordrats och som råkade sammanfalla med farleden in mot grundstötningsplatsen ha skett genom en oerhörd slump, även då de order som getts om förändring av ubåtens djupläge.

Totalt sett så är Besedins beskrivning av navigeringen något svävande. Man kan förstå det, eftersom det inte går att rimligt förklara en felnavigering av den storleksordningen i det farvattnet och med den utrustningen. För mig förefaller det som om Besedin egentligen inte ens vill försöka förklara utan "passar" för att inte komma i en ofördelaktig dager om den reella sanningen eventuellt lämnas från ryska myndigheter.

I boken beskrivs det första mötet med Karl Andersson, stabschef på dåvarande Sydkustens Örlogsbas. Enligt Besedin skulle Karl Andersson ha pekat ut den exakta platsen på ett sjökort och även sagt att de skulle dras loss och få lämna svenskt vatten. Inget av detta stämmer med verkligheten. I den rapport som Andersson själv medverkat i beskriver han hur en matros först kom upp i tornet med ett detaljerat sjökort över rätt område, men att fartygschefen "sparkat" ner honom igen och att han därefter kom upp med ett överseglingsskort av södra Östersjön. Andersson skulle då lagt handflatan över sjökortet för att beskriva var de var, vilket torde ha inneburit att hans hand täckte hela Blekinge. Något löfte om lossdragning gjordes inte heller.

Besedin berättar vidare att de fick order om att förbereda sprängning av ubåten om svenskarna skulle försökt storma denna. Det skulle ha förts diskussioner ombord huruvida de även skulle använda kärnvapentorpederna till detta, men att man beslutat att inte göra detta utan att skjuta ut dessa oarmade och istället spränga vanliga torpeder. Till saken hör att andra officerare i besättningen tidigare berättat att det aldrig var aktuellt att förstöra ubåten. Besedin talar vid flera tillfällen om den stora katastrof som det skulle innebära om kärnladdningarna detonades; ja, till och med om ubåten kolliderat med en bergvägg i stället för som nu grundstött på ett undervattensgrund. Faktum är att det är i det närmaste omöjligt att utlösa en kärnladdningsdetonation genom att placera sprängämne på torpeden. För att åstadkomma en kärnreaktion krävs det enkelt uttryckt att det skal av sprängämne som omger laddningen måste fås att detonera exakt samtidigt över hela ytan, så att en sammanpressning/kompression uppstår som sedan startar kärnreaktionen. En konventionell

torped kan däremot fås att explodera genom att placera sprängmedel i anslutning till huvudladdningen.

Boken fortsätter därefter med de förhör som hölls ombord på *Västervik* och hur ubåten sedan drogs loss och man slutligen kunde lämna Sverige.

Som situationen blivit i Ryssland de senaste åren har den öppenhet som fanns en kort period nu helt försvunnit och man aktar sig noga för vad man säger i officiella sammanhang. Slutsatserna av Vasilij Besedins bok *Inifrån U 137* är därför närmast att betrakta som "Husbondens Röst", d.v.s. han vidhåller helt och hållet den officiella ryska uppfattningen hur ubåten kom att gå på grund. Att ubåten var utrustad med kärnvapenladdade torpeder förnekades länge men situationen blev till sist ohållbar och därför har Besedin åtminstone kunnat skriva om detta.

Vad han helt och hållet kringgår är att han som politisk officer kände till ordern och uppgiften som fartygschefen, i samband med eller strax efter det man lämnade Swinoujscie, fick från ledningen i Moskva och som medförde att man satte nordlig kurs mot Blekinge. Han skriver inte heller om den verkliga uppgift som stabschefen för ubåtsbrigaden, Josef Avrukjevitj, hade ombord utan vidhåller enbart att han skulle ha varit allmän mentor för fartygschefen under uppdraget.

Det är därmed egentligen inget nytt som framkommer i denna bok men det kan ändå vara en trevlig läsning eftersom den mer koncentrerar sig på livet ombord.

I boken finns också ett efterord av Kjell Albin Abrahamson, utrikeskorrespondent och författare. Även detta är av visst intresse att kommentera. Han skriver bland annat att han blivit både arg och besviken efter allt arbete han lagt ner på uppföljningen av *U 137*, nu när det visar sig att det sannolikt var en felnavigering och att ubåtsljuden som registrerats i Hårsfjärden och Karlskrona kunde härstamma från minskar, amerikanska ubåtar, miniubåtar eller budgetubåtar. Det är naturligtvis oroande att en ansedd utrikeskorrespondent har satt tilltro till den felaktiga information som spritts av några konspirationsteoretiker. Det vore kanske bättre om Abrahamson frågar dem som har kunskap i frågan. Vad gäller *U 137* har som ovan sagts redan tre statliga kommissioner – vari forskare, sakkunniga från Sjöfartsverket, SGU m.fl. deltagit – konstaterat att någon felnavigering, förutom själva grundstötningen, var det inte tal om.

Per Tingbrand, *Forna konflikter inom Nordkalotten: strövtåg, gränsfejder och krig till och med 1809*. Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 29. (Umeå: Johan Nordlander-sällskapet 2009). 330 s., häftad, ill.

Anmäld av Ulla Ehrensvärd

Det finns ingen självklar identitetsregion med namnet Nordkalotten. När man under andra världskriget rapporterade om händelserna i norr, sade man Nordnorge, Lappland eller norra Finland. Efter det att Nordiska rådet bildats 1952, började ett Nordkalottssamarbete att organiseras. Då associerades namnet Nordkalotten först med ett område norr om polcirkeln.

Per Tingbrand visar i sin bok att samarbete mellan folken i norr existerat långt före namnet Nordkalotten blev vanligt. Han själv sträcker sig ibland söderut i ryska Karelen till Ladoga och Peipus. För honom är det inte så viktigt med någon bestämd gränsdragning. Efter att ha fötts i Råneå och sedan varit verksam i Umeå och 37 år i Piteå känner han sig starkt bunden främst till denna norrländska bygd.

Hans utgångspunkt är banden mellan vänorterna Piteå och ryska Kandalaksja på Kolahalvöns södra strand. Han vill också presentera det "märkliga förhållandet, att de sista striderna mellan reguljär svensk trupp och en invaderande fiende faktiskt stått just i Piteå under såväl det Stora nordiska kriget 1700–1721 som det Finska kriget 1808–1809".

I de första två kapitlen ger Tingbrand en översikt över "Finnmarkens och nordvästra Rysslands geografi och kolonisation" samt "Handelsvägar och härnadståg under vikingatid och medeltid" med täta hänvisningar till inhämtad litteratur. Nästa kapitel består huvudsakligen av citat ur Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken (1555) i 1976 års svenska översättning. Därefter följer fem kapitel som bildar det väsentliga i boken.

Under 1500- och 1600-talen spelade den svenska ishavspolitiken en väsentlig roll. Tingbrand redogör här för de många konflikterna längs det svenska rikets nordliga och östliga områden för att nå fram till en gränsdragning mot de dansk-norska och moskovitiska rikena. Han tycks ha bemödat sig om att citera

Ulla Ehrensvärd är professor och har varit chef för Kungliga Bibliotekets och Krigsarkivets kartsamlingar.

varje notis som han funnit i äldre källor. Han ursäktar sig, att hans bristande kunskap i finska och ryska språken gjort, att han bara kan hänvisa till dylik litteratur om denna i sin tur blivit citerad på svenska. Man tar dock tacksamt emot alla dessa citat. Men man märker då svårigheten att tillgodogöra sig de 36-72 sidor långa kapitlen med löpande text, när det inte finns något index. Ibland förstår läsaren genom en avbrytande helsidesillustration, att författaren kommer in på en ny aspekt. Men jag skulle ha önskat att det funnits underrubriker.

Personligen finner jag det beklagligt, att Tingbrand som prov på Andreass Bureus' kartografi inte reproducerat dennes karta "Laponia" 1611 (i KB och Uppsala UB), som ritades just för att hävda svenskarnas anspråk vid Norra Ishavet, i stället för den avbildade holländska versionen 1658 av Bureus' Nordenkarta 1626. En mer diskutabel illustration (bild 2) är ett utsnitt ur Lievin Algoets karta över Norden. Flamländaren Algoet (d. 1547) ritade 1530 en karta över Norden, som inte blev graverad förrän 1572 och kom att ingå i Gerard de Jode's atlas *Speculum Orbis Terrarum* 1578. I boken reproduceras en något förvanskad, tecknad version från 1593.

I början av kapitlet om stora nordiska kriget 1700–21 hamnar läsaren rakt in i en beskrivning av en sjöexpedition 1701 från Göteborg till Arkhangelsk. Tingbrand som annars undvikit att citera sig själv, komprimerar här en redogörelse som tidigare tryckts i *Wermlands karoliner skriftserie* 1995 och bifogar Karl XII:s instruktion för angreppet mot Arkhangelsk den 20 mars 1701.

Efter denna utförliga beskrivning ägnar Tingbrand drygt 40 sidor åt krigets verkningar kring Piteå-Umeå kusten. Han reproducerar här en handritad karta över Umeå skärgård vid ryska galärernas ankomst den 18 september 1714 (RA) som illustration till sin egen korta text. Mer utförligt rapporterar han om striden i Piteå i juni 1721 som "blev den sista under Stora nordiska kriget mellan reguljära truppförband".

Från 1742 års krig framhåller Tingbrand, att endast karolinen, överste Christoffer Freudenfelts handlingskraftiga försvar av Kemi förhindrade att Västerbottens län inte redan då blev ockuperat av ryssarna.

I bokens sista kapitel, "Finska kriget längs Bottenvikens kuster 1808–09", följer han snart sagt månad för månad hur ryssarna vinner mark. Genom olika officerares rapporter får man en livfull bild av stridigheterna vid Sävar och Ratan avslutat med "Affairen vid Pitsund". Tingbrand noterar så de ryska truppernas avmarsch från Piteå den 1 november och "de allra sista kosackerna drog österut över Torneälven den 13 eller 14 november 1809".

Boken slutar med en lista över svenska och ryska termer samt käll- och litteraturförteckning. Här finns en kronologisk förteckning över de *Handlingar rörande Skandinavians historia*, *Inrikes Tidningar* m.m. som Tingbrand citerat ur. Listan över "nyttjade förkortningar" borde ha varit utförligare; först under ordet Författarkollektiv får man lösningen till initialerna MDG = Murmansk-distriktets geografi, en sovjetisk lärobok som i stencilerad svensk översättning finns i Piteå bibliotek. Några författarnamn som exempelvis Storå och Bagger samt Tingbrand 1980 saknar hänvisning till böcker.

Genom de många och långa citaten ur företrädesvis äldre litteratur som Tingbrand samlat i denna bok har man fått en användbar antologi över det svenska rikets nordliga konfliktområde som lätt tappas bort i sydsvenska historikers skrifter.

Magnus Ullman, *Från Hogland till Svensksund: om drabbningarna till sjöss under Gustav III:s ryska krig 1788-1790* (Stockholm: Bokförlaget Magnus Ullman, 2009). 160 s., inb. ill.

Anmäld av Hans Norman

Magnus Ullman, advokat och historisk författare, har tidigare utkommit med ett tjugotal böcker, mest i historiska ämnen. Hans senaste publikation handlar om krigsåren 1788–90. Få skeden i vårt lands historia har av målare och tecknare blivit så rikt illustrerade som dessa år och det är ett imponerande stort och vackert bildmaterial som här redovisas. Boken omfattar 160 sidor och har ett brett format. Antalet tvåspaltiga textsidor stannar dock vid cirka 50. Bildmaterialet upptar huvuddelen av boken, inte mindre än 86 sidor. De resterande sidorna rymmer litteratur- och bildförteckning samt bilagor.

Många av 1700-talets konstnärer intresserade sig för landsbygds- och stadsmiljöer, fältslag och sjödrabbningar. Krigföringen till sjöss var vid denna tid av stor betydelse. Under århundradets andra hälft gjordes stora ekonomiska satsningar på örlogsflottan och skärgårdsflottan samt på fästningsbyggen,

Hans Norman är professor emeritus i historia vid Uppsala universitet.

främst vid Sveaborg. Fästningens skapare, Augustin Ehrensvärd, var en skicklig tecknare och målare. Till Sveaborg kallades också lärare i teckning, ornamentsritning och kartografi för att delta i officerarnas utbildning.

En av dessa var Elias Martin. Han blev Carl August Ehrensvärds lärare och gode vän. Flera andra officerare vid fästningsanläggningen blev välkända konstnärer, såsom Ulrik Thersner, Alexander Clemens Wetterling och A. E. Geete. Den sistnämnde, liksom Martin, finns representerad med ett antal tavlor i Ullmans bok. Där finns också fransmannen Louis Jean Desprez, inkallad från Frankrike av Gustav III för att från Sveaborg skildra det ryska krigets dramatiska händelser. Den målare som sannolikt betytt mest i detta avseende är dock Johan Tietrich Schoultz, artilleriunderofficer i skärgårdsflottan, som på kungens uppdrag skapade en stor mängd dokumentära avbildningar av sjökriget 1788–90.

Ett sekel senare bidrog marinmålaren Jacob Hägg med ett stort antal konstverk som belyser denna krigsperiod, inte minst genom sina avbildningar av fartyg och skepp inom skärgårdsflottan och örlogsflottan. I hans fotspår har hans sonsons son Christer Hägg gått. En av dennes målningar från sjökriget finns på bokens omslag. Den visar hur linjeskeppet *Dristigheten* under befäl av Johan Puke vid Krysserort bryter igenom den ryska spärrlinjen i Viborgska viken.

Mängden av målningar och kartsquisser, huvuddelen i färg, gör boken mycket attraktiv. Ett 25-tal konstnärer finns representerade, de flesta med något enstaka verk, en del med ett stort antal. Det gäller främst T. Schoultz, E. Martin, J. Hägg och C. Hägg. Det hade varit klagande om konstnärernas namn varit angivna i bildtexten och inte bara i bilageförteckningen. Samma sak gäller källorna till de övriga illustrationerna, dvs. till kartor och tabeller.

Författarens ambition tycks främst ha varit att presentera en kavalkad av bilder från kriget 1788–90, där de insprängda texterna varit ett sätt att infoga dem i sitt sammanhang. Detta har han lyckats med tämligen väl. De skildrar bakgrunden och händelseförloppet, från Gustav III:s tillträde som kung, statskuppen och hans utrikespolitiska ambitioner fram till krigets slut och freden i Värälä. I de flesta fall är texterna fullt tillräckliga och många är både livfullt och väl skrivna, exempelvis de om fartygstyper i örlogs- och skärgårdsflottorna, om drabbningen vid Hogland och anslaget på Revals redd samt avsnittet om de två flottornas stridsteknik, det sistnämnda författat av Christer Hägg.

Framställningen är dock ojämn. Vissa avsnitt verkar vara väl hastigt hopkomna och innehåller onödiga fel, som gör läsaren osäker. På en del ställen dyker

enkla faktafel upp, medan de korrekta uppgifterna finns på andra sidor. Sådana slarvfel hade lätt kunnat rättas till vid en ordentlig genomläsning av manus. Några exempel: på s. 117 står "det från 1789 erövrade linjeskeppet *Vladislaw*", medan det tidigare i boken helt korrekt anges att detta linjeskepp erövrades vid slaget utanför Hogland 1788; det svenska anfallet på Fredrikshamns redd anges på s. 112 ha skett den 15 mars 1790, på nästa sida anges 15 maj, vilket är den riktiga dagen; på s. 117 anges att fredsförhandlingar pågick i Värälä redan när de svenska flottorna i juli månad låg instängda i Viborgska viken, några sidor längre fram behandlas fredsförhandlingarna utförligare och där anges att de inleddes den 1 augusti, dvs. efter den avgörande svenska segern vid Svensksund 9-10 juli 1790.

I en del fall har större sakförhållanden framställts så att de blir missvisande. I avsnittet om rustningarna inför krigsåret 1790 sägs på s. 101 att "skärgårdsflottans olika enheter, kanonslupar, kanonjollar och skärgårdsfregatter byggdes nu i allt snabbare tempo på örlogssvarven i Karlskrona och Sveaborg". Ett antal skärgårdsfregatter av typ Udenma byggdes visserligen detta år vid Sveaborg, men i Karlskrona hade man fullt upp med att reparera och iordningsställa örlogsflottans fartyg. I själva verket skedde de stora nybeställningarna av skärgårdsflottans kanonslupar och kanonjollar vid en lång rad varv längs rikets kuster, en stor och snabb upprustning som skulle visa sig bli utslagsgivande vid Svensksund och som blivit närmast legendarisk, därför att den under Michael Anckarswärds ledning skedde så snabbt och effektivt. (O. Nikula, *Svenska skärgårdsflottan 1756-1791*, 1933, s. 287-288).

På s. 118 anges att kungen, innan örlogsflottan lättat ankar för att slå sig ut ur Viborgska viken, i vilseledande syfte lät "en flotteskader gå en helt annan väg, nämligen genom Björkö Sund". Detta ger en helt felaktig bild av vad som hände. Ingen del av de svenska flottorna gick ut genom Björkö Sund. Vad som kan ha fått Ullman att komma med ett sådant påstående kan vara att kungen beordrade överstelöjtnant J. Törning att med fyra divisioner kanonslupar beskjuta de ryska spärrfartyg som låg närmast Björkö Sund, för att den ryska ledningen skulle få en felaktig uppfattning om planerna på svensk sida. (A. Munthe, *Svenska sjöhjältar 7. Flottan och ryska kriget 1788-90*. 1913, s. 76-77). Detta framgår också av den medtagna skissen i Ullmans bok, s. 120.

En del illustrationstexter är också felaktiga. "Linjeflottans återkomst till Karlskrona" av J. P. Cumlin (s. 84) anges med senhösten 1788, dvs. efter den dramatiska hemseglingen från Sveaborg. I själva verket föreställer målningen

flottans ankomst till Karlskrona efter sommarens kampanj till sjöss 1789, något som står skrivet på den. Författaren måste ha tagit fasta på den text som finns invid målningen i *Svenska flottans historia, del II*, s. 396-397, där hemseglingen 1788 först omnämns, medan den vackra kolorerade etsningen av Cumlin (inte Cumelin, som det står i boken) presenteras längre ner.

Tråkigt nog är inte heller texten korrekt under P. Krafft d.y.:s magnifika målning, "Sjöslaget vid Hogland 1788". Konstnären gynnades av Karl XIII, både som hertig och kung. Denne var stolt över att, åtminstone formellt, ha varit högste ledare för örlogsflottan under sjökriget 1788-90. Han beställde tavlan, som målades omkring 1810. I bildtexten anges att hertig Karl står med ropare vid stormasten på linjeskeppet *Dristigheten* tillsammans med O. H. Nordenskjöld (som i realiteten hade kommandot). Här påstås också att bland officerarna urskiljs Johan Puke. Både uppgiften om *Dristigheten* och Puke synes vara gissningar av Ullman.

Detta linjeskepp var inte med vid Hogland, något som även görs gällande på s. 32. Det hörde sannolikt till de av af Chapmans seriebyggda skepp som inte hann bli färdigrustat förrän 1789. Först under detta krigsår och det följande var Johan Puke befälhavare på *Dristigheten*, som blev så omtalat i samband med utbrytningen ur Viborgska viken. Vid Hoglandslaget var Puke istället befälhavare på fregatten *Fröja*.

Krafft d.y.:s målning visar en situation på linjeskeppet *Gustav III*, som under hela kampanjen var örlogsflottans flaggskepp. På en däcksplanka på målningen är det också angivet att tavlan föreställer "signalskeppet *Gustav III*". I den beskrivning av konstverket som några år efter dess färdigställande gjorts av museipersonal har antagits att det är fyra personer som framträder i bildens centrum, förutom hertig Karl och Nordenskjöld, nämligen högste befälhavaren för rikets flottor, den något korpulente 64-årige amiralen Anton Wrangel, kaptenen Carl Bunge, adjutant till hertig Karl, skeppets befälhavare, Gustaf Klint samt hans son, den 19 årige adjutanten, fänrik Erik Klint, (adlade af Klint 1805) som senare, liksom fadern blev en berömd sjöofficer och kartograf. (Uppgift från Eva-Lena Karlsson, Nationalmuseum. Se också E. E:son Ugglå, *Per Krafft d.y. och samtida svenskt porträttmåleri*, 1925, s. 150-152).

Här har en del kritik framförts vad gäller delar av texterna i boken. Dessa invändningar berör mest detaljer och oklarheter i några saksammanhang. Utgåvan i sin helhet påverkas inte i något väsentligt avseende av detta. Det rika bildmaterialet, vackert utformat och, som synes, mycket

professionellt presenterat av den grafiska formgivaren, Annika Persson, bidrar inte bara till att ge en mångfacetterad bild av dessa krigsår. Det ger även kännedom om den konstproduktion som denna dramatiska gustavianska tid inspirerat till. Mängden av illustrationer kommer tack vare det goda färgtrycket väl till sin rätt, eftersom de presenteras på stora sidor och ibland till och med på hela uppslag. Det är en mycket vacker bok, vars text och bildmaterial omsluter en spännande fas av vår historia.

Christine Bladh (red.), *Rodderskor på Stockholms vatten*. (Stockholm: Stockholmia Förlag) 2008, 166 s., inb., ill.

Anmäld av Lars Ericson Wolke

Att Stockholm är en stad på vatten är ett så självklart faktum att det kan synas överdrivet att alls påpeka det. Men samtidigt måste man fundera på vad det inte minst kommunikationsmässigt innebär att en stad närmast kan betecknas som en vattenstad. Innan järnvägs- och bilbroar började binda samman de många öar och fastland som utgör Stockholm så var det naturligtvis främst vattenlederna (öppna eller tillfrusna) som utgjorde de förbindelsevägar längs vilka människor, djur och varor fraktades.

Innan ångbåtarna kom in på scenen, och även efter det, förekom en mängd roddbåtar på såväl Mälaren som Saltsjön. Under en lång period dominerades den organiserade roddtrafiken av kvinnor, vilket gjorde den unik i såväl ett svenskt som ett internationellt perspektiv. Förhållandet blir inte mindre intressant av det faktum att medan kvinnorna skötte den tunga roddtrafiken så dominerades till exempel arbetet i Stockholms hamnar helt av män.

Kring dessa roddarmadammer spanns redan i samtiden en lång rad myter av närmast folketymologiskt slag. 1800-talets många skämttecknare arbetade aktivt på att framställa Stockholms rodderskor som extremt manhaftiga, inte sällan försupna och försedda med ett ytterst grovkornigt språk som inte stod hamnsjåarnas efter. Den bilden av rodderskorna har alltför ofta och alltför

Lars Ericson Wolke är professor i militärhistoria vid Försvarshögskolan.

länge dominerat även senare generationers bild av Stockholms kommunikationer från början av 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet.

Men nu har vi egentligen för första gången getts en möjlighet att komma de verkliga roddarmadammerna in på livet, tack vare en insats av ett antal forskare vid Stockholms universitet och Södertörns högskola. Historikern Christine Bladh – som själv disputerat på en mycket läsvärd avhandling om kvinnliga försäljare i Stockholm under 1800-talets första hälft – har ställt samman tre uppsatser där rodderskorna, deras liv och verksamhet granskas. Det handlar med andra ord om traditionell grundforskning, vilken just inom detta ämnesområde verkligen har lyst med sin frånvaro tidigare.

Eftersom bilden av rodderskorna, eller "roddarmadammerna" som de ofta inte så lite nedlåtande har kallats, har varit väldigt ensidig så utgörs antologins första kapitel av Ulrika Björks undersökning av hur rodderskorna skildrades i samtida och senare tidningar och litteratur. Hennes undersökningsperiod är 1843–1944 och hon kan tydligt se att de grovarbetande kvinnorna så klart avvek från tidens gängse borgerliga kvinnoideal som en skör och finlemmad varelse, och därmed blev bilden av dem i borgerligt färgad press och litteratur bilden av något främmande, onaturligt och, i bästa fall, lite löjeväckande.

Ingrid Essegård har undersökt konkurrensen mellan ägarna till de olika typer av roddbåtar som fanns på Stockholms vatten. Hon visar både på myndigheternas regleringsiver och på inte minst timmermännens försök att komma in på denna kvinnodominerade arbetsmarknad, men också hur förvånansvärt aktiva många rodderskor var för att aktivt hävda sina intressen genom suppliker och andra framställningar till stadens myndigheter.

Alruca Blomqvist Aleite slutligen undersöker rodderskorna ur ett ekonomiskt och socialhistoriskt perspektiv genom att studera de enskilda rodderskorna, deras eventuella släktskap (gick till exempel båten i arv från mor till dotter?), rodderskorna som social grupp o.s.v.

Sammantaget ger de tre studierna goda insikter i såväl de enskilda rodderskornas förhållanden och dem som grupp, liksom i verksamhetens vardag och samtidens och eftervärldens bild av denna speciella form av lokaltrafikverksamhet. Samtliga tre är resultatet av habila forskningsinsatser.

Rodderskorna bedrev både vad vi skulle kunna kalla reguljär linjetrafik och mera taxibetonad rodd där resenärer kunde beställa en tur dit man ville vid någon av de fasta förtöjningsplatserna runt om i staden. Det hela skedde till en av myndigheterna fastställd taxa. Redan i början av 1700-talet dök kvinnor upp

med sina båtar på Stockholms vatten och 1785 öppnades den första så kallade passrodden eller linjetrafiken på rutten (de nuvarande) Gustav III:s staty på Skeppsbron till Nationalmuseum på Blasieholmen. Till en början kunde man som resenär beställa en längre resa, ibland ända ut till Landsort eller in i Mälaren till Arboga, men med tiden koncentrerades rodderskornas verksamhet till stadens inre vatten.

Det vanliga var att en kvinna ägde en båt och rodde själv, tillsammans med en anställd kvinna, eftersom det krävdes två för att ro en båt. Visserligen förekom det att företagsamma kvinnor kunde äga mer än en båt, men några stora transportflottor såg aldrig dagens ljus. De allra flesta ägde bara en båt och många bara en halv som man delades med en annan kombinerad delägare och roddare.

Hur kunde det komma sig att kvinnor gavs utrymme till egen näringsverksamhet i en tid och ett samhälle där kvinnans möjlighet till en egen yrkesroll ofta öppnades först när hon som änka kunde försöka ta över den avlidne makens hantverksverkstad eller lilla butik? Ja, en del av svaret tycks ligga i att detta för stadens myndigheter var ett sätt att inte i onödan belasta fattigvårdsutgifterna. Till en början reserverades den här sysslan för änkor eller kvinnor vars män var arbetsoförmögna. Men snart skedde en utveckling i och med att de av staden utfärdade tillstånden att bedriva sådan här verksamhet kunde säljas vidare och därmed blev det som en konsekvens inte självklart att den som rodde annars hade behövt söka sig till fattigvården. Det finns dock exempel på familjer som ägde flera båtar och därmed i praktiken utvecklade ett litet familjeföretag. Däremot är det klart fastlagt att de som köpte sådana tillstånd tveklöst tillhörde Stockholms lägre sociala skikt, annars gav man sig inte in i ett så tungt och slitsamt yrke som rodderskans.

Det var självfallet ingen sinekur att bedriva yrkesmässig rodd i Stockholm före industrialismen, tvärtom. Förutom det fysiskt mycket tunga arbetet bokstavigt talat i ur och skur var såväl ersättning som arbetsförhållanden i övrigt reglerade av stadens myndigheter. Det fanns få möjligheter att för den som så ville förändra eller utveckla verksamheten. Stockholms stad bestämde såväl taxorna som vilka tider på dygnet båtarna skulle vara bemannade. Inte heller fick en rodderska avvisa en passagerare bara för att hon ansåg att han på något sätt var misshaglig.

Trots detta tyngande regelverk var det uppenbarligen ett eftertraktat yrke och ganska omgående blev rodderskorna utmanade av manliga roddare. Ofta

var det hamnarbetare eller timmermän som arbetade längs kajerna som försökte göra inbrytningar i kvinnornas revir. Staden avvisade dock alla sådana försök och fram till 1830 var de kvinnliga roddarnas ensamrätt skyddad. Men de hade hela tiden att kämpa mot illegal konkurrens, så kallade biroddare. Dessa sin tids svarttaxi kan sägas vara en direkt motsvarighet till samtidens bönhasar som bedrev illegal konkurrens med hantverksämbetenas mästare.

Under 1820-talet började allt flera rodderskor komma från Dalarna och ofta rodde de i sina speciella kläder; den så kallade kullrodden hade kommit till huvudstaden. Kullrodden var bara en del av ett större komplex av arbetsvandringar från Dalarna ned till Mälardalen och vidare till Götalandskapen, men kanske det i samtiden mest synliga och uppmärksammade.

De traditionella roddbåtarna fick under 1820-talet konkurrens från vevbåtar som drevs med skovelhjul. Det var ett effektivare transportmedel än den traditionella roddbåten, men ganska länge existerade de två typerna av båtar parallellt, efter Stockholms allt intensivare befolkningsökning (man passerade 100 000-strecket runt 1850) krävde en ständigt ökad transportvolym. Ännu dominerade kvinnorna på Stockholms vatten, men deras tid höll bokstavligt talat på att rinna ut.

Med ångsluparnas entré på Mälaren och Saltsjön under 1860-talet, i kombination med tidens ideal om näringsfrihet inklusive fri prissättning konkurrerades de kvinnliga rodderskorna ut. Männen tog över och deras dominans i Stockholm lokaltrafik blev än större när spårvägslinjer mot slutet av seklet började anläggas på land. Det skulle dröja till 1940- och 50-talen innan kvinnorna återigen skulle kunna göra inbrytningar i lokaltrafiken, till en början främst som konduktörer, sedan också som förare. På så vis är Stockholms lokaltrafik, såväl till sjöss som till lands, ett ovanligt spännande forskningsobjekt att anlägga ett genusperspektiv på. Boken om Stockholms rodderskor är med andra ord relevant i ett betydligt bredare sammanhang än "bara" som en skildring av 1700- och 1800-talens transporter längs huvudstadens vattenvägar.

Marcus Rediker, *Slavskeppet: en historia om människor* (Stockholm: Karneval förlag, 2008). 389 s., inb., ill.

Anmäld av Stefan Lundblad

Hyoubá Boon Salumena Boon Hibrahema, som ungefärligt översatt betyder Job son av Salomon son av Abraham, var ungefär 175 centimeter lång, hade rakat huvud och ansiktet pryddes av ett välansat skägg. Hans far var imam i staden Boonda, nära Senegalfloden i kungadömet Futa Jallon. Job var närmare trettio år gammal när kapten Stephen Pike på fartyget *Arbella* köpte honom år 1731. Det skulle dock visa sig att Pike hade gjort ett misstag, han hade glömt att kontrollera Jobs händer. Om han hade sett att de var mjuka istället för hårda och valkiga, hade han insett att den tillfångatagne mannen var ovan vid kroppsarbete och därmed var ett dåligt köp för en kapten på ett slavgfartyg.

Jobs historia är utan tvekan mycket intressant. Kapten Pike gick nämligen med på att frige Job under förutsättning att fadern betalade en lösesumma. Emellertid skulle det visa sig att Boonda låg allt för långt bort, och att *Arbella* avseglade innan budet hade nått imamen. Job var slav och fast på ett av de oändligt många slavgfartyg som lämnade den afrikanska kusten med destination Syd- eller Nordamerika. Och Job hade själv tillfångatagits när han försökte sälja två "negrer" för att ha råd att köpa papper till sig och de andra i församlingen.

Väl framme i Maryland, efter en resa som säkerligen var både strapatsfylld och full av umbäranden, tog en advokat sig an honom och Job kom återigen att skickas över Atlanten. Denna gång var destinationen England, där ett antal aristokrater gjorde gemensam sak och köpte honom fri. Job fick möta både kungen och drottningen innan han, med hjälp av Royal African Company, repatrierades.

Fallet Job var, år 1731, ett av endast två kända fall där en tillfångatagen person kunde återvända hem – detta trots att slavskeppen seglade i närmare trehundra år och transporterade omkring tio miljoner människor. Jobs öde är en av de många levnadslotter som historikern Marcus Rediker låter oss ta del av

Stefan Lundblad är fil dr, forskningssamordnare vid Statens maritima museer och ledamot av Sjöhistoriska Samfundets styrelse.

i boken *Slavskeppet: en historia om människor*, som utkom 2008 på Karneval förlag.

Bokens titel illustrerar tydligt vad den handlar om, men också dess styrka. Rediker låter det förflutnas människor komma till tals, och berättelsen om Job är bara ett av många spännande, tragiska eller grymma levnadsöden som författaren lyfter fram. Som läsare får man möta slavar, sjömän, kaptener, handelsmän, slavförespråkare och abolitionister i ett ständigt myller av röster. Rediker lyckas dock med konsten att inte tappa bort "den stora historien", trots den stora mängden personliga exempel.

Triangelhandeln – där fartyg utgick från en europeisk hamn med manufakturvaror till Västafrika där varorna byttes mot slavar, för att stäva vidare mot Amerika där slaverna byttes mot plantagevaror som tobak, och sedan tillbaka till mot någon europeisk hamn – beskrivs kortfattat och mycket bra. Genom beskrivningen får läsaren en tydlig bild av förhållandet mellan europeiskt kapital och manufakturvaror, västafrikansk arbetskraft och amerikanska varor. Rediker diskuterar även den atlanti-handeln, och dess sjöfarts, betydelse för den utveckling som ledde till industrialisering och det vi idag kallar för den moderna världen. Och slavhandeln spelade en betydelsefull roll i denna utveckling.

Centralt i boken står också slavskeppet, både som fysiskt objekt och som social, kulturell och ekonomisk företeelse. Runt detta är bokens tio kapitel, plus en inledning och en epilog, uppbyggda. Varje kapitel har en särskild tematik vilket nästan alltid framgår av de olika kapiteltitlarna, som exempelvis "Sjömannens väldiga maskin" – där Rediker behandlar den vanlige sjömannens förutsättningar och vardag inom slavhandeln – eller kapitlet "Slavskeppets utveckling" som behandlar just det titeln anger.

Nästan varje kapitel inleds med en beskrivning av ett människoöde. Rediker lyckas därigenom fånga läsarens intresse och de mer teoretiska diskussioner han sedan väver ihop av de personliga levnadsödena blir aldrig särskilt krystade eller obegripliga. Bland annat övergår exemplet Job i en kortare diskussion om hur islam fungerade i slavhandeln (genom att konvertera till islam undgick många att bli tillfångatagna och sålda som slavar). Läsningen blir därmed både roligare och mer intressant.

Men finns det då inga problem med boken? Jo det gör det definitivt, och ett av de större är just antalet öden som beskrivs. Efter ett tag blir man som läsare mätt på de enskilda exemplen, särskilt när så många av dem är rena eländesbeskrivningar. Visserligen lyckas Rediker mycket väl med att beskriva slavhan-

delns grymma natur – men som läsare blir det svårt att hitta utrymme för att reflektera över det man nyss läst, innan man återigen kastas in bland piskrapp, människoötande hajar eller giriga och likgiltiga handelsmän.

I dessa ständiga eländesbeskrivningar ligger så nästa problem. Rediker har ett tydligt budskap med boken som kan kopplas till dagsaktuell debatt. Och bokens avslutning liknar mer en partsinlaga i en debatt om ersättningar till slavernas ättlingar än en summering av boken. Rediker har ett stort socialt engagemang, det är uppenbart, och boken blir genom sin avslutning ett pathosargument mot slavhandel, dödsstraff och för rätten till ersättning.

Nu skulle ju detta inte nödvändigtvis behöva vara ett problem, men det fick i alla fall mig att fundera över hur ärlig Rediker har varit i sin behandling av ämnet – har han förstärkt eländet för att tydliggöra sin politiska poäng? Nu tror jag visserligen att så inte är fallet, men tanken väcktes. Även om den sociala aspekten av Redikers författarskap känns igen från hans tidigare böcker (exempelvis *Between the Devil and the Deep Blue Sea* från 1989 eller *Villains of All Nations: Atlantic Pirates in the Golden Age* från 2005) så är det första gången det stör läsningen.

Man hade kunnat tänka sig ett annat sätt att strukturera boken. Exempelvis skulle man kunna låta ett exempel vara genomgående för hela berättelsen – kanske hade Job kunnat vara huvudfigur, hans resa belyser ju hela systemet – men då hade det i och för sig varit en annan bok. I det kapitel som jag bedömer vara mest intressant har Rediker lagt upp historien på just det sättet. I kapitlet "Slavskeppet Brooks långa resa" får vi följa slavmotståndaren Thomas Clarksons arbete mot slavhandeln – en berättelse som nästan själv skulle kunna utgöra en egen bok.

Ett annat sätt att lösa problematiken hade varit att mildra avslutningen något, och att korta boken en aning. För boken är lång, ca 330 sidor text (då är alltså inte slutnoterna medräknade), och så lång hade den inte behövt vara. Det hade utan problem gått att ta bort ca 50 sidor och fortfarande haft en bok som varit intresseväckande och spännande (kanske till och med bättre). Jag antar dock att det amerikanska sättet att betala per skriven sida ligger bakom bokens längd.

Ytterligare ett område som skulle ha behövt arbetas igenom ännu en gång är språket – detta är dock förmodligen inget som ska lastas författaren. Jag tvivlar inte på att den engelska upplagan är välskriven, men översättningen till svenska lämnar tyvärr en del övrigt att önska. Kanske hade det behövts en mer

sakkunnig person att gå igenom de mer maritima begreppen – exempelvis översätts galley (i betydelsen kabyss) till galär. Petitesser kan tyckas, men det stör ändock läsningen.

För att sammanfatta kan jag säga att boken är klart läsvärd, och även om det knappast är en bok som man sträckläser har den sina poänger. Jag misstänker att jag kommer att återvända till boken ett stort antal gånger, om inte annat för att läsa mer om de fantastiska levnadsöden som Rediker beskriver. Inte minst är berättelsen om Job något som fascinerade mig. Mindre än tre år efter att kapten Pike hade köpt honom återförenades Job med sin familj. Han fann emellertid att hans far avlidit och att en av hans hustrur hade flyttat ihop med en annan man, Jobs fem barn var dock i livet och friska. Nu när han var hemma igen hoppades Royal African Company vidare att han skulle hjälpa dem med deras affärer (som till stor del bestod av slavhandel), och Job gjorde dem inte besvikna.

Göran C-O Claesson, *Från livbåt till flytande palats*. (Stockholm: Instant Book, 2009) 439 s. + dvd, inb., ill., 320 SEK. bokorder@brevet.se

Anmäld av Mats Kero

Bakom ovanstående något intetsägande boktitel döljer sig ett verk av betydande historiskt intresse. I bokens första del publiceras för första gången ett manuskript som sjökapten Carl-Otto Claesson (1899–1973) skrev på 1930-talet för sina två söner. Claesson, som då var styrman på Svenska Amerika Linien, såg ett nytt storkrig i antågande och efter att ha överlevt tre krigsförlisningar i första världskriget räknade han inte med att turen skulle bestå i det kommande. Sönerna var ännu barn och i framtiden skulle då berättelsen visa dem vad deras far varit med om och ”bekanta dem lite med sin far”. En sjöman var ännu långt efter detta skrevs en kortvarig gäst hos sin familj.

Manuskriptet har sammanställts och kommenterats av sjökapten Claessons son Göran C-O Claesson, som kompletterat berättelsen om fadern Carl-Ottos

Mats Kero är f.d. sjökapten, fil lic och biträdande redaktör i Sjöhistoriska Samfundet.

tidiga sjömansår med en andra del som redogör för dennes fortsatta karriär i Svenska Amerika Linien (SAL). Texten i manuskriptet är varsamt moderniserad och originaltexten finns dessutom på pdf-fil i en medföljande dvd, där författaren för övrigt berättar om bokens tillkomst och redovisar ett omfattande material av dokumentärt intresse från faderns tid i SAL.

I bokens första självbiografiska del får vi följa Carl-Ottos uppväxt på Bohus-Malmön strax norr om Lysekil och hans tidiga dramatiska sjömanstid. Vid fjorton års ålder går han till sjöss och vid fyllda femton far han redan jorden runt med en ångare. Världskriget har då brutit ut och 1917 blir han kapad med *S/S Jarl* i Nordatlanten av Royal Navy. På väg till brittisk hamn för visitation torpederas sedan fartyget och fem dygns rodd och segling mot Skottland vidtar för besättningen. Blott tonåring överlever Carl-Otto ytterligare en torpedering och en minsprängning ombord på norska fartyg i Nordsjön. Åtskilliga andra dramatiska episoder skildras, som luftskeppsbombardemang i hamn, räddning av skeppsbrutna och incidenter med ubåtar som före det oinskränkta ubåtskriget låter Carl-Ottos fartyg löpa.

Sjökriget är sakligt och återhållsamt skildrat, men dess fasor anas i episoder som när en steward istället för att rädda sig vettskrämd klättrar upp i signalmasten på det sjunkande fartyget, eller när Carl-Otto efter den sista förlisningen på hemfärd via Norge sover på däck livnärande sig på knäckebröd – utan att våga gå ned under däck. Carl-Otto ser även sakligt på de krigförande; inte bara det hänsynslösa tyska ubåtskriget drabbar neutrala fartyg utan också engelsmännens kapningar. Medan han trivs med den engelska civilbefolkningen under sina många hamnuppehåll, är de engelska myndigheternas behandling av utländska sjömän värst av de krigförande – trots de tjänster dessa gör landets försörjning med livet som insats. Han är också starkt kritisk till Royal Navys insatser för att skydda kustsjöfarten, då tyska ubåtar upplevs kunna härja ostörda praktiskt taget inom synhåll för hamn.

Efter styrmansexamen och kompletterande segelfartygspraktik (som då ännu var obligatorisk) rycker Carl-Otto in i flottan. Som så många värnpliktiga från handelsflottan upplever han svårigheter att anpassa sig till den formella disciplinen i örlogsflottan, men finner goda såväl som dåliga exempel på befälsföring och lämnar flottan med "en massa glada minnen".

Efter den självbiografiska berättelsen följer ett kapitel med kommentarer av Göran Claesson. Läsaren får kompletterande information om Carl-Ottos uppväxtmiljö och händelser som beskrivs i dennes berättelse, vidare insiktsfulla

kommentarer till hur texten återspeglar sin tids värderingar och den unge sjömannens utvecklingsgång. Några av de rent upplysande förklaringarna borde emellertid ha införts som noter i Carl-Ottos text.

Bokens andra del, som utgör drygt hälften, lämnar den direkta biografiska uppläggningsen. Carl-Ottos fortsatta sjömansbana skildras utifrån det rederi där han arbetade efter avlagd sjökaptensexamen. Svenska Amerika Linien är tämligen utförligt behandlat i olika skrifter. Inte desto mindre har Göran Claesson lyckats komplettera bilden beträffande arbetsförhållandena ombord samt skildra kryssningstrafiken från delvis opublicerat material.

De värdefullaste avsnitten i denna del skildrar de utväxlings- och repatrieringsresor av krigsfångar, diplomater och andra civila som SAL genomförde under och efter andra världskriget, och i vilka även fadern Carl-Otto deltog. Det var en humanitär insats som uppmärksammats påfallande lite. Algot Mattsson skildrar trafiken på några sidor i sin *Vägen mot väster: en bok om emigrationen och Svenska Amerika Linien* (1982), medan Christer Winberg omnämner den bara på några rader i sitt omfattande verk *Amerikabåtarna: från emigranter till miljonärer* (2007). Resorna genomfördes i Svenska Röda Korsets regi med *m/s Gripsholm* och *m/s Drottningholm* och sträckte sig från Europa till Nord- och Sydamerika, Afrika och Indien. I sin ovannämnda bok anger Algot Mattsson antalet resor till 33 och antalet transporterade till sammanlagt 29 633 personer. Claesson citerar å sin sida siffran 29 000 för enbart *Gripsholm* från en f.d. besättningsman; längre fram i texten citeras en utväxlad amerikans redogörelse för trafiken som anger den uppenbart fantasifulla siffran 120 000 transporterade, utan kommentarer. Algot Mattssons siffror torde vara de man har att utgå från, men den humanitära insatsen var hur som helst omfattande.

Göran Claessons redogör utförligt för de komplicerade förhandlingar som låg bakom transporterarna. I den bifogade dvd-skivan finns över hundra dokument reproducerade från British War Cabinet Office och UK National Archives som Claesson hämtat information ur. Mera gripande än redogörelsen för den byråkratiska processen är naturligtvis skildringen av de svåra förhållandena ombord med krigsinvalidier och av krigsupplevelserna svårt traumatiserade passagerare. Detta belyses ur skriftliga och muntliga berättelser (inklusive faderns) som han tagit fram genom intervjuer, egna minnesbilder och ur arkiv, inklusive faderns på Göteborgs Sjöfartsmuseum deponerade loggbokskladd från 1943–1946.

Efter kriget blev Carl-Otto Claesson omväxlande befälhavare och förste styrman i den reguljära passagerar- och kryssningstrafiken innan ohälsa tvang

honom till förtidspension. Även beträffande denna trafik finner den intresserade ett stort material i form av reklambroschyrer, skeppstidningar, kryssningsprogram, avbildade fartyg, fotografier m.m. i dvd-skivan.

Från livbåt till flytande palats är en uppslagsrik bok och författarens fallenhet för olika infallsvinklar återspeglas i bokens sidantal. En utförligare innehållsförteckning som hade gjort det lättare att hitta i boken hade varit önskvärt. Bokens första del hade med fördel kunnat utgöra en egen volym med utförligare sjöhistoriska kommentarer utöver de rent biografiska. Den andra delen hade på samma sätt kunnat utgöra en egen mera strukturerad och något stramare redigerad volym. Men man ska nu inte göra det bästa till det godas fiende. I sin utgivna form förtjänar boken att nå en bred läsekrets, samtidigt som den är av betydande intresse för sjöhistorisk forskning med olika uppslag till ytterligare forskning. Berättelsen om den faderlöse Carl-Otto som börjar sitt arbetsliv vid 13 års ålder och trots bristfällig skolunderbyggnad lyckas avancera till befälhavare i Sveriges prestigefylldaste rederi och agera middagstalare vid kaptensbordet för ministrar och FN-delegationer är, som författaren påpekar, också en bildningsresa genom svenskt 1900-tal.

Johan Fischerström, *Utkast til beskrifning om Mälaren* (Stockholm: Stockholmia förlag 2009) 276 s., häftad, ill.

Anmäld av Bo G Hall

I vår litteraturhistoria är Johan Fischerströms namn för evigt förknippat med "den sörjande turturduvan" Hedvig Charlotta Nordenflycht. Forskarna tvistar om hur nära deras relation faktiskt var. Men det lär inte vara någon tvekan om att han var föremålet för hennes kärlek i dikten "Öfver en hyacint"; den mest öppenhjärtiga bekännelselyrik som hade skrivits i Norden vid denna tid. Uppenbarligen betydde de båda mycket för varandra även om det i samtiden hävdades att han var anledningen till hennes förtida död.

Bo G Hall är f.d. kommerseråd, ledamot i Krigsvetenskapsakademien och doktorand i historia vid Uppsala universitet.

Fischerström var född 1735, studerade i Lund och kom till huvudstaden 26 år gammal. Där togs han raskt in i Tankebyggarorden, som var fru Nordenflychts skapelse. Själv ingen poet kom han på så vis i kontakt med några av dåtidens mest namnkunniga svenska författare, lyriker som Creutz och Gyllenborg samt en rad andra stockholmska kändisar. Fischerström hade dock inte några egna skönlitterära ambitioner utan var mera inriktad på att medverka i upplysningstidens strävanden att förmedla nyttiga kunskaper till en bredare läsekrets. Redan första året i huvudstaden publicerade han boken "Påminnelser vid Sveriges allmänna och enskylta hushållning". Den talar varmt om jordbrukets betydelse för Sveriges rikedom och rekommenderade en princip om självförsörjning. Skriften rönt en hel del uppskattning även vid hovet – särskilt hos drottning Lovisa Ulrika – och han blev ledamot av flera s.k. lärda samfund som Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet. Dessutom tilldelades han titeln ekonmiintendent, en utmärkelse som dock inte var förknippad med lön eller arvode. Och detta var något av hans öde: att aldrig uppnå en trygg och säker position utan hela livet tvingas kämpa med ekonomiska problem. Emellanåt måste han rentav besöka gäldstugan.

Överhuvudtaget gör personen Fischerström ett mycket blandat intryck, där ytlighet och brist på stadga förenas med magnifika planer och gedigna kunskaper inom avgränsade områden. Hans storstilat tillämnade verk *Nya Ekonomiska Dictionnairen* är sålunda något av kostymen som bara blev en tumme. I Diderots och andra encyklopedisters efterföljd ville han skapa en svensk uppslagsbok för lanthushållare. Men efter fyra volymer upphörde utgivningen – och då hade han bara hunnit med alfabetets tre första bokstäver. I Vetenskapsakademiens handlingar förekommer han fortlöpande; en ivrig popularisator som oavbrutet presenterade egna projekt eller nyheter från England och Frankrike.

Av allt hans skrivande är det egentligen bara ett enda verk som klarat tidens obarmhärtiga tand: hans beskrivning om en färd på Mälaren 1782, tryckt i Stockholm tre år senare. Nu ska genast sägas att titeln är tämligen missvisande. Visserligen skildras mycket riktigt en resa från Stockholm till Torshälla med mälarjakten *St. Jacobus*, men den tar rätt fort slut. Lejonparten av boken – som i original hade mer än 450 sidor – ägnas åt spridda upplysningar inom de mest skilda ämnen; ofta med en ganska lös anknytning till sjön. Det kan liksom innehålllet i "Dictionnairen" gälla så perifera ting som svenskt pärlfiske eller hur man ska tämja älgar till att bli dragdjur. Inte minst spännande är det att läsa om hur man vid denna tid – innan landhöjningen var ett allmänt

accepterat fenomen – istället trodde på vad som kallades "vattuminskningen". Det var alltså inte så att marken steg utan snarare krympte sjön. På detta vis får läsaren en rad inblickar i vad som närmast är vetenskapshistoria.

Vad som framför allt gör mälarboken till en intressant och spännande upplevelse beror i stället på att den har så uppenbara litterära kvaliteter att man nästan skulle kunna tala om en resenovell. Vid flera passager ligger rentav mycket nära till hands att tänka på skildringar av andra berömda mälarfärder som Bellmans "Solen glimmar" eller Almqvists "Det går an".

Att denna upplaga försetts med en innehållsrik inledning av Björn Hallerdt förhöjer påtagligt behållningen. Detsamma gäller den ordlista med förklaringar och kommentarer av Magnus Fürst som avslutar boken. Där bjuds på mycken kunskap om dåtida rymdmått och vikter liksom myntsystem – eller vad en mälarljakt är för slags fartyg. Slutligen vill jag gärna framhålla det omsorgsfulla arbete som lagts ner på illustrationerna. Till exempel gläds man att se pärmarnas insidor fyllda med utsnitt ur Nordencreutz karta över Mälaren från 1739.

Sammanfattningsvis: ett förbehållslöst och varmt tack till förlaget Stockholmia för det goda initiativet att ge ut en ny upplaga av Fischerströms skrift.

Summaries/Sammanfattningar

Fredrik Thomasson: *"Med sabeln i ena handen och Alcoran i den andra". Turkiska sjömän i Östersjön och de avtagande svensk-osmanska förbindelserna under 1790-talet.*

Sverige och det Osmanska riket hade nära kontakter under sjuttonhundratalet. Den gemensamma fienden Ryssland var kittet i vänskapen. När Sverige slöt fred med Ryssland 1790 bröt man alliansen med Turkiet. Artikeln behandlar några mindre kända marina episoder under denna sista tid av täta kontakter.

Under det svensk-ryska kriget 1788–90 tillfångatogs ett antal turkiska sjömän, speciellt vid det andra slaget vid Svensksund 1790. Sjömännen hade tagits av ryssarna i det rysk-turkiska kriget i Svarta havet och flyttats till fronten i Östersjön. För att blidka den Höga Porten (ett vanligt namn på den osmanska regeringen) efter Sveriges svek beslöt man i Stockholm att skicka sjömännen till Konstantinopel. Skeppet *Italiensk Fregatt* skulle till Tunis med gåvor som betalning för att svensk sjöfart lämnades i fred av tunisiska kapare och sjömännen skickades med samma fartyg. Enligt källor i Stockholm anordnades transporten i största hemlighet. Resan var händelserik, redan i Danmark avvek en av de turkiska officerarna. Hans landsmän hävdade att han villigt hade stridit med ryssarna och därför var rädd för att återvända. Utanför Tunis försökte

Fredrik Thomasson, f. 1965, är fil dr vid European University Institute i Florens, Italien.

venetianska skepp bemäktiga sig skeppets last men kaptenen lyckades att avvärja det italienska hotet. I Tunis lämnade ytterligare sjömän *Italiensk Fregatt*. Kriget mellan Turkiet och Ryssland pågick fortfarande och de kan ha funnit för gott att lämna skeppet för att undvika att bli skickade till fronten igen. I samma stad blev kaptenen tvungen att sälja skeppet till beyen, den lokale makthavaren. Kaptenen hyrde ett mindre franskt skepp för den sista delen av resan. Efter sju månader anlände till Konstantinopel i maj 1791 endast 13 av de fler än 50 turkar som lämnat Stockholm.

Att europiska sjöfarare togs tillfånga och såldes som slavar i Medelhavet av pirater från Barbareskstaterna – nuvarande Libyen, Tunisien, Algeriet och Marocko – är välkänt och har nyligen uppmärksammats av flera historiker. Det artikeln delvis behandlar, turkar och muslimer i europeisk fångenskap, är dock ett mindre undersökt ämne och skälen till detta är flera. Brist på källor är en orsak och en annan är det fokus på europeiska erfarenheter i Medelhavet som ofta upprätthåller bilden av ett system byggt på konfrontation mellan "kristna" och "muslimer". Detta motsatspar har ofta använts utan att reflektera över större politiska och ekonomiska sammanhang. Till exempel Sverige slöt fred med Barbareskstaterna för att skydda svensk handel och försåg dessa med skeppsbyggnadsmaterial, vapen och ammunition. Sverige bidrog till att rusta "sjörövarna" att framgångsrikt attackera andra nationers skepp. Artikeln hävdar att både slaveriet och de politiska och religiösa motsättningarna i Medelhavet skulle vinna på en mer nyanserad analys.

Den diplomatiska situationen i Konstantinopel i början av 1790-talet var komplicerad och flera europeiska länder stred intensivt för inflytande vid hovet. Den franska revolutionen och revolutionskrigen komplicerade ytterligare situationen. Det Osmanska riket stod inför stora militära utmaningar och var hotat både utifrån och av inre slitningar. Sultanen och många högre officerare var väl medvetna om att förändringar var nödvändiga.

Sverige erbjöd Turkiet bistånd med skeppsbyggare och officerare för att reformera den turkiska flottan. Efter ett första misslyckande, då gruppen anlände på samma gång som nyheten om Sveriges fred med Ryssland, gjordes ett mer framgångsrikt försök. Skepp och torrdockor byggdes i Konstantinopel och på Rhodos med svensk assistans under 1790-talet. Artikeln visar hur det finns stora luckor inom forskningen kring Sveriges förbindelser med Turkiet, exempelvis är den marina assistans Sverige erbjöd mycket bristfälligt undersökt från svenskt håll.

Diplomaterna i svensk tjänst i Konstantinopel – i artikeln nämns framförallt Johan David Åkerblad, Pehr Olof von Asp och Mouradgea d'Ohsson – hade avsevärda problem att återskapa och upprätthålla en god relation med den osmanska regeringen efter Sveriges svek. Diplomaterna gjorde sitt bästa för att undvika att bli inblandade i intriger som kunde skada Sveriges rykte vid Porten, de hade blivit varnade för speciellt de franska representanterna. Sveriges ambition var att utverka subsidier från Turkiet, ett aningen orealistiskt mål efter freden med Ryssland. Artikeln ger exempel på hur några av de svenska diplomaterna visade sympati för sina turkiska kontrahenter och hur de ironiserade över sina europeiska kollegor. De gjorde inte mistaget att undervärdera sina turkiska motparter.

Förutom det ständiga ryska hotet i Svarta havet blev det Osmanska riket attackerat av Frankrike som invaderade först Egypten 1798 och några decennier senare Algeriet. Ryssland och Turkiet utkämpade flera krig under artonhundratalet. Sverige upplevde efter freden med Ryssland och mordet på Gustav III politiskt kaos och perioden kröntes av förlusten av Finland 1809. Problemen i närområdet var avsevärda och Sverige hade vare sig diplomatisk eller ekonomisk kapacitet att upprätthålla sina politiska förbindelser i Medelhavsområdet.

Artikeln visar på hur Sveriges avklingande kontakter med det Osmanska riket kan ses som en illustration av Sveriges minskade makt och dess tillbakadragande från den internationella politiska arenan i början av artonhundratalet.

Bengt Gustafsson: *A Reply to Ola Tunander*

Forum navale 65 contained an article written by peace researcher Ola Tunander from PRIO in Oslo. This article about the cold war history of the submarine intrusions in Sweden relies on his usual method of twisting what different official persons have said and results in his own conclusion that does not correspond to the facts which are apparent when a more careful evaluation is made of his sources' statements. Tunander uses his usual methodology

Bengt Gustafsson, b. 1933, General (ret.), was Supreme Commander of the Swedish Armed Forces between 1986 and 1994.

of turning badly substantiated hypotheses into fact and solid proof to allow the next step in his argument, and with those methods he can substantiate almost anything.

Ola Tunander: *Court Chronicles vs. Historical Research. A Reply to Bengt Gustafsson*

General Bengt Gustafsson has responded to my 2009 article in *Forum navale* on submarine intrusions, Cold War history and scholarship. He argues that I have misinterpreted or distorted a couple of statements, one from former Swedish Chief of Defense General Lennart Ljung, one from a former US Navy SEALs officer and one from a Danish admiral. Gustafsson uses these examples for his general attack on my research and my methodology. He doesn't touch the central themes of my article, the tape-recordings, the signals and the documented tracks on the sea-floor as well as the documented statements made by former US Secretary of Defense Caspar Weinberger, former British Navy Minister Sir Keith Speed, former British Chief of Military Intelligence Sir John Walker and former Swedish Chief of Army General Nils Sköld that all indicate US or British activities in Swedish waters in the 1980s. When one looks through the documents on the tape-recorded subsurface activities for the October 1982 incident in the Stockholm archipelago as well as the tape-recordings themselves one can easily determine that something is very wrong with the official version as it was presented in 1983 and onwards. The long tape-recording of a "certain submarine" at 18:00 on October 12 1982 disappeared from all documents a few days afterwards, while it is now, 27 years later, very visible on the same tape. This recording was after a few days replaced by an earlier recording, but this recording, which was presented as a recording of a Soviet submarine, is now believed to originate from a surface ship. By a critical reading of documents and with the help of the most recognized experts on submarine sounds of the Swedish defense forces I have tried

Ola Tunander, b. 1948, Research Professor at the International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), Norway.

to uncover what actually happened during this 1982 incident. This has made the authors of the Danish Cold War History Inquiry, the author of the Finnish Cold War History and the relevant author of the Norwegian Cold War History support my work and write a foreword to my latest volume. From 2008, support for my work has also been given by the Finnish President Mauno Koivisto, Ambassador Mathias Mossberg, General Secretary of the Swedish 2001 Submarine Inquiry and of the 2002 Cold War History Inquiry, and former US Naval Attaché to Moscow Peter Huchthausen, who has been one of the most important authors of books on covert submarine operations. But instead of discussing these issues, Gustafsson points to a couple of peripheral arguments in my text. The problem is that he is wrong also in these cases.

Gustafsson refers to a Danish admiral that didn't tell him the same thing as he told me, and for obvious reasons, because when submerged passages through the Danish straits became an issue in 2005, nobody could confirm these passages without risking years in prison. Gustafsson argues that a US Navy SEAL officer Garry Stubblefield wrote about the Caribbean and not about the Baltic Sea or the NATO area, but Stubblefield wrote about certain covert training "in the NATO and Atlantic theatres", and this may very well be the same kind of operations that Caspar Weinberger spoke about on the Swedish TV in year 2000. However, Stubblefield's statement is just one of several statements from SEAL officers who indicate operations in the NATO area. Others have more specifically spoken about operations in the Baltic Sea area. However, if I had cut out my short reference to Stubblefield this would not have changed my text in any respect.

Gustafsson also refers to my quoting of his predecessor, former Chief of Defense Lennart Ljung. General Ljung wrote in his diary that Sweden's Undersecretary for Foreign Affairs Pierre Schori had spoken with Henry Kissinger, who had told Schori that "it was smart by the Swedish Government to release the submarine the way they did it". I find it unlikely that Henry Kissinger would have congratulated the Swedes for having released a Soviet submarine. Of course, this quote is no evidence for any particular nationality, but it is still interesting and worth mentioning. However, I wonder why Gustafsson is pre-occupied by this quote and not by the 15-minutes interview with Caspar Weinberger, where Weinberger says that US or Western submarines operated "frequently" in Swedish waters after navy-to-navy consultations (the US Navy and the Swedish Navy) as "part of a routine regular scheduled series of de-

fense testing that NATO did and indeed had to do to be responsible and liable". In General Ljung's quote, Kissinger did not mention any nationality, and this is also what Schori says today. However, Gustafsson believes that Kissinger was referring to a West-German rumor about a release of nuclear-armed Soviet submarine, but this is not what Ljung writes, and the only written source on this rumor is, to my knowledge, my own writings. I spoke with relevant West-German officers, who told me about this rumor. It was considered false information, the German attaché told me, and it was a mistake to inform the Swedes about it. Sometimes, General Gustafsson finds it useful to use me as a source.

Bror Stefenson: *A Reply to Ola Tunander*

Conspiracy theories regarding the submarine hunts in Swedish waters during the 1980s were presented in *Forum navale* No 65. Their main proponent, Professor Ola Tunander, writes: "Why did the Swedish admirals restrict the use of weapons?" It is obvious that he does not understand the international rules in peacetime that were in place to regulate how a foreign submarine could be repelled from Swedish territorial waters. Although the Government successively applied more severe rules, there was – and still is – a big difference between forcing a submarine to surface and sinking it. But the use of 36 depth charges and four mine detonations showed the seriousness of the Swedish attempts to stop the intrusions.

The use of Soviet midget submarines is questioned by Tunander. However, the defector Victor Suvorov and the former Commander of the Soviet Navy Vladimir Kurojedev have verified their existence since 1968, and photos of them exist from 1979 and 1982. Tunander also writes that Soviet submarines do not have a keel and thus cannot have produced the traces found on the bottom in Swedish waters. Now, every reader can observe a keel on the aft part of the submarine on the drawing referred to by Tunander.

Bror Stefenson, b. 1929, Vice Admiral (ret.). In October 1982 Stefenson was newly appointed Chief of the Defence Staff when the submarine hunt started in Hårsfjärden.

It is false that I and Emil Svensson proposed that the Submarine Defence Commission in 1983 should accuse Soviet Union of carrying out submarine intrusions in Swedish waters. In reality the proposal came before the experts were asked to express their opinion. The proposal came from inside the Commission, and Tunander obviously denies the integrity of its members.

Tunander's methods of creating his argument are, both by historians and political scientists, considered dubious regarding his use of anonymous informants as well as his other references. The mass of footnotes do not make his conclusions more reliable as it merely comprises Tunander's sample from a large quantity of unanalyzed notes. Moreover, his references to war diaries must be taken with great caution. Everybody with experience of writing war diaries knows that many of the suppositions in the notes are later innocently explained away and then are simply dropped.

The prohibition against the use of mines at night at Mälsten during the Hårsfjärd incident has been thoroughly investigated. During the crucial night in question the detonation of mines was allowed according to the order that arrived after midnight. Consequently, no damaged submarine was allowed to pass through. The problem was that too many commanders at different levels were involved in the operation, but fortunately no serious misunderstandings occurred. Furthermore, it is hard to understand why an outgoing foreign submarine should choose to take the only way that was blocked by mines when there were other fairways unguarded.

In my book *Från periskop till brygga: ubåtsman och amiral under det kalla kriget* (From Periscope to Bridge: Submariner and Admiral during the Cold War) I have published my diary from the submarine hunt in Hårsfjärden. From the diary the reader can easily understand the impossibility that I could have faked a course of events at the same time, i.e. conspiring to release a foreign submarine from Swedish waters.

Three investigating committees have thoroughly examined the submarine intrusions in Swedish waters during the 1980s. None of them have found proof that Western submarines violated Swedish waters, while the claims for proof that they came from East have grown harder and harder. Now, I hope that independent and serious historians will research the truth about the submarine intrusions during the Cold War.

Before commenting on Ola Tunander's article in *Forum navale* No 65 ("Cold War History, Scholarship and the Game below the Surface"), I want to comment on one of the articles referred to in the editors' introduction to the submarine debate. In the daily *Expressen* the former Brigadier Lars Hansson wrote on November 4th, 2007, that one evening during the Hårsfjärd incident in 1982 someone in a Stockholm embassy of a NATO-country called the Defence Staff. He noted also that pages of the war diary of the unit responsible for operations were missing, and that sonar tape recordings had disappeared or were manipulated. Having read this I called him, seeking the source for this remarkable statement. His response was that he couldn't remember who had mentioned this. Supposing that Brigadier Hansson guessed that the phone call concerned a request for granting a submarine a safe-conduct, I expressed my astonishment that a former brigadier had involved himself in spreading uncontrolled hearsays. Regarding the alleged phone call, it would have meant an acknowledgement of violating the territorial integrity of Sweden, a matter that would never be dealt with in the form of a phone call. The other two issues raised by the brigadier will be dealt with below.

The alleged passing of a damaged submarine through the Sound

In his article Ola Tunander repeats the myth that a western submarine, which had been damaged during the Hårsfjärd incident, had been exiting the Baltic Sea through the Sound shortly after the incident. Another submarine had been escorting the damaged sub. He refers to an anonymous Danish admiral who had confirmed this. However, the former Swedish Supreme Commander, General Bengt Gustafsson has interviewed this particular admiral (Jörgen Bork), and the latter stated that such a passage never occurred; no submarine could pass undetected through the Baltic Approaches. The only two traffic routes in the southern part of the Sound are shallow, 7.0 and 7.7 meters only. Hence a submarine cannot pass submerged. The waters, which are amongst the busiest in the world, are continuously observed both by Swedish and Danish military and civilian authorities.

Göran R. Wallén, b. 1933, Rear-Admiral (ret.), participated as a military expert in the official Submarine Investigation of 2001 and Security Investigation of 2002.

Evidences swept under the carpet?

Since the publishing of *Forum navale* No 65, Ambassador Mathias Mossberg has published his book *I mörka vatten* where he mentions two observations of Western submarines violating the Swedish territorial borders. Ola Tunander refers to one of these in his article. The first one occurred on February 23rd, 1982 outside the island of Utö in the southern part of the Stockholm archipelago, and the second one on March 21st, 1982 outside the island of Galtarö in the southern part of the Gothenburg archipelago. Both observations were routinely reported to the Government by the Supreme Commander as "violations, nationality unknown". Although the observer in the first case had made a sketch of a West-German type S 206, the Defence Staff could not determine the violating state; one single observation is not sufficient for an accusation. As regards the second incident, the Commanding General of the Western Military Region stated that a West-German submarine may have been observed because there was NATO naval activity in the Kattegatt at the time. However, if a submarine was present, it could equally have been a Soviet sub deployed in the area in order to survey the NATO activity. Ola Tunander also states that the Submarine Investigation had found that a British sub of Oberon-type had been indicated submerged on the Mysing bay. This piece of information is without any doubt wrong. The event has been investigated in depth and been reported to the Investigator in writing. Moreover, the alleged incident has never been included in any draft of the Submarine Investigation's conclusions.

The Submarine Investigation (SOU 2001: 85) was implemented as a result of the TV-program *Striptease* aired in March 2000, in which the former American Secretary of Defence, Caspar Weinburger, said that US submarines from time to time tested other nations' abilities to detect intruding submarines. However, the Submarine Investigation did not find any proof that any such intrusions into Swedish territorial waters had been carried out with consent of the Swedish Navy and that the intruding submarines had been allowed to escape without a chase. Personally, I suspect that rumours of this kind might have originated in some staff or unit within the Swedish Coastal Artillery. The Supreme Commander prohibited the use of mines for certain periods of time, which may have caused some frustration among the troops. Ola Tunander's statement that the conclusions of the first investigation under the former Minister of Defence and of Foreign Affairs, Sven Andersson as chairman, were totally based on the assessments made by the military experts e.g. Bror Stefenson

and Emil Svensson, is stupendous, and indicates that Ola Tunander is not very knowledgeable about how a Swedish parliamentary investigation works.

The periscope reported in the centre of Stockholm

During a seminar at the Swedish National Defence College on January 30th, 2008 some researchers indicated that Ola Tunander sometimes presents hypotheses as hard facts. Two such cases are the statement that a periscope was observed in the middle of Stockholm's main harbour on September 26th, 1982, and that a spot of green-coloured water was observed shortly after the detonation of a mine on October 11th, 1982. Ola Tunander believes that the periscope reported was on a midget submarine, which came from one of the three US naval ships visiting Stockholm. When you check the footnote for his source you will find that the periscope, which he has described in detail, was for checking the air before the sub could surface, and was the kind mounted on US WW II-type large subs used in the Pacific Ocean, and could never fit into a midget submarine! Moreover, Ola Tunander does not mention that the two individuals who reported the periscope, were hoaxers. Instead Ola Tunander maintains that the story is true, because Sven Andersson became very concerned, which was quite obvious at that time. However, if the Naval Base had checked the assertion made by the two individuals – they mentioned three different vessels from which they made the observation – they would have found that none of them was moving at the actual time that day. The report should thus have been immediately rejected.

The greenish spot at Måsknuv

Shortly after the detonation of a mine close to the small island Måsknuv on October 11th, 1982, a spot of green-coloured water became visible on the surface. This always occurs after an under-water explosion. The colour comes from mud, etc. released from the sea-bed, but the greenish colour was this time perceived having a somewhat different tint than normal. The green spot became larger and drifted to the north. It was continuously watched by personnel both from Måsknuv and the larger island Mälsten nearby. It was also observed and reported by aircraft from the Coast Guard, naval helicopters and boats. The greenish spot was unanimously considered to be made of mud, possibly mixed with oil (lots of junk had over the years been dumped in the water, and some old barrels were found during the survey of the sea-

bed carried out later the same day). Ola Tunander has consistently stated that a second spot, which was coloured by green dye, came to the surface about one hour after the detonation, and that this second spot was a distress signal from a US sub which had been damaged by the detonating mine. However, no single individual has seen a second spot. The one and only greenish spot observed came to the surface directly after the detonation. It was photographed from a naval helicopter. After development and analysis the film was most likely discarded, because it did not show any indication of an intruding sub, only a spot of muddy water.

Taller than its width

Both Ola Tunander and Mathias Mossberg state that the observation of a conning tower of a submarine, made on October 4th, 1982 by a soldier, indicated a western sub. The object, which was observed after dark on a northerly course west of the island Sandö, had, according to the soldier, a conning tower which was taller than its width. According to Ola Tunander, as well as Mathias Mossberg, no Soviet submarine has such a conning tower, while US subs in particular do have tall conning towers. However, it is difficult to estimate distances and measurements in the dark. Also, the stated height of ten meters is definitely too high. The proportions between height and width are furthermore dependent on the angle of aspect. The object was initially going straight towards the observer and the conning tower was then definitely observed as taller than its width. Most remarkable is that the object passed west of the small island Skötkobb, on which there is a lighthouse, while the route passes east of this island. Passing west of the island is a navigational challenge; there is a 6-meter ground and a sunken rock which must be avoided. To sum up, I am doubtful whether the object reported was a submarine. In any case, it is not possible to state whether it came from the East or the West.

The impressions of a keel during the Hårsfjärd incident

After the end of the incident impressions of a keel were found in the sea-bed. They were approximately 60 centimetres wide, which is the width of a keel of a Soviet Whiskey-class submarine. Ola Tunander's view is that they were not caused by a Whiskey sub, but rather by a British Oberon-class sub. The keel of an Oberon is about double the width of the impressions detected. An Oberon is not able to rest on the bottom of the sea. The blades of the two propellers

extend quite a bit lower than the keel, and would be damaged in an attempt to rest on the sea-bed. The keel on a Whiskey stretches from the stern and forward about 1/3 of sub's length. A Whiskey can rest on the sea-bed, but must be trimmed by the stern in order to avoid damage to the sonar dome located under the sub's forebody. The impressions found thus match a Whiskey trimmed by the stern.

The taped sonar recordings

Ola Tunander is offended that the Investigator gave me the task of investigating whether the tapes had been manipulated, something which Ola Tunander tried to convince the Investigator had occurred. The truth is that the tapes were under lock and key at the Swedish Defence Materiel Administration (FMV) until they were transferred to the Navy's Sonar Analysis Centre (MUSAC) at Berga. The Investigator decided, on my suggestion, that the tapes should once again be analysed at the Centre, and the conclusions compared with the original minutes from the analyses in October 1982. The Centre confirmed in a letter to the Investigator that the all sonar effects, which were found by the experts in 1982, were still present on the tape. The only effect classified as caused by a submarine is a short, 3 minutes 47 seconds long, recording. I did not myself participate in the analysis, but only stated what was found by the sonar experts. Does Ola Tunander believe that he is better trained in sonar analysis than the experts? Moreover, it is clearly stated that it was absolutely impossible to manipulate the tapes. Some doubts were raised last spring concerning the aforementioned short recording. It could have originated from a small motor-sailing vessel (*Amalia*) rather than a sub. However, there are several contradictory facts, and one cannot today attain a conclusion with 100 % certainty.

The editors of *Forum navale* asked me to comment on what Ola Tunander writes in his rejoinder to Bengt Gustafsson's article as regards the sonar recordings. In short: Ola Tunander demonstrates clearly that he neither has adequate knowledge of hydroacoustics and in the way war diaries were written and should be understood, nor the atmosphere of fighting a war, which was clearly noticeable within military staffs and units. The fact that the hunt for intruding subs was given a lot of media attention added to the general feeling amongst the people that some kind of threat existed towards the country. The result was that every possible indication of under-water activity was reported

through the organisation, sometimes even up to the Supreme Commander. When General Lennart Ljung made a note in his diary about a reported indication, this did not mean that it was a verified sub. Ola Tunander tries to persuade the reader that the tapes have been manipulated. He bases his belief on the comments by the sonar operator (Anders Karlsson), which are registered on the tapes. Anders Karlsson is said to have been interviewed by the Submarine Investigation before my assignment as military expert. No written documentation exists, however. According to the minute from the interview on October 19th, 2001 one can read that Anders Karlsson had no objections to the conclusions drawn by the experts during the analyses in October 1982, which were confirmed in 2001 by MUSAC. He stated moreover that it was impossible to manipulate the tapes.

The issue of permission or prohibition of using mines

For the first time since WW II the Supreme Commander permitted the use of mines against any submarine which intruded into Swedish territorial waters. Positioning a field of controllable mines is time-consuming. In order to avoid a situation like in Norway on April 9th, 1940, mines had therefore already been positioned in important entrances of major harbours in peacetime. General Lennart Ljung was well aware of the effect of a mine detonation. Hence he kept the decisions about the use of mines to himself. When he initially authorized the activation of mine systems two mines discharged due to some technical faults. The third party risk led him to ban the use of mines during periods of darkness and reduced optical visibility. The Supreme Commander's orders about the use of mines must reach the units which controlled the mine-lines without delay. Hence, these orders were sent directly to those units. However, the same orders were at the same time sent to the intermediate levels in the chain of command. This might have caused some confusion. Rumours that the order banning the use of mines on the evening of October 13th, 1982 was given in order to safely allow a confined sub to exit through the mine-lines caused the Submarine Investigation to study the issue in depth. It is now 100 % clear exactly when the use of mines was allowed, as well as when the use was banned. It is also clear which orders were given and how they were obeyed. Ola Tunander's statement that the Chief of the Defence Staff Bror Stefenson and I should have given orders banning the use of mines is thus totally unfounded.

The missing pages of the war diary

The fact that one or two pages of the war diary kept in the Operations Room in the Defence Staff are missing is of course disturbing. It indicates that restricted papers were not dealt with in accordance with existing rules. But there is no reason to believe that they have been destroyed for any particular reason. Various individuals, amongst them also the Supreme Commander, had access to the diary. I am quite sure myself that the missing pages are still somewhere in the staff building.

Who's mind prison?

The final question put forward by Ola Tunander is whether "the mistakes made by Stefenson, Wallén and Svensson are caused by incompetence or falsification of information. Are they confined in a mind prison or are they the prison guards?" It is up to others to judge whether I have made mistakes during my career, but I have integrity and have not participated in any kind of falsification of information. I have also many times expressed my opinion that both the East and the West had reasons to use Swedish territorial waters in case of an armed conflict. West-Germany would in particular have a certain need for the option of using Swedish territory. To conclude, Ola Tunander has clearly demonstrated in his article and his books that it is he who is detained in a mind prison. He is not a reliable researcher as regards these issues.

Ola Tunander: *From "Certain Submarine" to Fantasy. A Reply to Bror Stefenson and Göran Wallén*

Admiral Bror Stefenson and Admiral Göran Wallén have both responded to my 2009 article in *Forum navale* on submarine intrusions, Cold War history and scholarship. They haven't come up with much new information, but a couple of points are worth mentioning. Stefenson argues that neither he,

Ola Tunander, b. 1948, Research Professor at the International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), Norway.

as Chief of Staff and Military Expert to the 1982–83 Parliamentary Submarine Commission, nor Emil Svensson, as Chief of the Navy Analysis Group, had proposed that the Soviet Union should be singled out as responsible for the intrusions. According to Stefenson, the proposal to implicate the Soviet Union was given by the Commission before the experts had been asked to express their opinion. This is certainly not the view presented by the Commission. The Commission argued in its report that it adheres to the conclusion drawn by its experts: “the submarines in question originate from the Warsaw Pact, i.e., essentially the Soviet Union”. As Chief of Staff, Stefenson was responsible for the Defence Staff Report on the issue of nationality that was presented to the Commission. That report pointed to the Soviet Union. It is also difficult to see how a commission of parliamentarians could have arrived at any conclusion without the military experts presenting their case. However, Stefenson’s statement is interesting, because he now seems to place the responsibility somewhere else. In addition, in an early briefing for Prime Minister Olof Palme, Stefenson actually indicated that the submarines may have come from the West because he said that they were in Swedish waters to “test Swedish capability/will”. Stefenson used similar words to the ones US Defense Secretary Caspar Weinberger used in his 2000 interview on Swedish TV, where he said that Western submarines operated in Swedish waters frequently and on a regular basis to “test Swedish defences”.

Admiral Stefenson argues that there were rules for use of force between states. True, but there were also recommendations to use force in the event of intrusion on home territory. Several top generals and also Swedish prime ministers accepted the use of force that would possibly sink a submarine. Sometimes they recommended the use of such force. During the 1982 event, ceasefires were recommended not by the political leaders but by a couple of admirals, Stefenson and Wallén, while the Navy’s internal inquiry (the Grandin Report) wrote that ceasefires “were given by higher commands without competence and knowledge”. Admiral Grandin also wrote that these ceasefires may have “contributed to the escape of the submarine(s)”. The Soviet leader Yuri Andropov, on the other hand, recommended that the Swedes sink the submarines so we could see with our own eyes what came up. Finnish President Mauno Koivisto presented this information to Olof Palme already in 1983, and after that Palme’s Government never implicated the Soviet Union as responsible for the intrusions.

Both Stefenson and Wallén argue that the 60 meter long track from a keel on the sea-floor at Mälsten in 1982 must originate from a regular Whiskey class submarine, despite these submarines' lack of such a keel. The Whiskey is narrow at the stern, but it has no keel. Of course, a Whiskey like several other submarines, could have drawn a line in the sand with its stern, but the Navy report from 1983 indicated a 60 meter long keel, and such a keel would rather belong to a British Porpoise or Oberon class submarine. However, Wallén argues that an Oberon cannot sit on the sea-floor, because the propellers extend below the keel. This is not true. Similar to the Whiskey class, the Porpoise and Oberon have propellers situated far above the sea-floor. The rudder is actually closer to the sea-floor. British Navy Minister Keith Speed argued on Swedish TV in 2000 that the Royal Navy operated Porpoise and Oberon class submarines in Swedish waters to test Swedish defences because these submarines were silent and relatively cheap. According to Speed, these operations were run after Navy-to-Navy consultations, but Stefenson and Wallén even deny that these submarines ever operated in Swedish waters.

In my article, I presented a number of observations that have been described as most credible observations of submarines or what the submarine commissions have classified as "certain submarines", and I have been able to demonstrate that these submarines most likely originated from the West. The Navy's description of submarine sails, the length of submarines, recordings of submarines, signals from submarines, all point to Western submarines. The descriptions indicate specific Western submarines, but now, according to Wallén, all these observations are probably just fantasy, whims from imaginative observers or sonar operators. Wallén believes that the documents are often wrong, and when they tell us that a submarine passage gives a clear magnetic indication, while the active sonar of the helicopter and the passive sonar system give the identical position for the submarine, Wallén find the instruments less reliable. The fact that the most important documents, photographs, samples and analyses of these samples have disappeared is no problem to Wallén, because there was no need to keep them. There was in these cases, according to Wallén, no evidence for a link to an intruding submarine.

Scores of documents concerning observations of "certain submarines" are of no interest to Wallén because these observations are, according to him, just products of imaginative observers and less reliable technological systems. It all boils down to nothing seemingly because everything now points to Western subma-

rines. When the Chief of Army General Nils Sköld said that he had been briefed at the office of the Chief of Defence about a passage of two submarines including one damaged submarine going out through the Danish Straits after the 1982 anti-submarine operation in Swedish waters, Admiral Wallén characterized Sköld's statement as a "tall tale" or myth. Documents and public statements are seemingly of no value to Wallén, and technical evidence is gone. However, not all technical evidence has disappeared. On the tape-recording from 18:00 on 12 October 1982, there are still clear sounds from a submarine exactly as the "imaginative sonar operator" had said in 1982. Arne Åsklint and Rolf Andersson who together have 60 years experience of listening to submarine sounds (for the Swedish submarine programs) argue there is no doubt: the sounds at 18:00 originate from a submarine. There are lots of heavy thuds, metallic sounds and rudder sounds. At 18:07 one can hear a valve that closes less than 100 meter from hydrophone no. 1 and 2. The sound is registered in the different hydrophones with milliseconds delay (dependent on the speed of sound through water), which makes it possible to identify the exact position of the valve and the submarine to about 50 meters outside the hydrophones. Thuds and other submarine sounds are similarly registered in all the hydrophones from 17:58 to 18:22, which makes it possible to follow the submarine meter by meter. It passes hydrophone no. 2 at a distance of about 30 meters. It moves at a speed of less than one knot. Wallén denies the very existence of this submarine. He is no longer credible, because he denies even what is possible to prove.

Kent Zetterberg: *The Submarine Violations from a Strategic and Political Perspective – a Comment*

The submarine violations in Swedish territorial waters in the 1980's must be analyzed in their broader security context. Sweden's position as a buffer state between the NATO and WP blocs was crucial. Both NATO and WP had strong strategic interests in the Baltic region in the period. During the "Missile Crisis" of 1979-87 the operational and strategic interest from both

Kent Zetterberg is Professor at the Swedish National Defence College.

sides in the long Swedish coastline grew considerably. Focus on Northern Europe increased in the 1970's and 1980's as part of strategic developments, such as the nuclear deterrence, cruise missiles, US maritime strategy and the development of the USSR sea power (the Gorshkow doctrine). In this light the submarine intrusions in Swedish waters can be analyzed. The "Whiskey-on the- rocks"-grounding in the Karlskrona Marine base in October 1981 (U 137) was the most obvious sign of this development. The Swedish Government interpreted this intrusion as a well-planned act, followed by new intrusions in 1982–84, but Moscow denied this. The Swedish Government and Olof Palme protested formally in Moscow in 1983 after the 1983 Submarine Defence Commission had identified the Soviet Union as responsible for the violations of Swedish territorial waters. Today the evidence for this identification seems to have been greatly weakened. In political terms the author argues that it was a mistake by the Swedish Government to single out and make the USSR a scapegoat.

It raised the temperature of crisis in the region and became counter-productive. No other nation during the Cold War made such an assessment, since both power blocs "knew" that this type of military intelligence activities were practised in a broad scale.

Ambassador Mossberg's conspiracy theory

In his book *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*, Stockholm 2009 (*In Dark Waters: how the Swedish people was deceived in the submarine issue*), Ambassador Mathias Mossberg argues for the "conspiracy theory" in the the long debate on submarine intrusions in Sweden in the 1980's. This theory was launched by the peace researcher Ola Tunander in 2001 and onwards (Ola Tunander, *The Secret War Against Sweden: US and British Submarine Deception in the 1980s*, London 2004). According to it the United States and Great Britain were behind the intrusions in Swedish waters in a deception operation against Sweden – U 137 was an exception.

Ambassador Mossberg was a member of the State Commission on Swedish Security Policy 1969–89, *Peace and Security* (SOU 2002:108). This Commission concluded that alien underwater operations occurred in Swedish waters during the 1980's up to 1992, but that there is no solid evidence about the nationality of the violating submarines. However, the Soviet Union, as the largest naval power in the Baltic Sea, it was said, "may have had reasons for intruding

in the Swedish waters." Now Mossberg has changed his mind and argues for the US-UK-option, i.e. a very clever deception operation against Sweden. Kent Zetterberg rejects this theory in his review of Mossberg's book, as strategically and politically too risky and unsound. Tunander, and now Mossberg, develop and dwell on the idea that leaders in the Swedish Navy (Marine) were part of this conspiracy against their own Government. It seems unrealistic and hard to believe. However, the Western Powers helped Sweden with surveillance, new anti-submarine systems, etc., in the 1980's and may have tested the Swedish defence systems along the coast. That is another question, but does not justify this judgment of a conspiracy. The reviewer concludes that the USSR developed a lot of secret operations against Sweden in the Cold War, by land, air and water. The Western Powers, as friendly democracies, had no need for such operations as they got to know what they wanted with no problems. The Soviet Union was not invited and had to undertake massive intelligence activities in Sweden and against Sweden during the Cold War.

Sune Örtendahls stiftelse

Sjöhistoriska Samfundets styrelse förvaltar Sune Örtendahls stiftelse. Denna stiftelse tillkom 2000 efter en betydande testamentarisk donation från framlidne örlogskaptenen Sune Örtendahl. Enligt bestämmelse i testamentet används avkastningen av stiftelsens kapital för att stödja utgivningen av *Forum navale* och *Forum navales skriftserie*.

Anvisningar för ansökningar till Sune Örtendahls stiftelse:

Stödet utgår i form av bidrag till publicering av böcker av sjöhistoriskt intresse. Sådant stöd kan utgå både till avhandlingar och annan litteratur av vetenskaplig eller dokumentär karaktär. För en förteckning av hittills utgivna titlar med stöd från Sune Örtendahls stiftelse, se www.sjohistoriskasamfundet.se

Stöd utgår ej för forskning, resor, litteratur mm.

Stödet utgår antingen genom att Sjöhistoriska Samfundet ombesörjer publiceringen av skriften eller genom att Samfundet utbetalar tryckningsbidrag till annan utgivare. I bägge fallen distribueras skriften till Samfundets medlemmar och ingår i *Forum navales skriftserie*.

Ansökningar om publicering av manuskript eller tryckningsbidrag ställs till: Sjöhistoriska Samfundet, c/o Krigsarkivet, 115 88 Stockholm.
e-post: info@sjohistoriskasamfundet.se

Till ansökan skall manuskript och kostnadsberäkning bifogas. Beslut om stöd fattas av Sjöhistoriska Samfundets styrelse. Sökande rekommenderas att vara ute i god tid med ansökan med hänsyn till aktuella sammanträdesdatum för styrelsen. Ytterligare information om detta ges av sekreteraren.

I samband med avtalet om tryckningsbidrag förbinder sig sökanden att tillse att överenskommet antal exemplar av boken levereras till Sjöhistoriska Samfundet och dess medlemmar.

På bokens titelsida (eller motsvarande) anges "Utges med stöd av Sjöhistoriska Samfundet och Sune Örtendahls stiftelse, samt ingår i Forum navales skriftserie som (aktuellt löpande nummer)".

För ytterligare information tag gärna kontakt med Samfundets sekreterare eller redaktörer.

Anvisningar för manusförfattare, Forum navale

Manus till *Forum navale* skall vara skrivna på dator och skickas till redaktionen som bifogad fil (Word dokument) till e-post. Efter överenskommelse med redaktionen kan manuskript även skickas på diskett. Författare av uppsats får kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag varit infört. Bifoga gärna bilder eller illustrationsförslag.

Till manuskript på svenska skall bifogas en kortfattad sammanfattning ("summary") på engelska, mellan en halv och två sidor. (*Forum navale* står för språkgranskning av den engelska sammanfattningen och kan, om särskilda skäl föreligger, bistå med översättning.)

Författaren ombeds att skriva en kort författarpresentation, mellan 3 och 10 rader (namn, födelseår, titel och nuvarande arbete, samt forskningsintressen och senaste publikationer).

Recensioner inleds med ingress där bokens författare, titel, tryckort, förlag, tryckår, sidantal och bandtyp anges.

Anvisningar för noter och litteratur: Noter skall placeras efter den tryckta texten (använd funktionen "Infoga fotnoter" på din dator). Nummer till fotnoter placeras vanligtvis efter punkten i en mening; endast om det förekommer flera referenser i en mening kan nummer placeras i meningen. Bifogas litteratur-

förteckning till artikeln skall hänvisningar till böcker eller artiklar i not göras i förkortad form (författarnamn, tryckår, sidor), medan fullständig titel anges i litteraturförteckningen. Exempel på noter:

Widén 1990, s. 33, 55.

Johansson 1980, s. 55-89.

Johansson 1980, s. 55 ff.

Litteraturförteckning: Namn på böcker, tidningar och tidskrifter i litteraturförteckningen skall kursiveras. Namn på tryckta uppsatser, essäer i antologier etc. skall omgärdas med citattecken. Exempel:

Johansson, Ulla, "Fattigvård i Sverige under 1700-talet", i: *Oppdagning av fattigdomen. Social lovgivning i Norden på 1700-talet*. Oslo 1982

Attman, Artur, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik, 1558-1595*. Lund 1944

Gill, Conrad, "The Affair of Porto Novo: An Incident in Anglo-Swedish Relations", *The English Historical Review*, vol. 73, No 286, January 1958

Enkla stilregler: Siffror. Årtal skrivs 1956; men höga tal skrivs med ett mellanslag, t ex 1 956 meter. Låga tal skrivs ut (ett, två, tio, nitton), med undantag för procent, mått eller uppräknings av flera siffror. Vid uppgifter om datum skriv ut månad (t ex, den 10 januari 1950; ej 10/1 1950)

Undvik förkortningar om möjligt. Vid användning av ovanliga förkortningar skriv alltid en lista av förkortningar som placeras före Litteratur och Källor.

Citat: längre citat, mer än tre rader, bör skrivas med indrag utan citattecken och med mindre teckenstorlek än löpande text. Utelämnade ord i citat skall markeras med tre punkter inom parentes: [...].

Fartygsnamn kursiveras och skrivs utan citattecken.

Forum navale

Yearbook of the Swedish Society for Maritime History/
Sjöhistoriska Samfundet

Executive Board of the Swedish Society for Maritime History

Bo Wallander (President), Klas Helmerson (Vice-President and Secretary), Ingvar Sjöblom (Treasurer), Leos Müller (Editor), Mats Kero (Editor), Lars Bruzelius (Webmaster), Stefan Lundblad

Address

Sjöhistoriska Samfundet/Swedish Society for Maritime History
c/o Anders Degerström
Krigsarkivet/The Military Archives of Sweden
SE-115 88 Stockholm
Sweden

E-mail: anders.degerstrom@krigsarkivet.ra.se

Back issues of Forum navale and other publications of the Society are available from the address above.
Forum navale accepts manuscripts in English.

www.sjohistoriskasamfundet.se

Innehåll

<i>Mats Kerö och Leos Müller: Förord</i>	5
<i>In memoriam Jan Glete</i>	8
<i>In memoriam Gunnar Schoerner</i>	12
<i>In memoriam Christoffer H. Ericsson</i>	14
<i>Fredrik Thomasson: "With the Sabre in One Hand and the Koran in the Other": Turkish Seamen in the Baltic after the Waning of Swedish-Turkish Relations in the 1790s</i>	16
<i>Mats Kero och Leos Müller: Ubåtsdebatten – redaktionell kommentar</i>	44
<i>Bengt Gustafsson: Mytens Ola Tunander</i>	47
<i>Ola Tunander: Maktens historieskrivning och forskarens. Replik till Bengt Gustafsson</i>	52
<i>Bror Stefenson: Replik till Ola Tunander</i>	63
<i>Göran Wallén: Replik till Ola Tunander</i>	67
<i>Ola Tunander: Från "säker" kränkning till "fantasifull" observatör. Replik till Bror Stefenson och Göran Wallén</i>	85
<i>Kent Zetterberg: Ubåtsfrågan ur ett strategiskt och politiskt perspektiv – en kommentar</i>	101
<i>Recensioner</i>	112
<i>Summaries/Sammanfattningar</i>	145

PRIS 200 SEK

Beställes från
Sjöhistoriska Samfundet
Krigsarkivet
115 88 Stockholm

ISSN 0280-6215

Axel Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona 2010